

ДНЕВНИКЪ

(стенографски)

на

XIV^{то} обикновено Народно събрание

Трета редовна сесия.

XLVII заседание, четвъртъкъ, 16 декември 1910 г.

(Открито отъ председателя г. д-ръ П. Ораховацъ, въ 2 ч. 15 м. слѣдъ пладне)

Председателъ: (Звъни) Засѣданието се отваря. Моля г. секретаря да провѣри отсъствающитѣ г. г. народни прѣдставители.

Секретарь Д. Митовъ: (Прочита списъка. Отсъствуватъ г. г. народнитѣ прѣдставители: Георги Арабаджиевъ, Славчо Бабаджановъ, Цаньо Барбаловъ, Константинъ Батоловъ, Иванъ Гешовъ, Йонко Гунчевъ, Василъ Димчевъ, Владимиръ Дяковичъ, Иванъ Инджовъ, д-ръ Георги Калинковъ, Александъръ Каназирски, Христо Конкилевъ, Димитъръ Манойловъ, Василъ Мантовъ, Георги Палашевъ, Стефанъ Паприковъ, д-ръ Стефанъ Поповъ, Драганъ Поповъ, Никола Поповъ, Стефанъ Родевъ, Стефанъ Рожевъ, Иванъ Саллабашевъ, Иванъ Самарджиевъ, Ангелъ Тараторовъ, Недѣлчо Топаловъ и Никола Чолаковъ)

Председателъ: Отсъствуватъ 26 народни прѣдставители. Има налице нужното число, за да се смѣта засѣданието законно.

Пристъпваме къмъ дневния редъ — разглеждане прѣдложението на шуменския народенъ прѣдставител г. Краевъ за прѣдаване подъ сждъ нѣкои отъ министритѣ на бившитѣ кабинети Петровъ, Петковъ, Гудевъ и изслушване обясненията на визиранитѣ въ прѣдложението бивши министри.

Моля квестора г. Богданъ Токевъ да съобщи и покани явившитѣ се бивши министри да влѣзатъ въ залата на Събранието. (Слѣдъ малко влизатъ бившитѣ министри г. г. Рачо Петровъ, д-ръ Никола Геннадиевъ, Михаилъ Савовъ и д-ръ Иванъ Шишмановъ и заематъ мѣстата си на зелената маса, поставена налѣво въ засѣдателната зала)

Съгласно чл. 3 отъ закона за сѣдене министритѣ, давамъ думата на шуменския народенъ прѣдставител г. Краевъ, да прочете и развие прѣдложението си.

А. Краевъ: (Отъ трибуната. Чете)

„До XIV-то обикновено Народно събрание.

„Прѣдложение

за прѣдаване подъ сждъ бившитѣ министри: г. г. Рачо Петровъ, д-ръ Петъръ Гудевъ, Лазаръ Паяковъ, д-ръ Никола Геннадиевъ, Михаилъ Савовъ, Иванъ Халачовъ и д-ръ Иванъ Шишмановъ.

„Г. г. народни прѣдставители,

„Въ изпълнение на своя дългъ и за да даде възможность да се провѣри подозрѣнието на обществото, че бившитѣ управници на България сж нарушавали законитѣ и конституцията, че сж нанесли врѣда на държавата за своя лична полза и въ полза на свои приятели, XIV-то обикновено Народно събрание, втора редовна сесия, въ засѣданието си отъ 25 февруарий н. г., възложи на една изпитателна комисия, по силата на чл. 106 отъ конституцията, да анкетира дѣлата на нѣкои отъ бившитѣ министри прѣзъ врѣме на управлението отъ 5 май 1903 г. до 16 януарий 1908 г.

„Тая комисиия депозира своя докладъ въ засѣданието на Народното събрание отъ 11 ноември н. г.

„Въ тоя докладъ сж изложени редица мѣроприятия и сдѣлки, които сж въ явно противорѣчие съ общественото благо, морала и длъжноститѣ на най-висшитѣ отговорни изпълнителни органи — министритѣ. Замислени и вършени отъ бивши министри по единъ опрѣдѣленъ планъ, тия прѣстѣпления не могатъ да не вълнуватъ будната обществена съвѣсть. И независимо отъ послѣдвалитѣ сътресения въ правовото съзнание и моралното чувство на обществото, били сж причинени на държавното съкровище грамадни щети, които — далечъ отъ да сж били пожертвувани

въ полза на моралните интереси на страната или на изискванията на една безкористна и родолюбива политика — сж били плодъ на едно безогледно разточителство съ общественитѣ сръдства, често за задоволяванз алчността на властници, стремящи се къмъ забогатяване чръзъ властта.

„Ако учрѣдителтъ въ чл. чл. 153 и 155 отъ конституцията е санкциониралъ министерската отговорност като най-важна гаранция за запазването правата и свободитѣ на гражданитѣ, моралнитѣ и материалнитѣ интереси на страната, отъ една страна, и ако отъ друга — закононарушенията, произволътъ и щетитѣ за държавното съкровище сж били възведени въ система чръзъ врѣме на анкетираното управление, то дългъ е на народното прѣдставителство да упражни правото си по чл. 155 отъ основния законъ.

„Нѣма нищо по-осѣдително отъ прикриването на държавнитѣ прѣстѣпления, вършени отъ министри, чиито позорни и врѣдоносни дѣяния сж оставили дълбоки слѣди въ държавния организъмъ.

„Ако народното прѣдставителство не би искало да се притѣжи чувството на законностъ и правда у българския народъ; ако то не би искало да стане мораленъ съучастникъ въ всичко, извършено отъ бившитѣ управници на България, то трѣбва да изплати дълга си до край. А този дългъ е — да се даде възможностъ на правосъдието да каже авторитетната си дума. Правосъдието е гаранция за напредъка на нацията.

„Инкриминираниѣ отъ парламентарната изпитателна комисия факти, обстойно изложени и юридически прицѣпени въ нейния докладъ, могатъ да се раздѣлятъ на двѣ категории: едни отъ тѣхъ иматъ чисто политическо значение, а други, които съставляватъ болшинството на случантѣ, се отнасятъ до задоволяването вѣществитѣ нужди на държавнитѣ учрѣждения и зацѣгатъ интереситѣ на съкровището.

„Дори при най-обективно и безпристрастно прицѣняване на всички политически обстоятелства чръзъ анкетирания периодъ на управлението долуотбѣлзанитѣ случаи се изпѣзватъ и отъ най-благосклонната снизходителностъ: блѣскава проява на корупцията въ управлението, тѣ изискватъ възможнo най-строго възмездие за тѣхнитѣ автори. Безъ такова възмездие, суетно бихме очаквали тържеството на морала въ управлението и култивирането на гражданскитѣ добродѣтели въ държавата.

„По тия съображения и като привличамъ просвѣтеното внимание на народното прѣдставителство най-вече върху случантѣ, изложени въ доклада на изпитателната комисия отъ 5 ноември 1910 г., и означени на стр. 393 подъ № № 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30—34, 35, 36, 37, 39, 41—45 включително, имамъ честта да вноса настоящето прѣдложение, на основание чл. 1 отъ закона за сѣдене министритѣ и чл. чл. 155 и 156 отъ конституцията, и почтително моля XIV-то обикновено Народно събрание да прѣдаде на сѣдъ бившитѣ министри г. г. Рачо Петровъ, д-ръ Петъръ Гудевъ, Лазаръ Паяковъ, д-ръ Никола Генадиевъ, Михаилъ Савовъ, Иванъ Халачевъ и д-ръ Иванъ Шишмановъ, за сѣдене и наказване отъ държавния сѣдъ по чл. чл. 155 на конституцията, 2 и 3 на закона за наказанията по означенитѣ въ чл. 155 на конституцията прѣстѣпления.

„Докладътъ на изпитателната комисия отъ 5 ноември 1910 г. съставлява нераздѣлна частъ отъ настоящето прѣдложение.

„Забѣлѣжка. Бившиятъ министъръ г. д-ръ Иванъ Шишмановъ се счита отговоренъ само за случая, изложенъ подъ № 3 — суспендирането пѣкои отъ постановленията на закона за чиновницѣтѣ.

„София, 8 декември 1910 г.

„Вносител на прѣдложението:

Атанасъ Краевъ.

„Поддържаме горното прѣдложение: Ганчо Марковъ, Христо Тричковъ, Ангелъ Ангеловъ, Петко Войниковъ, Георги Булевъ, Георги Танковъ, Минко Михайловъ, Петъръ Рѣковъ, Сѣмко Палавѣевъ, Иванъ Терзиевъ, Иванъ Неврокопски, Никола Чолаковъ, Алексн Ангеловъ, Недѣлко Вельовъ, Страшимиръ Бърневъ, Иванъ Стоилковъ, Станьо Пранджовъ, Панчо Стаменовъ, Рангелъ Яневъ, Тодоръ Статковъ, Демиръ Атанасовъ, Димитъръ Христовъ, Коста Сидеровъ, д-ръ Ненко Наковъ, Христо Тоневъ, Димитъръ Пенковъ, Асѣнъ Милчевъ, Никола Холевичъ, Петъръ Беровъ, Тодоръ Искровъ, Георги Георговъ, Рачо Пашовъ, Димитъръ Бончевъ, Юрданъ Ивановъ, Георги Сукуровъ, Александъръ Стамболийски, Георги Шиваровъ, Маринъ Кърпаровъ, Вълчо Георгиевъ, Янко Икономовъ, Михаилъ Икономовъ, Петъръ Пѣйчевъ, Стоименъ Савовъ, Добри Митовъ, Василъ Бончевъ, Алинъ Аврамовъ, Георги Господиновъ, Александъръ Бѣлорѣчки, Ефремъ Христовъ, Янко Кущаровъ, Василъ Здравевъ, Дончо Велевъ, Калчо Новаконъ, Аврамъ Горановъ, Добри Алексиевъ, Тодоръ Андрѣевъ, Петъръ Тодоровъ, Диню Рашевъ, Иванъ Колевъ, Александъръ Поповъ, Димитъръ Драгиевъ, Иванъ Хаджиевъ, Иванъ Гешовъ, Александъръ Димитровъ, Стефанъ Георгиевъ, Славчо Тенчовъ, Цаньо Барбаловъ, Иванъ Кьосеивановъ, Байко Друмевъ, Георги Кермедчиевъ, Георги Тишевъ, Димитъръ Мишевъ, Никола Начовъ, Петъръ Димитровъ, Лазаръ Ивановъ, Никола Коцевъ, Никола Козаревъ, Никола Гешевъ, Александъръ Екимовъ, Недѣлко Георгиевъ, д-ръ Иванъ Труфчевъ, Илия Марковски, Теню Константиновъ, Докчо Палазовъ, Никола Здравковъ, Илия Паликрушевъ и Тодоръ Икономовъ.“

Г. г. народни прѣдставители! Макарь въ току-що прочетеното прѣдложение да сж указани нумерата по оглавленнето на доклада на изпитателната комисия, дѣто сж изложени инкриминираниѣ случаи, зарадъ които чръзъ това прѣдложение се иска даването на държавенъ сѣдъ пѣкои отъ г. г. бившитѣ министри, азъ считамъ за полезно поне за улеснение на почтенитѣ господа, които сж направили честъ на Събранието и сж се явили лично, за да дадатъ дължимитѣ по закона обяснения прѣдъ народното прѣдставителство по инкриминираниѣ случаи, да направя едно кратко резюме.

Прѣди всичко обща бѣлѣжка. Споредъ това изложение считатъ се за отговорни: първо, г. Рачо Петровъ за случантѣ означени въ доклада подъ № № 3 и 39.

Прѣдседателтъ: Моля, г. Краевъ. Понеже докладътъ на анкетната комисия, както е казано и въ самото Ваше прѣдложение, съставлява нераздѣлна частъ отъ самото прѣдложение, споредъ правилника, трѣбва да четете и доклада на анкетната комисия.

А. Краевъ: Слѣдъ това, г. прѣдседателю. Азъ искамъ да посоча нумерата, пунктотѣ на обвиненията, послѣ ще се сира да резюмирамъ текстотѣ на тѣзи пунктове и когато ще поискамъ да чета доклада, тогава можете да направите своята бѣлѣжка.

И така, продължавамъ: първо, г. Рачо Петровъ се обвинява по № № 3 и 39; второ, г. Петъръ Гудевъ се обвинява само по № 5; трето, г. д-ръ Иванъ Шишмановъ — само по № 3; четвърто, г. Иванъ Халачевъ — само по № № 21, 22, 23 и 24; пето, г. д-ръ Никола Генадиевъ — по № № 3, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 35 и 36; шести по редъ слѣдваше покойникътъ Паяковъ; седмо, г. Михаилъ Савовъ, запасенъ генералъ, се обвинява по № № 3, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, № 50 пропускамъ, понеже случаятъ, изложенъ въ този докладъ, се обгръща въ доклада, означенъ подъ № 47 и, слѣдователно, слѣдва: 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64 и 65.

Ако ми е позволено, ще направя едно малко резюме на съдържанието на тѣзи отдѣлни нумера, сир. на докладитѣ съ посоченитѣ отдѣлни нумера. Докладътъ подъ № 3 се отнася до суспендирането на нѣкои членове отъ закона за чиновницитѣ. Както вече казахъ, по него се считатъ отговорни г. г. Петровъ, Шишмановъ, Савовъ и Геннадиевъ. По пунктъ 5 — злоупотѣблениа съ безотчетния фондъ и кредитъ за организиране полицията на обществената безопасностъ — се счита отговоренъ г. д-ръ Петъръ Гудевъ. Ще трѣбва да изоставя пунктове 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 и 37 понеже тѣ засѣгаха покойния Памяковъ. Пунктъ 21 — измѣняване трасето на желѣзнопътната линия Девня—Добричъ, пунктъ 22 — доставка на траверси, пунктъ 23 — доставка на желѣзни материали за 32 шосейни моста, и пунктъ 24 — инсталиране централно водно отопление на софийския дворецъ — по тия четири точки се счита отговоренъ г. Иванъ Халачовъ. Пунктъ 25 — отсѣжване на Стралджанското блато, пунктъ 26 — отдаване подъ наемъ на Тутраканското блато, пунктъ 27 — печатане въ частни печатници изданията на Дирекцията на статистиката, пунктъ 28 — изложението въ Лиежъ, пунктъ 30 — концесията на А. Е. Касонъ, пунктъ 31 — концесията на Дойче-банкъ за построяване резервоари за петролни произведения и за фабрикуване газеви тенекета и сандъци, пунктъ 33 — концесията на Петъръ Неновъ за фабрикуване винена киселина (*Acidum tartaricum*), пунктъ 34 — злоупотѣбване на фонда за подпомагане земледѣлнето и отраслитъ му, образувани отъ 25% отъ чиститѣ печалби на Българската земледѣлска банка, пунктъ 35 — нарушения по закона за горитѣ и опустошаване на послѣднитѣ, пунктъ 36 — отдаване подъ наемъ риболовното право и прѣхвърляне правото за експлоатация на езерата „Мандра“ и „Вая“ — по всички тѣзи точки се счита отговоренъ бившиятъ министъръ г. д-ръ Никола Геннадиевъ. Пунктъ 39 — аферата „Шарль-Жанъ“ собствено договоритѣ съ Манфредъ Вайсъ и Ротъ за доставка на 10 милиона патрона по 125 л. хилядата и доставка на други 13 милиона патрона по 120 л. хилядата, отъ които, вмѣсто 23 милиона, сѣ били доставени отъ първата фирма Манфредъ Вайсъ 2 милиона, а отъ втората 7 милиона, всичко 9 — по тази точка се считатъ отговорни г. Рачо Петровъ и г. Михаилъ Савовъ. Слѣдующитѣ точки засѣгатъ отговорността на г. Савова. Тѣ сѣ по пунктъ 41 — доставка на гранати, пращели, торпедни гранати, картечи и бездименъ барутъ, пунктъ 42 — доставка на 30.500.000 патрона отъ *Société Française des Munitions* — прословутитѣ хенови патрони, пунктъ 43 — доставка на инструменти за инженернитѣ войски, пунктъ 44 — доставка на артилерийски материали отъ Крупъ, пунктъ 45 — доставка на Кьолнъ-Ротвайлеръ и Крупъ бездименъ барутъ, патрони, барутни картузи и други военни материали, пунктъ 46 — купуване отъ Будапешенската фабрика Вафенъ ундъ машиненъ-фабрикъ 10 хиляди пушки манлихерови, пунктъ 47 — доставка на една партида отъ 3 милиона патрони отъ Келеръ и С-ие, и друга, 6 милиона отъ същата фабрика и 1.500.000 гилзи за патрони, пунктъ 48 — доставка отъ Ротъ на 3 милиона манлихерови патрони, и пунктъ 49 — доставка на медикаменти. Пунктъ 50 обяснихъ, че влиза въ пунктъ 47 — то е за доставката на 1.500.000 гилзи за патрони. Пунктъ 51 — доставка на скорострѣлни полски батареи 7.5 см. и 27 лафета отъ фирмата Шнайдеръ и С-ие, пунктъ 52 — доставка на взривни материали, заедно съ принадлежноститѣ имъ отъ Наумъ Тюфекчиевъ, пунктъ 53 — договоръ за военни доставки за 25.000.000 л. отъ Шнайдеръ и С-ие. Въ свѣрка съ този пунктъ и като послѣдица сѣ случаетъ означени подъ № № 54 и 55: 54 — доставка на инженерно имущество за армията прѣзъ 1907 г. отъ 1.449.615, пунктъ 55 — доставка на минитѣ Соте-Харле за 988.780 л., пунктъ 56 — доставка на

торпильори (миноносци) по договоръ 24 февруарий, 8 мартъ 1904 г., пунктъ 57 — доставка на 63.000 пѣхотни и 2.000 карабини манлихерови пушки отъ Шаерската фабрика, пунктъ 58 — доставка на 7½ см. скорострѣлни планински орджия отъ фабриката Крупъ, пунктъ 59 — доставка на бойни припаси за тѣзи орджия, пунктъ 60 — доставка на аптечни принадлежности, пунктъ 61 — доставка на хирургически инструменти, пунктъ 62 — доставка на 66.500 кгр. бездименъ барутъ отъ Ротвайлерската фабрика, пунктъ 63 — доставка на картечници отъ фабриката Дойче Вафенфабрикъ въ Берлинъ за 2.000.000 и толкова лева, пунктъ 64 — доставка на болнични палатки отъ Лефевръ, пунктъ 65 — доставкитѣ на царвули, навуца, шинели и върви за царвули.

Ако ми позволите, г. г. народни прѣдставители, ще пристѣпя къмъ прочитането на всѣки единъ отъ тѣзи доклади, въ които обстойно сѣ изложени инкриминиранитѣ случаи. На първо мѣсто започвамъ съ доклада, означенъ подъ № 3 — суспендирането на нѣкои членове отъ закона за чиновницитѣ.

К. Мирски: Достатъчно е да прочетете, най-много, заключителнитѣ точки: докладитѣ сѣ извѣстни.

А. Краевъ: Този докладъ се намира на стр. 15 отъ общия докладъ на изпитателната комисия.

Прѣдседателъ: Моля, г. Краевъ.

А. Краевъ: Заповѣдайте.

Прѣдседателъ: Какво ще четете отъ доклада?

А. Краевъ: Азъ мисля, г. г. народни прѣдставители, че би трѣбвало всички тѣзи доклади да бъдатъ четени или, най-малко, ако почитаемото Събрание би пожелало да спести отъ врѣмето си, да прочета заглавията, или както ги означихъ, и да вземете рѣшение да се помѣстятъ въ дневницитѣ на Народното събрание и да се считатъ четени, освѣтъ ако г. г. бившитѣ министри биха претендирали непрѣмѣнно да бъдатъ четени изцѣло всичкитѣ.

Р. Петровъ: Азъ не претендирамъ.

Д-ръ Н. Геннадиевъ: Нѣмамъ никакви претенции.

Прѣдседателъ: Нѣмате думата, г. Геннадиевъ. — (Къмъ г. Краева) Обръщайте се къмъ Събранието, което ще се произнесе, съгласно правилника.

Има думата по този въпросъ г. Цоло Мисловъ.

Ц. Мисловъ: Г. г. народни прѣдставители! Слѣдъ прочитане прѣдложението, внесено въ Народното събрание, посоченитѣ пунктове, които докладътъ съдържа, и приложението къмъ него, което заедно съ доклада сѣ нераздѣлна частъ отъ прѣдложението и сѣ доста обемисти, раздалени съеврѣменно на г. г. народнитѣ прѣдставители, както и на г. г. бившитѣ министри, менъ ми се струва, че никой отъ васъ не е оставилъ непрѣгледанъ изцѣло, както доклада, така и приложението. Да се четатъ сега изцѣло всички тѣзи работи едва-ли ще може да се направи това въ два-три дена, а менъ ми се струва, че въ интереса, както на г. г. народнитѣ прѣдставители, така и на г. г. бившитѣ министри, за да иматъ повече врѣме за по-широки обяснения, е да не се четатъ, защото ние сме ги чели и ги знаемъ. Слѣдователно, азъ моля народното прѣдставителство да се съгласи съ слѣдующето мое прѣдложение: да се пристѣпи направо къмъ по-нататъшна работа, безъ да се чете докладътъ и приложението къмъ него, като се счита, че сѣ прочетени, защото тѣ сѣ асѣ прочетени вече. Правя това прѣдложение и моля г. прѣдседателя, да го положи на гласуване.

Прѣдседателъ: Като се разбира, че докладитѣ ще влизатъ като приложение на дневницитѣ на Народното събрание.

Ц. Мисловъ: Да.

Прѣдседателъ: Моля г. г. народнитѣ прѣдставители, които приематъ направеното прѣдложение, щото да се не чете докладътъ на анкетната комисия и приложението къмъ него, а да влѣзатъ като приложение на дневникитѣ на Народното събрание, да си вдигнатъ рѣката. (Мнозинство) Събранието приема. Моля г. Краева да продължава.

А. Краевъ: Г. г. народни прѣдставители! Положението, което прѣживяваме, на-да-ли съ право не бихме могли да го охарактеризираме, че е положение между чука и наковалнята. Всѣки отъ васъ си спомня при какви обстоятелства демократическата партия пое управлението на страната. Въ паметта на всѣкиго сѣ прѣсни: алармата, която се вдигна, както въ времето на управлението, така и слѣдъ напушането му отъ народно-либералната партия, за анкетиране на това управление и за изправяне прѣдъ държавенъ съдъ виновнитѣ отъ участницитѣ въ него. Послѣдва обявяването на независимостта — царството. Току-що се отреди анкета, въ слѣдствие едно увѣчание на единъ доста възрастенъ и една доста млада дѣвица въ Русе, се случи една катастрофа, която опечали цѣла България. Не слѣдъ дълго вдигна се голѣмъ шумъ около афери, заговори се много енергично противъ корупцията. И когато ние тукъ пристѣгнахме къмъ изпълнение на своята висока мисия, бѣхме свидѣтели на движения отъ естество да накарать всѣки здравомислящъ българинъ да се замисли, не е ли повѣлъ въ страната вѣтърътъ, духътъ на разтѣгване, на разстройство. Отъ една страна многобройни петиции на различни държавни служители, които се оплакватъ отъ поскъпнѣлия животъ, отъ невъзможностъ съ сѣществующитѣ заплати да се издържатъ, отъ друга — протести за увеличаването на данъци, за непоносимия данъченъ товаръ. Едновременно разнородни манифестации, рѣчи, заплашвания, най-послѣ слагане въпроса, за да се даде край на анкетата, която се извърши, и вълненето, което този въпросъ създаде. Отъ една страна, желание неотдржимо, пристрастено, колкото е възможно по-голѣма строгостъ да се прояви, отъ друга — опасения, че зачекването на болни страни въ нашето държавно управление би означавало развърждане на рани, би означавало катастрофа за страната. Самиятъ печатъ, който има възвишената мисия, едновременно да схваща и да направлява общественото мнѣние, е раздѣленъ на два враждебни лагера: едни почти безогледно, безъ надлежното спокойствие и хладнокрѣвие отиватъ до голѣми крайности, а други, прѣко или косвено заинтересовани въ минали нечисти афери, не намиратъ думи да ни оклейматъ. Ще се съгласите, г-да, че такова едно положение, въ каквото се намираме, е едно отъ най-мъжчителнитѣ, едно отъ най-деликатнитѣ положения. Отъ всѣкиго отъ васъ, г. г. народни прѣдставители, се изисква да си наложите възможната за човѣка абстракция отъ условията, въ които сме поставени всинца — да се издигнете по-високо, отколкото обикновениятъ гражданинъ, да можете да имате съзнанието на деликатната мисия, съ която сте натоварени, по довѣрие отъ народа, надъ страститѣ да поставите всички добродѣтели, съ които сте въоръжени, и спокойно, но съ куражъ, да изпълните своя дългъ.

Г. г. народни прѣдставители! Въ прѣдложението, което току-що ви прочетохъ, се визираха, освѣнъ стоящитѣ налѣво отъ мене г. г. бивши министри, и други двама, които не сѣ счели за нужно да се явятъ, а така сѣщо и внезапно починалиятъ Лазаръ Паяковъ.

Г. г. народни прѣдставители! Между бившитѣ министри има хора, които ми сѣ лично познати отъ дълги години. Мнозина отъ тѣхъ сѣ развивали най-

интензивна обществена и държавническа дѣйность. Бивали сѣ важни, сѣдобносни за отечеството ни минути, когато запаснитѣ генерали Рачо Петровъ и Михаилъ Савовъ, като доблестни български войници, сѣ ратували за запазването на нашата независимостъ. Между изправенитѣ тукъ . . .

К. Мирски: Тѣ сѣ поканени, не сѣ още изправени. (Смѣхъ)

Прѣдседателъ: Моля, г. Мирски.

А. Краевъ: Между изправенитѣ тукъ виждамъ г. Геннадиева, единъ бѣлѣжитъ ораторъ; г. Шишмановъ, единъ професоръ съ висока ерудиция. Като отпразямъ своитѣ комплименти за личнитѣ имъ достойства, за миналитѣ имъ заслуги къмъ отечеството, азъ съмъ длъженъ да заявя, че както мене, така и другаритѣ ми, съ които съмъ се свѣщавалъ при съставяне на прѣдложението, далечъ не сѣ движили мотиви отъ лично естество; не лична вражда, не желание за отмъщение, не желание за унищожаване на личности, сѣ продукували това прѣдложение. Между тѣхъ бѣше и Лазаръ Паяковъ; той бѣше се явилъ въ миналото засѣдание; за нещастieto му, сполете го ударъ, не е вече между живитѣ. Азъ заявихъ на единъ вѣстникарь, длъжа да повтoря, че, може-би, азъ не по-малко отъ най-приближенитѣ му сѣжърба за тази скоростижна смъртъ; защото, г-да, борбата, която ние водимъ, борбата, която трѣбва да се води помежду насъ, е и трѣбва да бѣде борба на принципи, а не борба на личности. Сървенованието е за тържество на този или онзи принципъ, не, обаче, за физическото унищожение на тази или онази политическа личностъ. Наистина, когато е въпросъ за принципи, не може да стане абсолютна абстракция отъ личности, защото тѣ сѣ носители на принципитѣ, тѣ дѣйствуватъ за тѣхното прокарване въ живота. И ако личността бива засегната, това се налага, това е необходимо, това става само когато тази личностъ, чрѣзъ своята дѣйность, обществена или управническа, е потъпкала дори собственитѣ си политически принципи. Народна-либералната партия, отъ която правятъ частъ нѣкои отъ уличенитѣ г. г. бивши министри, е партия, изходяща като разклонение отъ голѣмата, отъ великата, отъ историческата либерална партия, създадена още при освобождението на България. Народна-либералната партия има заслуги къмъ България, тя обаче има и своитѣ черни петна, има и своитѣ прѣгрѣшения, нѣкои отъ нейнитѣ хора сѣ се провинили прѣдъ закона и длъжатъ отчетъ. Изглежда, обаче, че дори въ настоящия сѣдобносенъ за народно-либералната партия моментъ, когато нейнитѣ първенци се намиратъ на прага на обвинението, прѣдъ държавния съдъ, нейниятъ органъ в. „Новъ вѣкъ“ държи единъ достоенъ езикъ по въпроса, който ни занимава. Вие ще ми позволите, г-да, да се възползувамъ отъ случая и да ви цитирамъ единъ пасажъ отъ първата уводна статия, обнародвана, въ бр. 1.682 отъ 13/26 декемврий 1910 г. на този вѣстникъ. Тамъ е казано: (Чете) „Това се изискваше отъ най-жизненитѣ интереси на отечеството, защото сѣществуването на общественъ редъ, както и на самата държава, изисква да бѣдатъ прѣсѣлждвани и наказвани прѣстѣпницитѣ, каквито и да сѣ тѣ. Безъ това животътъ въ общество е невъзможенъ, защото примѣрътъ на злото е заразителенъ, особено, ако той иде отъ страна на ония, които стоятъ начело въ това общество. Ако тия, които сѣ повикани да ръководятъ сѣдбинитѣ на държавата, се обвиняватъ въ прѣстѣпления и не се прѣдприема нищо за опровержението на приписванитѣ имъ обвинения, или за тѣхното наказване, ако наистина тѣ сѣ извършили такива, то смъртъта е, която очаква такава една държава. Но стѣжкитѣ на своитѣ първенци скоро ще трѣгнатъ и обикновенитѣ

граждани, за да настане царството на прѣстѣпленията, съ неговитѣ гибелни послѣдствия“.

Прѣдъ видъ на неочаквано трагичния край на бившия министъръ Лазаръ Паяковъ, ipso facto, той трѣбва да бѣде изключенъ, той се изключва отъ прѣдложението. Слѣдователно, оставатъ безъ значение точкитѣ 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 26 — колкото се отнася до покойния Паяковъ, защото въ нея е засегната и отговорността на г. Генадиева — 32 и 37. Кои оставатъ? Оставатъ, слѣдователно, г. г. Рачо Петровъ, д-ръ Петъръ Гудевъ, д-ръ Никола Генадиевъ, Михаилъ Савовъ, Иванъ Халачовъ и д-ръ Иванъ Шишмановъ.

Но, г. г. народни прѣдставители, както въ пресата, въ обществото, еднакво и въ нашата срѣда, откажъ се внесе това прѣдложение, се е възбудилъ въпросъ: защо сѣ пропуснати г. г. Никола Апостоловъ, Димитъръ Станчевъ и Константинъ Панайодовъ?

Д. Мишевъ: Говорете по прѣдложението, г. Краевъ.

Г. Данаиловъ: Занимайте Събранието съ мотивитѣ по Вашето прѣдложение.

А. Краевъ: Моля, г-да, азъ дължа едно малко обяснение.

Г. Данаиловъ: Не е нужно. Мотивирайте Вашето прѣдложение.

А. Стамболийски: Тѣзи лица не се визиратъ въ прѣдложението и нѣма нужда да давате обяснение, защо сѣ пропуснати.

А. Краевъ: Г. г. народни прѣдставители! Въпрѣки нежеланието на нѣкои почтени наши другари, да се спра на този въпросъ, понеже е отъ обществено значение, азъ мисля, че не мога да го мина мълкомъ.

Най-напрѣдъ ще кажа за г. Апостола. Той е изоставенъ по простата причина, защото единствениятъ инкриминиранъ въ доклада на изпитателната комисиия случай, който го засѣга, е наемането на едно здание за училищно помѣщение, случай, който може да отиде подъ удара на чл. 431 отъ наказателния законъ, по който не съдържа въ себе си елементи на държавно прѣстѣпление, за което единъ бившъ министъръ може да бѣде изправенъ прѣдъ държавенъ съдъ.

Относително г. Панайодова, случаятъ, който го засѣга най-силно, е оня, изложенъ въ доклада подъ заглавие: „Злоупотрѣблението на бившия министъръ Панайодовъ съ властѣта“. Отъ доклада, дѣйствиелно, се вижда, че г. Панайодовъ едновременно и най-вече се е грижилъ за личнитѣ си интереси: министъръ на правосъдието, той не е прѣстаналъ да бѣде и адвокатъ посредствомъ съдружника си, за момента, за случая, г. Банчо Колевъ. Подобна дѣйностъ, безсѣмѣнно, е въ разрѣзъ съ най-елементарнитѣ понятия за порядѣчностъ, за моралъ; но въ него случай, азъ и другаритѣ ми, съ които съмъ се събѣщавалъ при съставянето на прѣдложението, не можахме да намѣримъ елементи на прѣстѣпление, за което може да бѣде даденъ на държавенъ съдъ.

Д. Мишевъ: Г. Краевъ! Подписалитѣ прѣдложението ли Вие разбирате за другари?

Прѣдседателъ: Моля, г. Мишевъ.

А. Краевъ: Азъ разбирамъ, че и всички, които сѣ го подписали, сподѣлятъ тия възгледи.

Д. Мишевъ: Тѣ сѣ подписали за идеята.

А. Краевъ: Г-да! Сжщиятъ г. Панайодовъ, заедно съ г. Димитъръ Станчевъ се визиратъ още въ случая,

изложенъ на стр. 21 отъ доклада: „Закриването на Университета и уволнението на професоритѣ“.

И. Хаджиевъ: Г. Краевъ! Малко по-височко говорете, моля Ви се, че не се чува.

А. Краевъ: Добрѣ. — А г. Станчевъ, освѣтѣ това се визира и по оползотворяване капиталитѣ на Пощенската спестовна каса.

По първия случай — закриването на Университета и уволняването на професоритѣ — азъ ще кажа . . .

Г. Данаиловъ: Г. прѣдседателю! Искамъ думата за обяснение. Г. Краевъ е внесълъ едно прѣдложение, той трѣбва да го развие . . .

А. Краевъ: Когато единъ ораторъ говори отъ трибуната, прѣдседателътъ не може да даде думата на другъ ораторъ.

Г. Данаиловъ: Да остави другитѣ господа вънъ отъ Събранието на спокойствие. Ако има пужда, ще излѣзне отсѣтѣ да се обяснява. Азъ мисля, че е неумѣстно да слушаме неговитѣ мотиви, какво той е направилъ и какво не е направилъ. Насъ не ни интересува това. Направилъ е прѣдложение, да си каже мотивитѣ по туй прѣдложение.

Прѣдседателъ: Нѣмате думата, г. Данаиловъ.

А. Краевъ: Азъ моля да не сподѣляте вълнението на г. Данаилова, а съ спокойствие да ми позволите да ви кажа своитѣ мотиви.

Прѣдседателъ: По възможностъ, минете по-скоро на прѣдмета, г. Краевъ.

А. Краевъ: Азъ искамъ бѣгло да кажа двѣ думи, г. прѣдседателю.

При случая за оползотворяване капиталитѣ на Пощенската спестовна каса, отговорността на г. Станчева, ангажирана, споредъ схващането на нѣкои, чрезъ факта, че е сложилъ резолюция върху единъ докладъ, да се пише въ тази смисълъ на финансовия министъръ, ние счетохме, че това далечъ не съдържа въ себе си елементи на държавно прѣстѣпление и го изоставихме.

Т. Икономовъ: Утрѣ азъ мога да внеса едно прѣдложение за прѣдаване подъ съдъ на сжщитѣ министри и да го мотивирамъ отъ друга точка, не съобразно съ Вашето мнѣние.

Д. Каранешевъ: Г. Краевъ! Вашето лично мнѣние по даденъ пунктъ Вие си го задръжте, недѣйте го казва на насъ. Кажете Вашето лично мнѣние по прѣдложението, което е внесено.

К. Мирски: (Къмъ г. Краева) Васъ не обвиняватъ, за да се оправдавате. (Глъчка)

Прѣдседателъ: Моля, тишина, г-да. — Народнитѣ прѣдставители, които прѣкъсватъ г. Краева, нѣматъ право, по силата на това, че всичко, което той казва, е казано въ доклада на анкетната комисиия, а всичко онова, което има въ този докладъ, влиза като неотемлима частъ на самото прѣдложение. Слѣдователно, има право да се спре и върху него.

Т. Икономовъ: Да, ама то не влиза въ прѣдложението.

Д. Мишевъ: Да каже, че е негово лично мнѣние.

А. Краевъ: Ще се повърна по-послѣ.

Г. г. народни прѣдставители! Министерската отговорност се дѣли на политическа, углавна и гражданска. Политическата отговорност на министритѣ се обгрѣща отъ чл. 153 на конституцията и тя е едновременно прѣдъ парламента и прѣдъ обществото. Въ чл. 153 на конституцията, г. г. народни прѣдставители, е казано, че министритѣ сж солидарно отговорни за общитѣ мѣрки по управлението и лично поотдѣлно за извършеното отъ тѣхъ по тѣхнитѣ министерства. Текстътъ на чл. 153 отъ нашата конституция напълно сходя се текста на чл. 6 отъ французкия конституционенъ законъ отъ 25 февруарий 1875 г. Споредъ най-авторитетния съвърмененъ авторъ по конституционното право Есменъ, солидарната отговорност на министритѣ има за санкция само вота на парламента. Азъ нѣма да ви цитирамъ, г-да, но ако стане нужда, ще ви прочета сжиденията на Есмена по този въпросъ, а засега се задоволявамъ да привлѣка вашето внимание на неговото съчинение *Éléments de droit constitutionnel français et comparé*, трето издание отъ 1903 г., стр. 619. Върху углавната отговорност би могло много да се каже; сжисамъ, обаче, че е доста да заявя, че тя има санкция въ чл. 155 отъ конституцията и специалния законъ за наказанията, които се прѣдвжидатъ по този членъ отъ конституцията, както и да привлѣка вашето внимание върху мѣродавнитѣ сжидения, които се намиратъ въ присждата на първия държавенъ сждъ.

Г. г. народни прѣдставители! Както е казано въ прѣдложението, прѣстжленията, които се отдаватъ на нѣкои бивши министри, могатъ да бждатъ раздѣлени на двѣ категории: едната политическа, другата засжгваща интереситѣ на държавното съкровище — дѣйностъ, вършена при нарушение на конституцията, отражение чрѣзъ нарушение на специални закони. Въ първата категория влизатъ двата случая, означени въ доклада на изпитателната комисия: суспендиране нѣкои членове отъ закона за чиновницитѣ и закриване на Университета и уволнение на професоритѣ. Върху политическитѣ прѣстжления въобще би могло да се каже, че най-моцната имъ санкция е общественото съзнание, което би могло заинаги да отстрани отъ управлението лица или партии съ порочна за управление система по-скоро, неже-ли формалната санкция на чужди за практическата политика елементи. По това чисто държавническо съображение ние дълго врѣме се колѣбахме, да изоставимъ ли или да вмѣстимъ въ прѣдложението тия два случая. Както виждате, ние изоставихме случая съ Университета, спрѣхме се на она съ закона за чиновницитѣ. Първиятъ въпросъ трѣбва да бжде обсебенъ съ огледъ на обстоятелствата, при които той се породил, се създаде. Азъ и другъ пжтъ сжмъ ималъ случая да кажа прѣдъ васъ — сега ще го повторя — това, което Дренеръ е казалъ въ своята история на цивилизацията въ Европа, че фактътъ самъ по себе си не е толкова важенъ, колкото причинитѣ, които сж го създали, и послѣдствията, които сж произлѣзли отъ него. Е добръ, случая съ Университета не е отъ естество да обрисова, да изтъкне по единъ релефенъ начинъ системата на управлението на хората, които сж държали въ ржцѣтъ си тогава браздитѣ на управлението. Това е въпросъ на управление, това е въпросъ на схващане въ момента, това е въпросъ на тактъ, на съобразителностъ, на държавническа мждростъ. Чрѣзъ това си дѣйствие бившето министерство по-скоро изложи себе си и партията, отъ която изхождаше, прѣдъ обществото, прѣдъ страната, откожкото да е извлѣкло каква да е полза. Партиенъ елементъ, личенъ, користенъ елементъ, прѣстжпнически елементъ, зла умисль, за да се напакооти въ случая не може да се сжгледа, е недоловимъ. Наистина, има едно нарушение, но не всѣко нарушение е и прѣстжпление. Ако за спасяване на по-голѣми блага, ако

за ограждане на по-сжществени интереси, може-би неправилно схващане и прѣсжняване — това е отдѣленъ въпросъ — се направи едно посжгательство, се извърши едно нарушение, това още не значи, че се намираме прѣдъ едно прѣстжпление. И великиятъ ораторъ Цицеронъ, като откри съзаклятието на Катилина, половинъ вѣкъ прѣди Христа, като се яви прѣдъ сената и римския народъ, поставенъ натѣсно, запитанъ: би ли могълъ да се заклъне, че не е нарушилъ никакъвъ законъ, отговорилъ: „Мога да се заклъна, че спасихъ републиката“, и сенатътъ и народътъ сж го обявили баща на отечеството. Г. г. народни прѣдставители! Съображения отъ този именно характеръ сж ни продиктували, сж ни довели до заключение, че случаятъ съ Университета, колкото и да съставя нарушение на законъ, колкото и въ неговото оформяване да не сж били употребени надлежитѣ форми, за да бждѣше начисто правителството по чл. 47 отъ конституцията, не може да влѣзе въ прѣдложението и го изоставихме.

Но, г-да, би могълъ да се появи въпросътъ: ако така сте се отнесли къмъ случая съ Университета, защо сжпийатъ критерий не ви ржководи при прѣсжняване случая съ закона за чиновницитѣ?

К. Мирски: Защото сж изтекли петъ години отъ извършването на дѣянието.

А. Краевъ: Ще ми позволите, г. Мирски, да Ви кажа, че въпросъ за просрочие сериозно не може да стане въ дадения случай, и азъ вѣрвамъ, за честъта на повиканитѣ тукъ бивши министри, че и тѣ нѣма да възбудятъ такъвъ въпросъ, защото той не сжществуваша. Ще Ви кажа, азъ съмъ правилъ из-учавания и въ тази областъ.

Въпросътъ съ суспендирането закона за чиновницитѣ, г-да, дълго врѣме ни занимава, дълго врѣме го обсжждахме въ нашитѣ интимни сжвѣщания, и бѣше моментъ — трѣбва да го изповѣдамъ откровенно — когато бѣхме наклонни и него даже да изоставимъ. Но този въпросъ е различенъ съ случая съ Университета по своята сжщина, по побудителнитѣ причини на неговото суспендиране, по послѣдствията, дължими на това суспендиране. Една партия, която нѣмаше болшинство, която мжчно можеше да разчита да го получи при едни свободни избори, която се чувствуваше стѣснена да управлява съ единъ персоналъ, политически ней враждебно настроенъ, искаше да си развърже ржцѣтъ, искаше да измъкне отъ политическата архива хора съ прѣстжпнически наклонности, да ги постави въ управлението, за да могатъ съ своята умѣлостъ, съ своята сжмчностъ, съ своята прѣстжпническа дързостъ да изкалпчатъ едно парламентарно болшинство. Естествено, това се подразбира, и интимно ще сж били успокоени всички подобни господа отъ тази категория, че не рискуватъ да падне върху тѣхъ тежката ржка на правосждието. И дѣйствително, добитото при такива условия болшинство, даде имъ една амнистия. Мнозина отъ тѣхъ отъ голтаци въ непродължително врѣме станаха богаташи.

А. Стамболийски: Посочете факти.

А. Краевъ: Цѣлъ български народъ ги знае — позовавамъ се на негово свидѣтелствуване.

Но, г-да, възможно е и въ този случай почтенитѣ бивши министри да потърсатъ смекчающи вината имъ обстоятелства въ факта, че въ навечерието на напушане управлението друга една партия е наредила свой чиновнически апаратъ и ги е поставила натѣсно. Имате машинистъ, но машина, релси, всичко това, което е необходимо, за да можете правилно да стигнете цѣльта, мѣстоназначението, сж въ разположение на ваши неприятели. Е добръ, възможно е при най-голѣмо безпристрастие, при най-голѣма обективностъ,

при най-голяма толерантност да се приеме, че това обстоятелство до известна степен е отъ естество да намали степенята на вината имъ, но ние сметохме, че то не е достатъчно, за да изключи вината, да я отрази. Този случай, г. г. народни прѣдставители, ако би билъ изоставенъ, би съществувала сериозна опасност, че оставатъ въ бѣдѣ широко отворени вратата на произволи отъ по-голямо значение. Ако този случай не би добилъ своята санкция, ако за него не би трѣбвало да отговарятъ виновнитѣ лица, пита се не бихме ли насърчили въ бѣдѣ при единъ най-идеаленъ избирателенъ законъ, който обезпечава напълно свободата на гласоподаването и тайната на упражняване изборното право, едно правителство безъ скрупули да го суспендира и да изкара отъ държавната архива единъ пороченъ избирателенъ законъ, да произведе избори при условия, които допускатъ не само морално, но и физическо насилие, нѣщо повече — фалшифициране резултата на вота при липса на карти, при унищожаване тайната стаячка, чрѣзъ пълнене съ правителствени бюлетини избирателнитѣ урни, случаи, каквито сме имали въ миналото. И тогава какво става съ нашитѣ свободи, какво става съ нашитѣ правдини? Е добръ, именно и главно за прѣдотвратяване на подобна една съвѣтност ние считахме и считаме, че тоя случай — суспендиране закона за чиновницитѣ съ известната пѣль, съ зланиитѣ резултати — не може да не бѣде инкриминиранъ. Той съставлява държавно прѣстѣпление отъ първа величина.

Но, г. г. народни прѣдставители, като се спирамъ на този пунктъ, азъ бихъ желалъ да бѣда малко по-обективенъ и малко по-безпристрастенъ въ своята припѣвка. Казахъ, и това е ноторно, общеизвестно, че суспендирането на закона за чиновницитѣ е станало съ пѣль да се нареди единъ благоприятенъ, послушенъ, дързъкъ и прѣстѣпнически чиновнически елементъ, за да се добие болшинство, за да се плете кошница. Е добръ, питамъ се, можемъ ли да държимъ углавно отговорни всички членове на тогавашния кабинетъ? Споредъ прѣдложението, отговорътъ е утвърдителенъ; заради това сме повикали тукъ г. Шишманова, по сжщата точка считаме отговоренъ и г. Савова. Въпросътъ, г. г. народни прѣдставители, може да бѣде обхвтенъ отъ двѣ страни: първо, всѣки членъ на кабинета се презюмира напълно солидаренъ по всички политически въпроси и, слѣдователно, натоваренъ съ отговорност по пѣлото управление. Единъ членъ отъ Министерския съвѣтъ е тамъ за да разсѣждава, да контролира, да съдѣйствува, да възпира; той не е фигурантинъ, не е кукла, и би трѣбвало, било военни лица, както е билъ случаятъ съ г. Савова, както е сега съ г. Николаева, било невоенни, както е билъ случаятъ съ г. Шишманова, хора, които, докато седнатъ на министерскитѣ крѣсла, не сж боровили съ политика, ако имъ се удаде такъвъ случай, да се издигнатъ до това високо стѣпало на държавната иерархическа стѣлба, да бѣдатъ прозорливи, да бѣдатъ внимателни. Обаче, безспорно е, у насъ всички досегашни военни министри, по всѣка вѣроятност и сегашниятъ, сж се считали специалисти, хора на своето вѣдомство, хора чужди на политиката, и вѣроятно г. Шишмановъ — азъ не зная, ще чуемъ обясненията му — като министъръ на народното просвѣщение, дошълъ отъ университетската катедра, ще е считалъ, че иде въ кабинета като единъ специалистъ, че него го интересува дѣлото на народната просвѣта по-малко, прѣди всичко и главно, може-би и единствено, неже-ли общата политика на правителството. И азъ съмъ убѣденъ, г. г. народни прѣдставители, че даже ако г. Савовъ и г. Шишмановъ по третата точка — суспендирането закона за чиновницитѣ — биха отишли до държавенъ съдъ, съдѣтъ ще се замисли, защото ще бѣде длъженъ да се спре на този въпросъ

и да си го разрѣши — да-ли когато сж давали съгласието си въ Министерския съвѣтъ за суспендиране закона за чиновницитѣ, сж имали съзнанието,...

Г. Копринаровъ: Ако не сж го имали, трѣбваше да го иматъ.

Прѣдседателътъ: Моля, г. Копринаровъ!

А. Краевъ: ... че сж вършили прѣстѣпление, или сж считали, че не е прѣстѣпление това, което сж вършили. Върху тази точка, г. г. народни прѣдставители, азъ ще свѣрша, като ви кажа, че както г. Савовъ, еднакво и г. д-ръ Шишмановъ не могатъ да се считатъ отговорни въз основа на чл. 153 отъ конституцията по солидарната министерска отговорност, защото тя е само политическа, а биха могли да се считатъ отговорни за съучастие въ едно прѣстѣпление; а, вамъ е известно, че съучастието изисква не само материяленъ, но и мораленъ елементъ — знанието, че се върши прѣстѣпление, желанието да се извърши то, воля и съзнание да се даде съдѣйствие за извършване на прѣстѣплението. Върху тази точка азъ ще се задоволя да привѣка вашето просвѣтено внимание върху сжжденията на знаменития французки криминалистъ Garraud, изложени въ неговото *Traité théorique et pratique du Droit Pénal français*, томъ втори, стр. 610 и 612.

Н. Мирски: Кажете за давността — длъжни сте.

А. Краевъ: Зарадъ давността, понеже г. Мирски иска веднага, ще му кажа. Давността у насъ се урежда по чл. 72 отъ наказателния законъ; обаче въ втория пунктъ на чл. 3 отъ сжщия наказателенъ законъ е казано, че по него законъ не се наказватъ лицата, които сж извършили прѣстѣпно дѣяние, шомъ се прѣслѣдватъ и наказватъ по особенъ за тѣхъ законъ. Очевидно законодателятъ е ималъ прѣдъ видъ закона отъ 13 декемврий 1880 г. Е добръ, даже споредъ сега дѣйствующия наказателенъ законъ, чл. 72 пунктъ 3 прѣдвизжда просрочване въ течение на 10 години за прѣстѣпления, които се наказватъ съ строгъ тъмниченъ затворъ по-малко отъ 10 години. Прескрипцията отъ петъ години за прѣстѣпления, които се наказватъ съ тъмниченъ затворъ, който, както ви е известно, съгласно чл. 18, трае отъ 24 часа до три години, а може да се увеличи максимумъ до 4 години, не може да има приложение за случая, понеже наказанието, което се прѣдвизжда въ специалния законъ за наказване виновнитѣ министри, е по чл. 2 отъ 1—5 години, а по чл. 3 отъ една до 10 години. Сега, умѣстно е да заявя, че дѣйствително случаятъ, който засѣга по пунктъ 3 г. г. Савова и д-ръ Шишманова, е прѣдвидѣнъ въ чл. 2 на този специаленъ законъ, отъ 1—5 години, а не въ чл. 3, отъ една до 10 години. Остава да се помисли върху този въпросъ, да го има прѣдъ видъ слѣдствената комисия, тази комисия, която евентуално би отредило Народното събрание, ако приеме подъ уважение моето прѣдложение, и да даде своето заключение, своето мнѣние при послѣдующето сезиране на Народното събрание.

Г. г. народни прѣдставители! Въ прѣдложението си казвамъ, че случаитѣ отъ втората категория се изпълзватъ дори отъ най-благосклонната снизходителност, понеже сж блѣскава проява на корупцията въ управлението. Тѣхъ не може да извинятъ дори политическитѣ обстоятелства, които е прѣкарвала страната прѣзъ врѣмето на опороченото управление. Е добръ, какви бѣха тогава обстоятелствата? Нѣма нужда да се спирамъ обстойно; достатъчно е да си спомнимъ, че въ това врѣме въ Македония имаше една революция, каквато не е имало по-рано, въ съсѣдната държава имаше пожаръ, който можеше да ни засегне, или за угасяването на който бихме могли

да се увлѣчѣмъ. Въ туй отношение, слѣдователно, политическитѣ обстоятелства въ началния моментъ, когато г. Рачо Петровъ и другаритѣ му поеха управлението, бѣха доста сериозни, да не кажа критически. Прибавете къмъ това онова, което се разправяше и, по всѣка вѣроятностъ, въ висока степенъ бѣше правдоподобно, че нашитѣ складове бѣха почти празни . . .

Г. Георговъ: Това не е вѣрно.

А. Краевъ: . . . и вие ще разберете, какво е било психологическото настроение на тогавашнитѣ управници. Но не слѣдъ дълго врѣме тогавашното правителство получи нотата на бившия френски министъръ на външнитѣ дѣла Делкасе, която имате прѣдъ себе си въ доклада. Въпрѣки раздрѣнкането на сабитѣ, въпрѣки изявлението, че ще се върши вече политика не на свързани или кръстосани рѣцѣ, а на развързани рѣцѣ, въпрѣки многобройнитѣ доставки, кабинетътъ Петровъ, слѣдъ него Петковъ, Гудевъ, завърши своя периодъ на управление при нормални условия. Е добръ, ако тия деликатни политически обстоятелства биха могли да служатъ като извинение за ангажирането на голѣми кредити, за изхарчването на много милиони за въоръжението на страната, за нейната бойна готовностъ. Това, обаче, не може да съставлява извинение за безогледното, безскрупулното, въ известни случаи явно съ прѣстѣпно намѣрение, пилѣние на народната пара. И както виждате, г. г. народни прѣдставители, ако въ прѣдложението ние сме пропуснали инкриминиранитѣ случаи, които обгрѣщатъ въ себе си голѣми свѣрхсметни кредити, не ще съмнѣние, не изпущайки изъ прѣдъ видъ и мѣрдавитѣ сжждения на първия държавенъ сждъ, ние не можахме да минѣмъ съ прѣнебрѣжение, да се не спремъ, да не изтъкнемъ и да не подиримъ санкцията на формаленъ сждъ въ случантѣ, дѣто се прозира, дѣто релефно изтъква това разточителство, граничащо съ ограбване въ известни случаи, на общественитѣ срдѣства. Нуждата отъ военни доставки, отъ попълване складовѣтъ и пр. би могла, повтарямъ, да извини ангажирането разходи въ голѣми размѣри отъ прѣдвидѣнитѣ въ бюджета, съставенъ при нормални обстоятелства — спасението на отечеството е върховенъ законъ; но самото харчене, самиятъ начинъ на извършване тѣзи доставки, трѣбваше — нищо не оправдаваше, не изискваше, не налагаше противното — да става при съблюденіе законитѣ, при спазване интереситѣ на държавното съкровище. За жалостъ, ние виждаме тѣкмо обратното. Като-че-ли Военното министерство с очаквало оферта, за да я използва; като-че-ли то безсистемно, безъ опрѣдѣленъ планъ за нуждитѣ и за тѣхното задоволяване, се е долавяло о всѣки гешефтъръ, съ готовностъ да му даде даже повече отъ това, което въ началния моментъ е поискалъ самъ той, за да може сдѣлка да съществува, за да може да има афера, за да може да има гешефтъ. Е добръ, тия работи шокиратъ, тѣ бодятъ очитѣ, тѣ раздрусватъ обществената свѣсть, прѣмълчаването имъ, неизискването за тѣхъ смѣтка и отговорностъ би значило да се насърчи отгорѣ корупцията въ управлението, би значило морално разтѣпване на България.

Г. г. народни прѣдставители! Възможно е, било сега, било послѣ, да се потърси щитъ за отразяване отговорноститѣ въ прѣсловутия „тълкувателенъ законъ“. Ще ми позволите, привличайки вашето внимание върху изложенитѣ въ началото на доклада сжждения, да кажа какъто и слѣднитѣ нѣколко мисли. Законътъ отъ 1880 г., дѣло на II-то обикновено Народно събрание, имаше за цѣль да направи безсметно реална, а не фиктивна министерската отговорностъ. Законодательтъ отъ 1880 г. се е стремилъ да обезпечи едно морално, напълно съобразно съ кон-

ституцията и законитѣ, управление на България. По правилото *Ejus est interpretari legem cuius est condere*, ако би се поискало тълкуванетоъ на този законъ отъ създателя му, сигурно, то не би се различавало отъ онова, що даде първиятъ държавенъ сждъ; но то се поиска отъ XIII-то обикновено Народно събрание и очевидната цѣль не бѣше толкова издирване истинския разумъ на този законъ, колкото съкрушаване моралната стойностъ на правомѣрнитѣ и мѣрдавитѣ сжждения на първия държавенъ сждъ. Е добръ, но този тълкувателенъ законъ, имайки за цѣль да го тълкува, а не да го замѣсти или измѣсти, не е отстранилъ приложеніето на закона отъ 1880 г., чрѣзъ въпросния тълкувателенъ законъ не е отразена никаква отговорностъ. Ако между момента на създаванетоъ му и момента на неговото отмѣняване отъ послѣдующето Народно събрание, именно отъ настоящето, би се прѣдставилъ случай за прилагане закона отъ 1880 г., безспорно, постановленіята на тълкувателния законъ щѣха да бждатъ задължителни, мѣрдавити; но, отмѣненъ прѣди прѣдставяне конкретенъ случай за ржководене по него, тълкувателниятъ законъ остава единъ исторически фактъ, безъ никаква реална послѣдница.

Г. г. народни прѣдставители! Въпрѣки своята сложностъ, общата политическа задача на управлението има за първостепенна цѣль не само обезпечаване на възможно най-голѣмо благоденствие и правилно развитие на страната, а и еднакво спазването на надлежното равновѣсие въ съотношенията и при стѣклоуението на разнороднитѣ интереси, както и опазване толкова на общественитѣ интереси, колкото на частнитѣ права и свободи на гражданитѣ. Бесѣцѣло посветенъ на тая задача, бидейки поставенъ да направлява и ржководи управлението на страната, всѣки министъръ, между първостепеннитѣ си длѣжности, има и моралното задължение да бди, щото неговата и на подчиненитѣ му органи дѣйностъ винаги да изхожда отъ становището на законодателя. Не при прилагането на законитѣ възможно е да се прѣдставятъ случаи, които да изискватъ издирванетоъ на тѣхния смисълъ, било когато се срѣщатъ двѣ противоположни законоположения, било когато текстътъ на закона е недостатъчно ясенъ, било когато законодательтъ, прѣдвиздайки общи правила, би пропусналъ да прѣдвиди случантѣ, които трѣба да останатъ извънъ правилата; въ такива случаи, г. г. народни прѣдставители, министърътъ е длѣженъ, както казахъ и прѣди малко, да подири истинския разумъ на закона, за да може правилно да го приложи. Дори при спазването на установенитѣ отъ теорията правила, тълкуванетоъ на закона понякога може да бжде погрѣшно; въ таквъ случай извършеното добросъвѣстно дѣйствие, считайки го допустимо отъ духа на прилагания законъ, може да е критикуемо, може да е даже и укоряемо, но мъчно би могло да се инкриминира. Обаче, когато министърътъ при прилагането на закона не би се погрижилъ да потърси и да намѣри истинския му разумъ, дори по погрѣшенъ начинъ на тълкуване, когато единъ министъръ чрѣзъ своята неправомерна дѣйностъ би ошетилъ държавнитѣ интереси, или би причинилъ стѣресение въ страната, или би посегналъ върху правата и свободитѣ на гражданитѣ, тогава подобно нарушение на закона добива свойството на държавно прѣстѣпление, защото то съставлява съществено нарушение на чл. 43 отъ конституцията, споредъ който България трѣба да се управлява точно споредъ законитѣ. Едно управление, което не би държало смѣтка за законитѣ, което, показвайки тѣхнитѣ постановления, създадени на врѣмето си, единствено и изключително за запазване интереситѣ на съкровището, би ошетило материалнитѣ интереси на страната, би открило широко вратата на злоупотрѣблението и на личното забогатяване, било свое, било на

приближенитѣ си, за смѣтка на общото благо за пазенето на което, прѣди всичко, то е поставено, тогава такова управление, излѣзло извън рамкитѣ на конституцията и законитѣ, е управление на произволъ, е прѣстѣпническо управление, което трѣбва да добие възмездие. Ако въ България, колкото и да е печално събитието, като настоящето, не бихме имали куража, гражданската доблестъ да се издигнемъ на надлежната морална висота, да подиримъ смѣтка отъ управницитѣ ѝ, да поискаме изправянето имъ прѣдъ държавенъ съдъ, да отговарятъ за своето произволническо управление; ако въ България не би се държало смѣтка за тлѣтворното влияние отъ търпѣнието, отъ закрилата на подобни системи на управление — общото благоденствие, моралното повдигане, напредъкътъ на народа, благосъстоянието, съществуването на държавата сж неминуемо компрометирани.

Г. г. народни прѣдставители! Като напущамъ трибуната, азъ, очаквайки да чуя обясненията на г. г. бившитѣ министри, които сж се явили, се надѣвамъ, че, въпрѣки своето краснорѣчие, нито единъ отъ тѣхъ не би могълъ да оправдае прѣдъ васъ управлението, въ което е участвувалъ, което управление токущо охарактеризирахъ, и се надѣвамъ, че вие не ще се поколѣбаετε нито на мигъ, не ще се поддадете на никакъвъ мораленъ тероръ отъ една или друга страна, за да изпълните дълга си прѣдъ България.

Р. Петровъ: Искамъ думата, г. прѣдседателю.

Прѣдседателъ: Споредъ закона, иматъ думата г. г. бившитѣ министри. Прѣди това, обаче, съобщавамъ на Събранието, че сж постѣпили двѣ заявления: едното отъ бившия министъръ г. д-ръ Петъръ Гудевъ и второто отъ бившия министъръ г. Иванъ Халачовъ. Тѣ молятъ тия заявления да се прочетатъ въ Събранието.

И. Хаджиевъ: Най-сетнѣ.

Прѣдседателъ: Моля Събранието да се съгласи, прѣди да взематъ думата явившитѣ се, г. г. бивши министри, да се прочетатъ тия заявления, толкова повече, че тѣ сж много кратки.

Обаждатъ се: Добръ.

Прѣдседателъ: Моля г. секретаря да прочете тия заявления.

Секретаръ Д. Митовъ: (Чете)

„До Господина Прѣдседателя на XIV-то обикновено Народно събрание, въ София.

„Отговоръ отъ д-ръ П. Гудевъ, бившъ министъръ на вътрѣшнитѣ работи, на № 2.044 отъ 12 декемврий 1910 г.

„Господине Прѣдседателю,

„Колкото силно и да е желанието ми да се ява въ Народното събрание, за да отговоря на направеното прѣдложение за прѣдаването ми на съдъ заедно съ нѣкои отъ бившитѣ министри, намирамъ се въ невъзможностъ да сторя това. Тѣй като въ това прѣдложение не се посочватъ изрично обвиненията, които се хвърлятъ върху менъ, азъ съмъ заставенъ да прѣдполагамъ, че тѣ се състоятъ въ изложеното на стр. 29—37 (отдѣлъ № 5) отъ доклада на анкетната комисия, относительно употреблението на фондовѣтъ, оставени на разположението ми като министъръ на вътрѣшнитѣ работи.

„Господине Прѣдседателю,

„Ако дѣйствително обвиненията противъ менъ се състоятъ въ прѣдметното изложение на анкетната комисия, азъ се намирамъ въ невъзможностъ да се

оправдавамъ, защото считамъ, че нѣмамъ право да давамъ публично отчетъ за употреблението на въпроснитѣ фондове. При това мисля за умѣстно да добавя, че ако и слѣдъ законното оправдание на кредититѣ за тия фондове е потребно да отговарямъ по съдебенъ редъ за тѣхното изразходване, Народното събрание е властно да рѣши моето прѣслѣдване.

„Като вѣрвамъ, че настоящето ми ще бѣде донесено до знанието на народното прѣдставителство, на основание чл. 3 отъ закона за съдене министритѣ, оставамъ съ отлично почитание:

„София, 14 декемврий 1910 г.

Д-ръ П. Гудевъ.“

Другото: (Чете)

„До Господина Прѣдседателя на Народното събрание.

„Заявление отъ Ивана Халачовъ, бившъ министъръ на общественитѣ сгради, пжтищата и съобщенията.

„Господине Прѣдседателю,

„Поставенъ по сѣмейни причини въ невъзможностъ да упражня правото си, прѣдвидѣно въ закона за съдене на министритѣ отъ 1880 г. и да се ява прѣдъ почитаемото Народно събрание, да дамъ обяснения по прѣдложението на шуменския народенъ прѣдставителъ, г. Красевъ, и по доклада на изпитателната комисия, честь имамъ да изложя накратко тѣзи си обяснения тукъ и да Ви помоля да разпоредите да се прочетатъ въ Народното събрание.

„Пунктъ 1. По постройката на желѣзнопжтната линия Девица—Добричъ.

„Прѣди мене по тази линия бѣ възприетъ принципътъ да се създаде отъ гр. Добричъ силенъ икономически центъръ въ ущърбъ на населенията отъ Добришката околия. Подканянь отъ многобройнитѣ оплаквания на населението, азъ изучихъ този въпросъ и отъ обясненията на специалиститѣ се убѣдихъ въ двѣ нѣща:

„1. Че старото трасе на линията прѣнебрѣгваше икономическитѣ интереси на населенията въ полза на града и по този начинъ, освѣнъ че не постигаше всичката икономическа полза, която се очакваше отъ желѣзницата, продължаваше особеното състояние да бѣдатъ много отъ селата турски изключително или въ болшинството си по недостатъка на несъобщителни сръдства. Азъ мислѣхъ, че, ако въ Дели-Ормана бѣше съ врѣме прокарана желѣзница и пжтища, физиономията на тази областъ щѣше отдавна да бѣде българска и по този начинъ щѣше да се постигне съ културни сръдства една политическа цѣль, каквато турцитѣ, за да обезпечатъ владѣнието си на Балканския-полуостровъ постигаха съ мечъ и огънь.

„2. Че старото трасе оставаше линията изложена на близки разстояния отъ морския брѣгъ, намѣрихъ оплакванията на населението за основателни и усвоихъ принципа на новото трасе. Като постѣпихъ по този начинъ, дѣйствувахъ не само въ пълнотата на правата си, но и въ пълнотата на обязаноститѣ си.

„Населението днесъ е доволно отъ тѣй построената линия. Впрочемъ, за това не ме обвиняватъ.

„Изпитателната комисия намира, че съмъ нарушилъ закона и съмъ оцетилъ държавата, защото съмъ създадъ на прѣдприемачитѣ право за обезщетение съ факта, че на писмото на прѣдприятието отъ 21 августъ 1907 г., въ което иска отговоръ въ десетдневенъ срокъ, азъ съмъ отговорилъ съ десетъ дена по-късно, при всичко че въ министерството отговорътъ е билъ готовъ въ срокъ.

„Изпитателната комисия грѣши и въ двѣтѣ тѣзи точки: нито писмото е било готово въ срокъ, нито се неспазването на срока се създаватъ какви да е права на компанията.

„Писмото не е било готово въ срокъ, защото въ доклада се казва, че то е било изготвено на 1 септември — значи, единъ денъ слѣдъ изтичането на срока и колкото за правото на обезщетение нѣма да се намѣри въ свѣта сѣдилище, което да го признае на туй основание. Прѣдприятието казва: приемаме новото трасе, но съ условие да ни отговорятъ въ десетъ-дневенъ срокъ. Ако е отговорено по-късно прѣдприятието има право да се откаже отъ новото трасе, защото не му е отговорено въ срока, но ако прѣдприятието прѣдприеме новото трасе, макаръ че му е съобщено слѣдъ срока — откъдѣ накъдѣ ще има право на нѣкакви обезщетения, кой законъ дава право на частнитѣ лица да си създаватъ срокове въ своя полза и да вадятъ отъ тѣхъ заключение за обезщетение? Въ срокъ ли е отговорено, безъ срокъ ли е отговорено, на основание закона и поемнитѣ условия, обезщетенията произтичатъ отъ дѣйствителнитѣ врѣди и загуби, причинени съ дѣйствието на държавата, ако такива има. Но нито врѣди и загуби сѣ причинени, нито вина на държавата има и азъ не допускамъ, че почитаемото Народно събрание съ вота си ще потвърди мнѣнието на докладната комисия и ще създаде една основа за прѣдприятието, ако не да получи, то да дири прѣдъ сѣдилищата врѣди и загуби.

„Пунктъ 2. Доставка на 25.000 джбови, 50.000 букови и 40.000 борови траверси, нужни за продължение на желѣзнопътната линия.

„Изпитателната комисия намира, че съмъ оцетилъ държавата, защото съмъ опростилъ глобата на С. Наумовъ и съмъ оцетилъ държавата съ цѣль да набавя за него противозаконна имотна облага. Това съмъ направилъ въпрѣки резолюцията на покойния Петковъ, сезиранъ вече по тоя въпросъ.

„Ще забѣлѣжа, че въ резолюцията на покойния Петковъ е казано, че не е съгласенъ да се опрости глобата всецѣло, защото могло да се опрости една четвъртъ, три четвърти или деветъ десети, слѣдъ това ще добави, че министърътъ глобява и министърътъ, като се убѣди, че имало основателни причини да не се налага глобата, отмѣнява заповѣдитѣ си за глобата. Всичкитѣ министри откажъ съществува България сѣ глобявали, сѣ опрощавали и сѣ отмѣнявали глоби, затова сѣ министри, да не се ограничаватъ да бждатъ постоянна канцелария съ машина. Ако почитаемота изпитателна комисия бѣше разгърнала въ общитѣ сгради дѣлата по управленията на министритѣ, прѣди мене и слѣдъ мене, всичкитѣ до единъ цѣха да се убѣдятъ, че безъ изключение сѣ постъпвали по сѣкия начинъ, който е и законенъ начинъ.

„Пунктъ 3. Доставка на желѣзенъ материалъ за 32 шосейни моста.

„Изпитателната комисия намира, че съмъ показалъ прѣстѣпна небрѣжностъ къмъ интереситѣ на хазната, защото, въпрѣки мнѣнието на директора Гешовъ, съмъ утвърдилъ доставката на материала за мостове, макаръ че по него врѣме цѣната на желѣзния материалъ е била висока и макаръ съ подобно изложение за разнитѣ приканвания на стоварване могло било да се добие по-износна цѣна.

„Всичкитѣ конкуренти сѣ цѣнили пункта на разстovarване, не само при тази доставка, но при всичкитѣ доставки единъ подобенъ материалъ, по който поемнитѣ условия не сѣ били по-подробни, а сѣжитѣ, както при доставката на тѣзи мостове. Всичкитѣ конкуренти винаги събиратъ тѣзи свѣдѣния, както по частенъ редъ, така и отъ самото министерство. Мотивитѣ, слѣдователно, за пункта на стоварването е несъстоятеленъ.

„Колкото за поскупването на материяла ще забѣлѣжа:

„1. Не азъ съмъ подготвилъ и насрочилъ търга, а това е ставало отъ чиновницитѣ на министерството по прѣдварително изработенъ планъ, прѣди да по-

стѣпа въ министерството, защото работата не може да се отлага, понеже населението не може да чака за мостове.

„2. Когато сѣ изготвили книгата за търга, желѣзото вече бѣше поскупнѣло толкова, колкото и въ момента на утвърждението на търга.

„3. Директорътъ е мислилъ, че по-късно цѣнитѣ ще спаднатъ, но кой можеше да дава гаранция за това, тѣзи прѣдвиждания не се събдиха, цѣнитѣ бѣха толкова и още по-скѣпи цѣлата година слѣдъ това и на такава скѣпа цѣна сѣ доставени материяли слѣдъ моето излизане отъ министерството — твърдѣ умѣтно, защото нуждитѣ на страната трѣбва да се удовлетворятъ.

„4. Може ли да се чака удовлетворението на такава належаща нужда, като постройката на мостове, додѣто поевтинѣе извѣстенъ материалъ, когато никой не може да опрѣдѣли кога ще стане това поевтиняване; и може ли още повече да се чака постройката на мостове, когато тя е свързана съ прѣдаване на построени вече шосета?

„5. Може ли да се поддържа теорията, че единъ министъръ е виновенъ най-малко въ прѣстѣпна небрѣжностъ, защото не се съгласилъ по извѣстенъ въпросъ съ мнѣнието на своя подчиненъ? Тогава, подчиненъ ще бжде министърътъ.

„Пунктъ 4. Инсталиране централното парно отопление на софийския дворецъ.

„Изпитателната комисия намира, че съмъ оцетилъ държавата, защото инсталацията на парното отопление въ софийския дворецъ съмъ възложилъ на фирмата Д. Грове отъ Берлинъ, която не била най-еетина.

„Ще забѣлѣжа, че когато постѣпихъ въ министерството, азъ намѣрихъ тази работа подкачена и въпроса повдигнатъ отъ моя прѣдшественникъ г. д-ръ Стаичевъ. Възложилъ съмъ търга съгласно мнѣнието на комисията, въ която не нарочно съмъ поставилъ инженера Боботановъ и архитекта Джангозовъ, а защото първиятъ е машиненъ инженеръ и вториятъ е архитектъ, и слѣдователно, най-вѣщи по работата лица. Ако инженеръ Боботановъ се вижда на изпитателната комисия подозрителенъ, защото името му е било споменато въ държавния съдъ, менъ не можеше да ми се вижда подозрителенъ, защото го заварихъ държавенъ чиновникъ и ако е билъ лошъ човѣкъ, ако е извършилъ прѣстѣпления, трѣбвало отдавна да не бжде на служба, или сега поне да не бжде на държавна служба, защото и до днесъ не е уволненъ и сигурно и слѣдъ мене е влизалъ въ разни комисии. Джангозовъ е единъ вѣщъ и почтенъ архитектъ, на служба го заварихъ, на служба е и до днесъ, слѣдователно, нито беззаконие съмъ извършилъ, нито ми е минавало прѣзъ ума да оцетявамъ държавата. Ако въ по-горния пунктъ вината ми бѣше, че не съмъ се съгласявалъ съ мнѣнието на своя чиновникъ Гешова, сега пъкъ излизамъ виновенъ, че съмъ се съгласявалъ съ мнѣнието на мнозина чиновници, между които и самия г. Гешовъ, който съ специаленъ докладъ ходатайствува за утвърждението на търга върху фирмата Д. Грове.

„Колкото се касае до мѣстността, нуждата и скѣпотията на подобно отопление на двореца, този въпросъ азъ не съмъ го разрѣшавалъ. Прѣдъ видъ разногласието въ първата комисия, назначихъ комисия въ съставъ: инженеръ Сарафовъ, тогава директоръ на постройкитѣ на желѣзницитѣ, сега народенъ прѣдставителъ, Гешовъ, директоръ на постройкитѣ, и архитектъ Койчевъ, строителъ на царския саториумъ. Тѣзи вѣщи лица одобриха извѣстенъ планъ на работата съ специаленъ протоколъ и азъ възприехъ тѣхното мнѣние. Този протоколъ, вѣроятно, не е билъ извѣстенъ на изпитателната комисия, защото и азъ съмъ въ дѣлото не намѣрихъ оригинала, който трѣбва да е при друго

нѣкое дѣло, по черновката съществува и взехъ мѣрки да си набавя завѣренъ прѣписъ.

„Назначената отъ менъ втора комисиия, за която се споменува по-горѣ и на която мнѣнието възприехъ, прѣпоръча ми още тая година да станатъ между другитѣ изучавания по дворцовото парно отопление и сключването на необходимитѣ контракти.

„Моля да се обърне нужното внимание на това.

„Приложение:

„1. Прѣписъ отъ докладната записка на Дирекцията на пѣтищата отъ 15 септември 1907 г.

„2. Прѣписъ отъ протоколъ № 1 отъ 27 май 1907 г. на комисията подъ прѣдседателството на г. министра на общественитѣ сгради, пѣтищата и съобщенията, по инсталацията за централното отопление на софийския дворецъ.

„Гр. София, декември 1910 г.

„Съ почитание: И. Халачовъ.“

„Главна дирекция на пѣтищата, благоустройството и други. (Отдѣление архитектурно).

„Докладна записка.

„Господину, господину главному директору на пѣтищата, благоустройството и сградитѣ.

„Господине директоре,

„За инсталиране на централното водно отопление въ софийския княжески дворецъ, по покана на дирекцията сж постѣпили единадесетъ офертѣ отъ познатитѣ европейски фирми. Тѣзи офертѣ се отвориха на 3 тогѣ въ тържната комисиия при Софийското окръжно финансово управление и подложиха на изучаване отъ назначенитѣ отъ г. министра членове специалисти въ тържната комисиия: инженеръ-механика Н. Боботановъ и архитекта А. Джангозовъ. Резултатътъ отъ изучаванията е изложенъ въ приложениѣтъ тукъ търженъ протоколъ подъ № 270 и сравнителна таблица. Споредъ този протоколъ, отъ единадесетѣхъ офертѣ, тържната комисиия е приела за редовни и отговорящи на поемнитѣ условия само четири офертѣ, а именно на фирмитѣ: Gebr. Gubzer въ Винтертуръ, David Grove въ Берлинъ, J. L. Basen въ Берлинъ и Julle Grouvelle въ Парижъ, а другитѣ седемъ офертѣ комисиията е отхвърлила, понеже не прѣдставлявали едно пълно модерно парно-водно отопление; каквото се изисква за единъ княжески дворецъ.

„Отъ приетитѣ четири офертѣ, тържната комисиия е намѣрила, че тая на Gebr. Gubzer е най-износната, именно 198.950 л. зл. включително транспорта и монтажа, но безъ много други разности — за землени, зидашки, столарски и пр. — работи, които ще трѣбва да се извършатъ едновременно съ инсталацията.

„Слѣдъ офертата на Gubzer иде тая на David Grove, именно 233.365.40 л. зл. — при условия, както Gubzer. По прѣимущества, обаче, изложени въ послѣдния пасажъ на тържния протоколъ, комисиията дава мнѣние и прѣпоръчва да се прѣдпочете офертата на фирмата David Grove, ако и по-скапа съ 34.415 л. отъ тая на Gubzer.

„Като се присъединявамъ и азъ къмъ мнѣнието на тържната комисиия, имамъ честъ да Ви моля, господине директоре, да прѣдложите въпроса господину министру на благоустройство и рѣшение.

„София, 15 септември 1907 г.

„Началникъ на отдѣлението,

Архитектъ: Шамарджиевъ“.

„Господине министре,

„Съгласенъ съмъ съ изказаното по-горѣ мнѣние отъ тържната комисиия и отъ началника на отдѣлението.

„Главенъ директоръ, инженеръ: Ст. Х. Гешовъ.

Вѣрно, началникъ на отдѣлението,

Архитектъ: Шамарджиевъ“.

„ПРОТОКОЛЪ

№ 1.

„Днесъ 28 май 1907 г. подъ прѣдседателството на г. министра на общественитѣ сгради, пѣтищата и съобщенията и въ присѣдствието на г. г. инженеръ Ст. Сарафовъ, директоръ на постройкитѣ на желѣзницитѣ и пристанищата, инженеръ Ст. Гешовъ, директоръ на пѣтищата, благоустройството и сградитѣ, г. Унтербергъ, директоръ на желѣзницитѣ и г. А. Минковъ поддиректоръ на пошитѣ и телеграфитѣ, се обсъдиха и разгледаха слѣднитѣ въпроси:

„Пунктове 1 и 2 се отнасятъ до постройката на двореца въ Пловдивъ.

„Пунктъ 3. Слѣдъ прочитането протокола на комисиията отъ Министерството на общественитѣ сгради, пѣтищата и съобщенията, натоварена съ изучаването на въпроса за недостатъцитѣ на съществуващата инсталация за централното отопление на княжеския дворецъ въ София и укаже на приспособленията, които трѣбва да се направятъ за подобренieto на съществуващата инсталация и като вземе прѣдъ видъ всичкитѣ неудобства и несигурностъ въ резултата на отоплението, при каквато и да е поправка на сегашната парна инсталация, било на разпрѣдѣлителнитѣ трѣби, или на самитѣ отоплителни печки, то сподѣля послѣдното протоколно мнѣние на комисиията и прѣпоръчва, за получаването на едно добро и хигиенично отопление на различнитѣ помѣщения на двореца, да се изостави досега съществуващата система на отопление чрезъ пара и да се замѣни съ водно отопление, като се прѣмахне изцѣло всичката инсталация (трѣби и печки) и се постави друга.

„Прѣдъ видъ голѣмитѣ хоризонтални разстояния и мѣнотинитѣ, които би се срѣщали въ водното отопление, може да се направи едно отдалечено котлено помѣщение, което посредствомъ пара да стопля всѣдата на резервоари, помѣстени въ зданието на двореца и съ топлата вода на тия резервоари да се отопляватъ различнитѣ помѣщения на двореца, съ открити водни отоплителни, които да бѣдатъ достъпни за чистене.

„Опрѣдѣлениятъ отъ комисиията срокъ за извършването на нужнитѣ работи за новата инсталация отъ три годишни сезони съ прѣкъсване е непрактично и много дълго. По-добъръ ще бѣде да се работи непрекъснато една и половина година по единъ общъ опрѣдѣленъ планъ и да се свърши всичко. За тая цѣль, прѣпоръчва се още тая година да станатъ нужнитѣ изучавания, проектирания и подготвителни работи, както и необходимитѣ контракти, за да може ангажираната фабрика да приготви всички нужни за случая материяли и работи и догодина веднага да се почне инсталацията.

„Същата комисиия, която е изучавала недостатъцитѣ на отоплението, да приготви нужнитѣ книжа, които, слѣдъ като се докладватъ по сѣщия начинъ, да може по тѣхъ да се отдадатъ работитѣ.

„Извлѣчение отъ черновката на горѣотбѣлѣзания протоколъ писанъ отъ мене.

„София, 14 декември 1910 г.

„Архитектъ: П. Койчевъ“.

Прѣдседателъ: Има думата бившиятъ министъръ на народното просвѣщение г. д-ръ Иванъ Шишмановъ.

Д-ръ И. Шишмановъ: Г. г. народни прѣдставители! Позволете ми да начена своитѣ обяснения — тѣ ще бѣдатъ кратки — съ една искрена признателностъ.

Задължени да подложите на най-строгъ и грижливъ изпитъ пѣлата моя дѣйностъ, дълбоко убѣдени — и въ това отношение азъ съмъ напълно съгласенъ съ почитаемия г. Краевъ — че нѣма нищо по-осаждително отъ прикриването на държавнитѣ прѣстѣпления, вършени отъ министри, чиито позорни и вѣрждни дѣяния сж оставили дълбоки слѣди въ държавния организъмъ, вие идвате косвено да докажете, че моето лично управление е било напълно коректно, безукорно, че нѣма ни единъ законъ по Министерството на народното просвѣщение, който да е билъ нарушенъ отъ мене, че нѣма ни единъ актъ, който да доказва моитѣ хищнически или насилнически инстинкти. Още единъжъ моята най-сърдечна благодарностъ.

Остава, г. г. народни прѣдставители, както сте имали добрината да изтъкнете това и въ специалната бѣлѣжка само единъ пунктъ, по който се считамъ хипотетично отговоренъ, и то само въз основа на конституционния принципъ за министерската солидарностъ: отъ 54 пункта само единъ! Обаче азъ не се съмнѣвамъ, г. г. народни прѣдставители, ни най-малко, че слѣдъ като изслушате благосклонно моитѣ обяснения, вие ще се убѣдите въ туй, че съмъ дѣйствувалъ изключително по добра съвѣсть, bona fide, че може да не съмъ прѣцѣнявалъ винаги вѣрно събитията, че съмъ давалъ, може-би, по-често, отколкото трѣбва, кредитъ на извѣстни обѣщания и декларации, но вие нѣма ни най-малко да се осъмните, че съзнателно съ прѣдупрѣждение съмъ дѣйствувалъ да разрѣша здравитѣ морални устои, на които трѣбва да почива и напата правова държава.

Прося, прочее, вашето снизхождение и търпѣние.

Г. г. народни прѣдставители! Когато слѣдъ оставката на Даневия кабинетъ, държавниятъ глава намѣри за добръ да се посвѣтвва и съ мене върху най-добрия начинъ за разрѣшение на настѣпилата криза, азъ разбрахъ — което знаехъ, впрочемъ, още отначалото на 1903 г. — че отечеството се намира прѣдъ една голѣма опасностъ, която налага на всички добри синове на България да си подадатъ ръка, като се отрѣшатъ отъ лични или партийни вражди. Азъ разбрахъ, г. г. народни прѣдставители, че сжществувало желание да се образува едно коалиционно правителство отъ прѣдставители на всички оппозиционни партии. Самъ съчувственикъ на идеята за искрени политически коалиции, азъ не можахъ, г. г. народни прѣдставители, естествено, да не одобря напълно тоя планъ, особено прѣдъ видъ на огромящата за отечеството опасностъ. Ето защо охотно се натоварихъ да сондирамъ мнѣнието на нѣкои по-видни политически мѣже по проектираното рѣшение на кризата. Тая мисия трѣбваше да се свърши съ първитѣ ауденции, които се дадоха на сондиранитѣ лица. Прѣговоритѣ отсега нататкъ имаше да се водятъ лично между шефове на партията и короната. Азъ останахъ съвършено на заденъ планъ и едва на 4 май прѣзъ нощта узнахъ съ искрено, съ дълбоко прискърбене, че по нѣкои важни мотиви, които ми останаха неизвѣстни, прѣговоритѣ между партийнитѣ шефове се разбили и че короната се видѣла принудена да състави единъ кабинетъ отъ hommes d'affaire и отъ прѣдставители на народно-либералната партия.

Г. г. народни прѣдставители! Нѣкои отъ васъ знаятъ, може-би, че азъ бѣхъ каненъ да заема министерски постъ още въ кабинета на Иванчева и

че тогава рѣшително отказахъ. Не вземайте това за нѣкаква нескромностъ отъ моя страна. Да бѣде човѣкъ министъръ на България не прѣдставлява винаги нѣкакво божествено удоволствие, което могатъ да кажатъ и господата отъ насрѣщната маса. Ако азъ изтъквамъ този фактъ, то е само за да ви покажа, да ви разкрия своята душа, своята психика, че никога никакви амбции за министерско крѣсло не сж ме вълнували, че не съмъ ламтѣлъ за властъ, само за да наситя една суетностъ. Не искахъ да напусна своята катедра, своитѣ мили студенти, своята наука, по причини, които не е необходимо да изтъквамъ тукъ. Азъ бихъ билъ, обаче, неискренъ къмъ себе си, ако не признаехъ, че съвсѣмъ иначе ми се прѣдстави въпросътъ, когато, слѣдъ осуетението на толкова горещо отъ мене желаното коалиционно правителство, азъ бѣхъ поканенъ да влѣза въ кабинета на генералъ Р. Петровъ. Тоя пътъ, г. г. народни прѣдставители, ми се стори — може-би, азъ съмъ сгрѣшилъ — че азъ нѣмамъ право да отблѣсна горчивата чаша отъ устата си. Азъ бѣхъ убѣденъ, че приближава разрѣшението на единъ сжбноосенъ националенъ въпросъ, който и днесъ не дава възможностъ за една напълно коректна вътрѣшна политика и днесъ продължава да вълнува духоветѣ.

Е добръ, г. г. народни прѣдставители, ако даже днесъ българската мисль е отчасти скептична и прѣдвижда една възможна катастрофа — вие нѣма освѣтъ да вземете за доказъ недавнашната отлична анкета, която се появи въ едно отъ софийскитѣ списания — „Съвременна мисль“ — ако даже днесъ българската мисль е скептична, има ли нѣщо чудно въ това, че въ началото на 1903 г., когато се подготвяше вече илинденското въстание, когато изтрѣблението на българското население въ Македония и Одринско изглеждаше да е рѣшено, когато вѣстниците призоваваха българския народъ къмъ всички жертви и крайности и донасяха, както знаете, ежедневно най-тревожнитѣ вѣсти отъ нещастната стража — днесъ за динамитнитѣ покушения въ Солунъ, утрѣ за трагичната смъртъ на Дѣлчева и Давидова, Стоянова и Сугарева, днесъ за ожесточенитѣ сражения при Селище, Габрово, Баница или Зелениково, утрѣ за нечовѣшкитѣ изтезания въ Скребатно и Ковачевица или за вандалскитѣ разорения въ Лозенградско — имаше ли нѣщо чудно въ това, че въ тая бурна епоха и азъ вѣрвахъ, като толкова други, че дѣйствително скоро трѣбва да настѣпи фаталниятъ часъ? Ето, г. г. народни прѣдставители, какъвъ бѣше историческиятъ моментъ, когато станяхъ министъръ. Азъ мога да ви увѣря искрено, обаче, че на тая стѣпка сѣ пакъ не се рѣшихъ лекомислено.

Прѣди да подпиша доклада за назначение на новото министерство азъ положихъ нѣкои условия: първо, че ще ми се даватъ достатъчно материялни срѣдства, за да реализирамъ единъ по-широкъ планъ за реформи; второ, че ще ми се гарантира пълна свобода на дѣйствие, и трето, най-главно: че кабинетътъ ще излѣзе съ една ясна декларация, че ще пази стриктно постановленията на конституцията. Моитѣ условия, трѣбва да призная, г. г. народни прѣдставители, бѣха приети безпрѣкословно. Даже азъ бѣхъ натоваренъ да съставя проекта за исканото официално изявление, което бѣ напечатано въ „Държавенъ вѣстникъ“. Ето неговиятъ недвусмисленъ текстъ: (Чете) „Въ вътрѣшната си политика правителството ще се придържа о конституцията и законитѣ на страната и еднакво ще ги прилага къмъ всичкитѣ български граждани, безъ разлика на политически убѣждения“.

Г. г. народни прѣдставители! Слѣдъ такова тържествено изявление, нѣма, вѣрвамъ, да се почудите, че можахъ да се прѣдамъ съ спокойна съвѣсть, до колкото тревожнитѣ врѣмена го допушаха, на своята

реформена дѣйност, плана на която начертахъ подробно въ известния свой докладъ до държавния глава.

Но азъ имахъ, г. г. народни прѣдставители, нѣщо по-цѣнно отъ колективната декларация на Министерския съвѣтъ: азъ имахъ изричното обѣщание на най-влиятелния членъ на кабинета, министра на вътрѣшнитѣ работи, Петковъ, че ще подкрѣпя всѣко мое начинание въ духа на моята широко-демократична училищна политика, въ духа на пълната законност и толерантностъ.

Ето, г. г. народни прѣдставители, какво бѣше моето настроение — тревожно, но и оптимистично — когато изникнаха първитѣ трудности по приложението на закона за чиновницитѣ. Както констатира и анкетната комисиия, Петковъ първенъ бѣше дѣйствително рѣшенъ да го изпълни буквално. Скорѣ въ печатнитѣ органи се появиха дори съобщения, че сж направени вече първитѣ стѣпки за неговото приложение. Нѣкои вѣстници донесоха даже и имепата на членоветѣ отъ прѣдвидѣния дисциплинаренъ съвѣтъ. Рано постави и въ моето министерство прѣдложение да се избера въ съгласно § 43 отъ закона, членове за тоя съвѣтъ.

Ала прѣди още да успѣя да назнача надлежнитѣ лица, Петковъ взе друго рѣшение и поиска да се измѣнятъ нѣкои членове отъ закона. Неговитѣ мотиви, г. г. народни прѣдставители, бѣха тия, които сж указани и въ доклада на анкетната комисиия: първо, че законътъ е обнародванъ не въ пълния си текстъ; второ, че липсва шатъ; трето, че нѣма прѣдвидѣнъ кредитъ за прѣдседателя на дисциплинарния съвѣтъ; четвърто, че нѣма прѣдвидѣнъ кредитъ за 5% увеличение заплатитѣ на дългослужилитѣ чиновници; и пето, че законътъ има въобще недостатѣци. Тия мотиви, трѣбва да бѣда искрени, г-да, бѣха подкрѣпени, обаче, устно отъ други, които имаха политически характеръ и които, вѣроятно по държавнически съображения, не сж публикувани въ доклада.

Г. г. народни прѣдставители! Има единъ пасажъ въ доклада на почитаемата анкетна комисиия, който ми прави дълбоко впечатление съ своето рѣдко безпристрастие. Като се стараятъ да оборятъ мотивитѣ за отмиѣнето на нѣкои членове отъ закона за чиновницитѣ, анкеторитѣ поставятъ съвѣстно въпроса: „Имаше ли правителството на Петкова право да извърши това суспендиране?“ И отговарятъ: „Този въпросъ си остава и до днесъ откритъ“. Така буквално на стр. 16 отъ доклада на комисиията. Е добръ, г. г. народни прѣдставители, ако даже такива наши видни юристи и познавачи на конституционното право, бивши и бъдѣщи министри, като единъ д-ръ Даневъ, единъ Теодоръ Теодоровъ, д-ръ Калинковъ, Краевъ, Данаиловъ, Златановъ, Начевъ, Гиргиновъ и пр. и днесъ още, слѣдъ седемъ години, не могатъ да не се запитатъ: „Имаше ли е министерството на вътрѣшнитѣ работи въ 1903 г. достатѣчни основания да отка отмиѣнето на известни членове отъ закона за чиновницитѣ?“ и отговарятъ, че „въпросътъ остава и днесъ откритъ“, азъ мисля, г. г. народни прѣдставители, че ни единъ отъ васъ нѣма да бѣде тъй несправедливъ да обвини мене, неюриста, лаика, профана въ политическия животъ, задѣто съмъ могълъ да допусна bona fide, че прѣпорѣчанитѣ отъ Петкова измѣнения почиватъ дѣйствително на искрени, строго конституционни мотиви.

Най-напрѣдъ двѣ думи за неприложимостта на тоя законъ.

Г. г. народни прѣдставители! Тѣкмо по тая материя се повдигна неотдавна споръ между двама видни наши юристи и двата професори на нашата alma mater. Професоръ Кировъ бѣ изтъкналъ въ една своя статия въ „Демократически прѣгледъ“, година осма,

книга шеста, въ укоръ на бившия министъръ Абрашевъ, че и той билъ заявилъ en pleine séance, при единъ случай въ отговоръ на една интерпелация на депутата Забунова — касасе се за закона за задължителното носене на мѣстни дрехи и обуца, утвърденъ съ указъ отъ 3 мартъ 1897 г. — че нѣма да прилага тоя законъ, докато е министъръ. Г. Абрашевъ, живо задѣнатъ, естествено, се видѣ принуденъ да отговори въ в. „България“ на това обвинение, между другото, както слѣдва: (Чете) „Всѣкому е известно, че едно отъ най-цѣнитѣ качества на законитѣ, които се пишатъ за една дадена държава, е да бѣдатъ тѣ приложими; законъ, на който липсва качеството на приложимостъ, не може да се приложи при наличността и на най-добрата воля. Вземете закона за женския и дѣтския трудъ — продължава г. Абрашевъ — „вземете закона за незаконното обогатяване на чиновницитѣ. Такъвъ неприложимъ законъ е билъ и си остава и законътъ за задължителното носене на мѣстни дрехи и обуца“. Е добръ, г. г. народни прѣдставители, ако такова е мнѣнието на единъ капациетъ, на единъ юристъ, на единъ професоръ отъ Университета, каквото е г. Абрашевъ, по приложимостта на законитѣ, ще ли отидете да обвините мене, неюриста, че искрено съмъ повтѣрвалъ въ доводитѣ на другъ единъ юристъ, когато изтъкваше всичкитѣ дефекти на закона за чиновницитѣ? „Законъ, на който липсва качество на приложимостъ, не може да се приложи при наличността на най-добрата воля“ — това именно твърдѣше, г. г. народни прѣдставители, и пазителътъ на държавния печатъ въ 1903 г.

Толкозъ, г. г. народни прѣдставители, за неприложимостта на закона. Вие виждате въ всѣки случай, че и тукъ азъ съмъ дѣйствувалъ напълно bona fide, съ добра съвѣсть, основавайки се изключително на мнѣнието на хора компетентни.

Но къмъ главния въпросъ. Бѣха ли показанитѣ въ доклада на Петкова дефекти на закона достатѣчни, за да направятъ необходимо едно измѣнение на закона? Това е собствено и въпросътъ, който комисиията смѣта за откритъ. Самиятъ фактъ, обаче, че измѣненията се искаха на основание чл. 47 отъ конституцията, който дава право на княза да издава по прѣдставление на Министерския съвѣтъ наредби, имащи задължителна сила на законъ, щомъ държавата се заплаща отъ нѣкоя външна или вътрѣшна опасност, самиятъ този фактъ дава право да се прѣдполага, че Петковъ трѣбва да е ималъ поважни мотиви отъ неприложимостта, трѣбва да е билъ съ право или не — това е другъ въпросъ — убѣденъ въ сѣществуването на нѣкоя външна или вътрѣшна опасностъ.

Почитаемата анкетна комисиия, г. г. народни прѣдставители, изглежда, обаче, да е на мнѣние днесъ, че тия опасности никога не сж сѣществували въ началото на 1903 г. и че единичниятъ интименъ мотивъ на Петкова е билъ да завладѣе онзи административенъ апаратъ, който ще му бѣде потребенъ при произвеждане на изборитѣ. Има ли, г. г. народни прѣдставители, анкетната комисиия право да подозира подобни макиавелистични мотиви? Азъ съмъ много малко компетентенъ, много малко политикъ да зная. Тѣй поставенъ въпросътъ се слага въ всѣки случай върху една чисто субективна почва. Отъ убѣдението на цѣнителя и особено отъ неговото знание или незнание на фактитѣ, ще зависи, да-ли ще признае или не искреността на мотивитѣ. Скептикътъ, г-да, знаящиятъ практикантъ на известни наши държавни мъже, ще е наклоненъ негли да допусне въ случая голѣма доза на неискреностъ; хора като мене, неспособни да прѣдполагатъ, че декларациитѣ нѣматъ никакво значение, мъчно ще се рѣшатъ да не вѣрватъ, особено, ако министърътъ на външнитѣ работи подкрѣпя съ застрашителни депешы убѣжде-

нието имъ въ неминуемата външна опасностъ, а военниятъ министъръ ежедневно имъ рисува дислокацията на войскитѣ въ съседната държава и прѣд-вижда близкия моментъ на въоръженото стълкнове-ние.

При всичко това, г. г. народни прѣдставители, азъ съмъ длъженъ да заявя категорически — и тукъ лежи именно ядката на моето обяснение, и затуй моля да обърнете внимание — при всичко това и за мене, както за почитаемата анкетна комисия, въпросътъ дълго врѣме стоя откритъ, нѣщо, което заплашваше да прѣдизвика още на 7 юний една ми-нистерска криза. Тукъ сж моитѣ бивши колеги и тѣ ще ви признаятъ, че азъ дълго врѣме се противихъ на Петковото искане, не че съзирахъ фалшъ въ него-витѣ мотиви — азъ не можехъ да допусна фалшъ у единъ мъжъ, който бѣ ми давалъ не единъжъ обѣ-щания, че нѣма да повтара известни грѣшки — а се противихъ, защото не искахъ да се дава и най-малкиятъ поводъ за съмнѣние въ искреността на правителствената декларация, защото намирахъ, че тъкмо въ критичнитѣ моменти, които България прѣ-карваше, всѣко подозрѣние въ правителственитѣ на-мѣрения бѣ пагубно. Петковъ заяви, обаче, катего-рически, че не може безъ исканитѣ измѣнения да гарантира за реда въ страната и за външната без-опасностъ и неговиятъ докладъ бѣ одобренъ.

Съ своитѣ рѣзки протести, азъ можахъ, обаче, да постигна двѣ нѣща: Петковъ ограничи своитѣ искания главно въ своята администрация — за това и докладътъ носи само неговия подписъ — и второ, рѣши се: чл. чл. 42—47 отъ закона да не се прила-гатъ само за ония чиновници, за които въ законитѣ не сж прѣдвидѣни пензи, условия за постѣпване на служба и програми за изпитъ. Съ това азъ успѣхъ да поставя своето министерство, което още отъ 1891 г. притежаваше строги норми, съставени пакъ отъ мене, за назначението и уволнението на учите-литѣ, цензъ и дисциплинарни съвѣти, това, което се върши отъ окръжнитѣ училищни съвѣти, азъ успѣхъ, казвамъ, да поставя своето вѣдомство вънъ отъ дѣйствието на измѣненията и всоцѣло, мога да кажа, подъ юрисдикцията на закона за чиновницитѣ, неговото буквално тълкуване. Че е тъй, г. г. на-родни прѣдставители, вие нѣма освѣнъ да вземете моитѣ разпоредби отъ 5 май 1903 г. нататкъ. По-кажете ми единъ случай, дѣто азъ да съмъ увол-налъ или наказалъ единъ учителъ по постановле-нията на измѣнения законъ.

Далечъ отъ да искамъ да разполагамъ своеоволно съ сѣдбата на своя персоналъ, моята първа грижа бѣше, напротивъ, да направя всичко за неговото ста-билизиране. Още отъ първитѣ мѣсеци на своята дѣйностъ, г. г. народни прѣдставители, азъ изда-дохъ строги наредби за назначението и уволнението на учителитѣ. И вече въ 1905 г. създадохъ единъ спе-циаленъ административенъ съдъ за учителитѣ-чи-новници, състоящъ: отъ единъ членъ на касацията, ректорътъ на Университета и единъ учителъ, из-бранъ отъ колегията на софийскитѣ гимназически учители.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ мога да ви увѣря, че, дѣто можахъ, азъ гледахъ да освободи учителството отъ възможния произволъ на централ-ната властъ. Въ тоя редъ на реформи пада и законътъ за автономията на Университета, който вие възста-новихте.

Е добръ, г. г. народни прѣдставители, изреденитѣ дотукъ факти показватъ ли ви, че имате прѣдъ себе си единъ човѣкъ способенъ да иска, или да допусне дори мисълта за едно съзнателно нарушение на основния законъ? Трѣбватъ ли ви още по-конкретни доказателства? Г. г. народни прѣдставители! Спом-нете си тогава само моето поведение при закрива-нето на Университета. Спомнете си, че когато отъ

мене се поиска да одобря едно противоконституционно рѣшение на Министерския съвѣтъ, азъ ни най-малко не се поколѣбахъ и си дадохъ оставката.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ свършихъ. Сега, когато имате търпѣние да ме изслушате, сждете сами да-ли съмъ проявилъ въ единичния случай, за който съмъ поканенъ да дамъ обяснения прѣдъ васъ, нѣкаква прѣстѣпна умишленостъ или, напротивъ, винаги съмъ дѣйствувалъ съ най-добри намѣрения по довѣрие, като съмъ се старалъ да за-пазя най-грижливо своето вѣдомство отъ всѣко свое-волие, отъ всѣко посѣгателство.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ апелирамъ къмъ вашата съвѣсть, тя ще ви подсказе единстве-ното справедливо рѣшение.

Прѣдседателъ: Има думата бившиятъ ми-нистеръ г. генералъ Рачо Петровъ.

Р. Петровъ: Г. г. народни прѣдставители! Ху-баво говори г. Краевъ, много хубаво, но той цѣли да бѣде правъ, трижди правъ, 100 пѣти правъ въ разсѣжденията си по теоретическата частъ на прѣд-ложенията за прѣдаване подъ сѣдъ бившитѣ мини-стри, ако разсѣжденията му бѣха основани на дѣй-ствителността. А това е именно, което г. Краевъ не може да твърди, и, прѣди да го твърди, трѣбваше да докаже, че въ доклада на изпитателната комисия изложенитѣ факти сж вѣрни, а изложението без-пристрастно.

Ако възмутената обществена съвѣсть иска въз-мездие, г. г. народни прѣдставители, не по-малко е повелително за обществото това възмездие да се дава на възмутената съвѣсть, а не на побуждения, които нѣматъ нищо общо съ съвѣстѣта и произти-чатъ тъкмо отъ обратни ней чувства.

Г. Краевъ, добъръ правникъ, прѣдполагамъ, знае, че подозрѣнието не е уличаване; той знае, че подо-зрѣнието нѣма граница, нито контролъ, за да се прѣдстави сѣдбата на личността на подозрѣния; той знае доколко презумцията има значение въ углавното сѣдопроизводство, за да се увеличи по из-ложението на изпитателната комисия върху дѣя-нията на бившитѣ министри и като цѣнителъ на из-вѣстни данни и доказателства за виновността на когото и да е, прѣдставени само отъ еднаа заинте-ресована, обвинителната страна, прѣдварително да произнася присѣдата върху тия дѣяния: „блѣскава проява на корупцията въ управлението“ — защото много отъ тия дѣяния могатъ да се окажатъ фиктивни, други неправилно освѣтени, или недостатъчно про-учени, а трети — само по подозрѣние изнесени прѣдъ свѣта, слѣдъ обясненията, които тукъ ще бѣдатъ дадени отъ обвиненитѣ министри и които г. г. на-роднитѣ прѣдставители ще цѣнятъ по съвѣсть и безпристрастие.

Ще пристѣпия къмъ обясненията, които се искатъ по обвиненията, хвърлени менѣ. По прѣдложениято на г. Краева има три прѣстѣпления, въ които се об-винявамъ азъ. Обаче, не знамъ защо, въ неговото тукъ устно изложение той отхвърли едното отъ тѣзи обвинения, за което, когато му дойде редътъ, азъ ще говоря. На първо мѣсто, азъ заедно съ моитѣ другари отъ министерството отъ 1903 г., се обвиня-вамъ въ нарушение на чл. чл. 44, 45 и 47 отъ консти-туцията, въ слѣдствие отъбвѣнението на нѣкои чле-нове отъ закона за чиновницитѣ. Е добръ, г-да, азъ ще ви прочета членовѣтъ отъ конституцията, за които се говори и ще разсѣждавамъ малко нѣщо върху тѣхъ, за да видите доколко дѣйствително има прѣстѣпление. Азъ нѣма да ви изказвамъ моитѣ сѣждения за оуиъ врѣме, когато е правено прѣдло-жението за измѣнение на тѣзи членове, нито за из-ложенитѣ мотиви тамъ, нито пъкъ върху говореното въ Народното събрание, когато е одобрено това прѣдложение и измѣнение.

Чл. 44 от конституцията казва: (Чете) „Ни единъ законъ не може да се издаде, допълни, измѣни и отмѣни, докѣлѣ той по-напрѣдъ не се обсъди и приеме отъ Народното събрание, което има право така също и да тълкува неговия истински смисълъ“. А чл. 45 казва: (Чете) „Приетиятъ отъ Народното събрание законъ се прѣдставя на княза за утвърждение“. Тия два члена прѣдставляватъ принципѣ, които сѣ легнали въ основата за участието на двѣтѣ върховни власти при законодателствуването, при което рѣшенията на едната безъ другата сѣ безсилни, едната допълня другата по реда, който е оказанъ пакъ въ тия членове: Народното събрание приема, а князътъ утвърждава приетото. Тия постановления на конституцията щѣха да бѣдатъ абсолютни, ако и двѣтѣ власти функционираха постоянно и равномерно, ако въ слѣдствие на периодическото функциониране на едната, Народното събрание, не би се оказалъ случай за физическа невъзможностъ да упражни Събранието правата си по чл. 44, та при такива изключителни условия и обстоятелства, не би станало нужда за отклонение отъ принципа, прокаранъ въ чл. чл. 44 и 45, та да се допусне законодателствуване вече само на едната отъ върховнитѣ власти, постоянно и непрѣкъснато функционирущата — изпълнителната. Това отклонение, г. г. народни прѣдставители, е освѣтено съ чл. 47 отъ конституцията, който казва: (Чете) „Ако би държавата да се заплашва отъ нѣкоя външна или вътрѣшна опасностъ, а Народното събрание не би могло да се свика, то само въ такъвъ случай князътъ, по прѣдставление на Министерския съвѣтъ и подъ обща отговорностъ на министритѣ, може да издава наредби и да прави разпореждания, които иматъ задължителна сила като законъ. Такива извънредни наредби и разпореждания се прѣдставятъ за одобрение на първото, свикано слѣдъ това, Народное събрание“. Както виждате чл. 47, не само прѣдвижда обстоятелствата и условията, при които изключенията отъ общото правило настѣпватъ: „Ако би държавата да се заплашва отъ нѣкоя външна или вътрѣшна опасностъ, а Народното събрание не би могло да се свика“, а така също и начина, по който се прилага: „то само въ такъвъ случай князътъ, по прѣдставление на Министерския съвѣтъ и подъ обща отговорностъ на министритѣ, може да издава наредби и да прави разпореждания, които иматъ задължителна сила като законъ“. И като всѣко изключение, то не може, не бива да трае завинаги, а само до настѣпване обстоятелства и условия, които позволяватъ вече да се възстанови принципътъ въ цѣлостта му. „Такива извънредни наредби и разпореждания се прѣдставятъ за одобрение на първото, свикано слѣдъ това, Народното събрание“, казва, конституцията. Тая послѣдната частъ отъ постановлението на чл. 47 е императивна, както за едната, така и за другата върховни власти; тя налага на изпълнителната властъ непрѣмѣнно, щомъ Народното събрание може да функционира, прѣдставянето наредбитѣ и разпорежданията, взети при изключителни обстоятелства, а на Народното събрание — непрѣмѣнно да се произнесе по тѣхъ. Тия постановления на нашата конституция не позволяватъ отклоненията отъ принципа да траятъ по-дълго отъ свикването първото слѣдъ това Народное събрание, като изискватъ, слѣдователно, щомъ Народното събрание може да функционира, приложението принципа на законодателствуването да стѣпи въ нормалния си пътъ, та чл. 44 да бѣде удовлетворенъ — законоположенията да бѣдатъ одобрени отъ двѣтѣ върховни власти. Изхождайки отъ това начало, неразглеждането отъ първото свикано Народное събрание прѣдставенитѣ му за одобрение изключителни наредби и разпореждания е равносилно съ отхвърлянето, а непрѣдставянето — обезсилва изключителнитѣ наредби и

разпореждания и възвръща въ положението нѣщата прѣди тия изключителни наредби и разпореждания. Така азъ разбирамъ чл. 47.

Едновременно съ това, конституцията изрично опрѣдѣля и врѣмето, прѣзъ което се одобряватъ наредбитѣ и разпорежданията, както и единствената компетентна за одобряване законодателствующа властъ — „първото, свикано слѣдъ това, Народное събрание“. Когато „първото свикано слѣдъ това Народное събрание“ одобри наредбитѣ и разпорежданията, които сѣ имали задължителна сила като законъ, то едновременно признава, че обстоятелствата и условията, отбѣлѣзани въ чл. 47, сѣ били настѣпили и естествено и логически е да се снесе вече отговорността отъ Министерския съвѣтъ за тѣхъ. Това заключение произтича и отъ чл. 49 на конституцията, който казва: (Чете) „Само Народното събрание има право да рѣшава опасени ли сѣ всичкитѣ показани въ тая конституция условия при издаването на нѣкои закони“, понеже щомъ Народное събрание одобрява наредбитѣ и разпорежданията сѣ задължителна сила като законъ, то заедно съ това оформява направеното и се произнася, че сѣ опасени всичкитѣ показани въ конституцията условия за издаването на закона. И еднѣжъ изпълнени изискванията на чл. чл. 44, 45, 47 и 49 отъ конституцията, нѣма върховна властъ въ България компетентна да ревизира правилното и неправилното приложение на горнитѣ членове, защото това би значило да се ревизиратъ и критикуватъ дѣйствиата на Народното събрание, което е най-върховната властъ. Да се проповѣдва противното, би значило да възвеждаме абсурдни понятия върху принципитѣ, на които почива държавното устройство и управление и да се въѣва анархия въ това управление.

Приложени горнитѣ начала къмъ въпроса за отмпението на нѣкои членове отъ закона за чиновницитѣ, ние виждаме, че сѣ напълно удовлетворени исканията на конституцията: съгласно чл. 47 отъ конституцията, Министерскиятъ съвѣтъ е взелъ на себе си отговорността за издаденитѣ отъ княза наредби и разпореждания сѣ задължителна сила като законъ; тия наредби и разпореждания сѣ били прѣдставени за одобрение на първото свикано слѣдъ това Народное събрание, което ги е одобрило и заедно съ това е признало, че обстоятелствата и условията, които сѣ станали причина за издаване на тия наредби и разпореждане сѣ били настѣпили и, слѣдователно, е снело отговорността отъ министритѣ. Да се говори, че може да се ревизира рѣшението на Народното събрание, доколкото се отнася до обстоятелствата, при които е станало издаването на закона, би значило да не се признава чл. 49 отъ конституцията, както и да се прѣдполага, че може да има по-висока законодателна властъ отъ Народното събрание.

При тия условия, азъ не виждамъ причинитѣ, по които сме подведени подъ отговорностъ ние, бившитѣ министри, за дѣяния, които сѣ свършено съобразни съ постановлението на конституцията и вече одобрени отъ Народното събрание. Азъ прѣдполагамъ тукъ нѣкое недоразумѣние, причинитѣ на което не искамъ да търся. Че тукъ има недоразумѣние, ще стане съвсѣмъ ясно, като ви цитирамъ мнѣнието на самата изпитателна комисия, изказано специално по тълкуването на конституционитѣ постановления по материята, която ни интересува. Така, на стр. 12, колона първа отъ доклада на изпитателната комисия, послѣдната казва: (Чете) „Какви работи върши Народното събрание“ е посочено въ чл. чл. 105, 106 и 107 отъ конституцията, а за прѣдварително негово „разрѣшение“, „пълномощие“, „свѣдѣние“, „утвърждение“ говорятъ чл. чл. 2, 17, 35, 36, 48, 55 и 66 на сѣщия основенъ законъ; има изрични конституционни постановления, по силата на които известни дѣйстви

на изпълнителната власт, трѣбва допълнително да се одобряват от Народното събрание. Това именно одобрение, което се дава въ послѣдствие, е не само отъ политическо, но и отъ юридическо, правно значение. По-нататѣкъ: „Така, въ чл. 47 отъ конституцията е казано, че „Князътъ по прѣдставление на Министерския съвѣтъ и подъ обща отговорност на министритѣ, може да издава наредби и да прави разпорѣждания, които иматъ задължителна сила като законъ“, щомъ „държавата се заплашва отъ нѣкоя външна или вътрѣшна опасност, а Народното събрание не би могло да се свика“; „такива извънредни наредби и разпорѣждания се прѣдставятъ за одобрение на първото свикано слѣдъ това Народно събрание“. Въ чл. 76 отъ конституцията срѣщаме постановлението: „Ако би се появили нѣкои събития, които би могли да нарушатъ обществената безопасност, то князътъ може да спре въ цѣлото Княжество, или въ отдѣлни мѣста, дѣйствието на чл. чл. 73 и 74, но задължава се да внася такива свои разпорѣждания за потвърждение въ първото Народно събрание“. Чл. 122 отъ основния законъ разпорѣжда: „Когато се случи, да не може да се свика Събрание, а трѣбва да станатъ разноски, които не могатъ да се оставятъ за послѣ, има сила и дѣйствие бюджетътъ на послѣдната година подъ отговорност на министритѣ, докѣтѣ да се одобрятъ нѣкитѣ разпорѣждания отъ Народното събрание въ първата сесия, която има да стане“. А чл. 125 отъ конституцията, като има прѣдъ видъ, че никакъвъ държавенъ заемъ не може да се направи безъ съгласието на Народното събрание, прѣдвижда слѣдното изключение: „Ако би за свикването на Народното събрание да се посрѣщатъ важни спѣшки, то князътъ по прѣдставление на Министерския съвѣтъ може да разрѣши заемъ до три милиона лева, съ условие, че той ще се одобри отъ най-близкото Народно събрание“. Аналогична на чл. 125 разпорѣдка срѣщаме въ чл. 126 отъ конституцията, достѣжно одобрението, което Народното събрание дава на разрѣшенитѣ отъ Министерския съвѣтъ „свѣрхсметни кредити“. Въ петтъ тия случаи — между които е и чл. 47 — „Народното събрание обсъжда дѣйствието на висшата изпълнителна власт, извършени при специални условия и, слѣдъ като ги намѣри за правилни и съгласни съ конституцията, ги одобрява. Тукъ одобрението не само узаконява, но и дооформява административния актъ. Ето защо, слѣдъ като бъде дадено, то става съставна частъ на правителствената разпорѣдка. Дали правителството е дѣйствувало редовно и съгласно конституцията, дали при издаването на разпорѣдката сж били налице условията на конституционнитѣ положения, дали въобще кабинетътъ правилно е прицѣпилъ нуждата отъ подобни разпорѣждания, всичко това прѣцѣнява Народното събрание. Ако то не одобри правителственото дѣйствие, разпорѣдката остава неоформена, а цѣлиятъ Министерски съвѣтъ остава да отговаря. Но щомъ Народното събрание одобри мѣркитѣ на правителството, то тѣ, издадени и одобрени въ духа на цитиранитѣ положения на конституцията, се оформяватъ: по отношение на тия само мѣроприятия, министритѣ сж свободни отъ всѣкаква отговорност, била тя политическа или углавна“. Това мнѣние на изпитателната комисиия досущъ е еднакво съ отъ мене изказаното. Както виждате, самата изпитателна комисиия разсуждава точно тѣй, че слѣдъ изпълнението на тѣзи формалности, отговорността на министритѣ се отнема отъ тѣхъ — „министритѣ сж свободни отъ всѣкаква

отговорност, била тя политическа или углавна“. А щомъ това е така, азъ не виждамъ причинитѣ, по които сме подведени подъ отговорност по отгѣнението на нѣкои членове отъ закона за чиновницитѣ. Още повече, че ако рѣшението на първото Народно събрание не е могло да има сила, то на основание на какви други постановления отъ конституцията би трѣбвало да има сила рѣшението на този въпросъ отъ нѣкое послѣдующе Народно събрание?

Слѣдъ всичко казано дотукъ азъ нѣмамъ нужда да се позовавамъ на тълкувателния законъ на г. Табурнова.

Другото обвинение, което се хвърля вече върху ми лично, се касае до ликвидацията на линията Радомиръ—Кюстендилъ—турската граница, въ прѣдприятието за постройката, на която азъ, на врѣмето, бѣхъ единъ отъ съдружницитѣ въ едно събирателно дружество. Това обвинение е прѣдвидѣно въ прѣдложението на г. Краева, него го има и въ доклада на изпитателната комисиия. Обаче, ако бѣхте слѣдили хубаво, г. Краева, щѣхте да забѣлѣжите, че въ обвинението си, които разви тукъ прѣдъ васъ, той каза, че азъ се обвинявамъ само по пунктове 3 и 39, когато това обвинение въ пунктъ 20 отъ доклада е вмѣстено въ прѣдложението. Азъ, обаче, считамъ за нужно да ви го обясня тукъ, защото е много характерно; то обрисова много хубаво дѣйствието на изпитателната комисиия. Вие ще си правите заключението.

А. Краевъ: Ако позволите. Азъ направихъ грѣшка, когато визирахъ пунктоветѣ. Азъ пропуснахъ да отбѣлѣжа и този пунктъ.

Р. Петровъ: Още по-хубаво. Това ми дава възможностъ да обясня въ голѣма степенъ, не на себе си, а на Народното събрание дѣйствието на изпитателната комисиия. Не зная доколко може да става дума за прѣстѣпление въ едно дѣяние, което е съобразно точно съ исканията на законитѣ и даже на моралнитѣ задължения, които всѣки гражданинъ носи спрѣмо обществото и държавата, безъ тия задължения да се прѣдписватъ отъ законитѣ. Изпитателната комисиия съ твърди сили изразения: „Небивало държавно прѣстѣпление“, ме обвинява и хули — стр. 139, колона втора отъ своя докладъ — първо, че въ мое присѣствие сж се рѣшавали работи, които опетявали хазната за моя лична полза и съ мое гласуване на една крупна сума отъ 748,500 л.; и второ, послѣдния пунктъ 5, който за мене е втори; че това постановление даже не било отпослѣ одобрено отъ Народното събрание. Значи, ако азъ не присѣствувахъ при рѣшението и ако бѣ внесено рѣшението въ Народното събрание за одобрение, прѣстѣпление нѣма. Е добръ, г-да, фактитѣ сж тѣкмо такива, каквито ги иска изпитателната комисиия. Азъ не съмъ участвувалъ при рѣшението на въпроса. Макаръ че едно одобрение на Събрание би покрило мое участие въ това рѣшение и би ме освободило отъ натягвания, то пакъ азъ дължа да релевирамъ, че съмъ постѣпилъ тѣкмо тѣй, както го иска комисиията. Азъ не съмъ участвувалъ въ рѣшението на въпроса, а Министерскиятъ съвѣтъ е прѣдседателствуванъ отъ покойния министъръ Петковъ, който съ собствената си ръка, като прѣдседателствующъ е отбѣлѣзалъ върху доклада на покойния министъръ Поповъ рѣшението на Министерския съвѣтъ. Който отъ господата желае, който има интересъ, може да отиде въ Министерския съвѣтъ и да го провѣри самъ лично. Азъ ходихъ самъ да го провѣря и главниятъ секретаръ на Министерския съвѣтъ ми заяви, че той знае много добръ, че азъ не съмъ присѣствувалъ въ Министерския съвѣтъ, когато се е разрѣшавалъ този въпросъ. Но още по-важното въ случая е, че

решението е представено на одобрение на Народното събрание, по него сж водени дебати, одобрено е от Народното събрание въ втората редовна сесия, въ LXIII-то му заседание на 26 януарий 1905 г. Туй решение на Народното събрание е утвърдено съ указъ № 2 отъ 24 мартъ 1905 г. Зарегистрирано е под № 786 на 26 мартъ 1905 г., публикувано въ „Държавен вѣстникъ“ бр. 67 отъ 28 мартъ 1905 г. То се съдържа въ закона за извънреденъ свърхсметенъ кредитъ на Министерството на общественитѣ сгради, жилищата и съобщенията на сума 15.704.971 л. — глава IV, пунктъ 4, буква з отъ таблицата, съставляюща нераздѣлна частъ на закона за разходите по тая свърхсметенъ кредитъ и гласи така: „Буква з: за изплащане обезщетение на дружеството въ ликвидация на постройката на линията Радомир—Кюстендил—турската граница, съгласно осмото постановление на Министерския съветъ отъ 13 октомврий 1904 г., протоколъ № 77 — 748.500 л.“ Обръщамъ вниманието на Народното събрание, че паритъ не сж отпуснати на мене, а на съдебнитѣ ликвидатори на дружеството, въ което моето участие бѣше най-малкото. Къдѣ е тукъ прѣстѣпленieto, къдѣ е блѣскавата проява на корупция въ нашето управление? Тогава, азъ се питамъ: на какво трѣбва да се отдаде туй силно, но празно обвинение и оставамъ на Народното събрание да сѣди. Едно нѣщо, обаче, искамъ тукъ да релевирамъ, да обърна внимание, а то е: първо, че единъжъ законъ публикуванъ, изпитателната комисиия не може да се оправдава съ незнаеното му, и второ, че въ изпитателната комисиия сж участвували бивши народни прѣдставители отъ XIII-то обикновено Народно събрание, между които единъ даже е участвувалъ въ дебатитѣ по тая законъ, и, слѣдователно, могли сж да узнаятъ истината и да извадятъ отъ заблуждение изпитателната комисиия, ако бихме могли да прѣдположимъ, че обвинението по тая ликвидация е дѣло само на недостатъчно изучаване и заблуждение и ако не сж се гонили други нѣкои цѣли.

Азъ бихъ могълъ, г-да, да говоря по туй обвинение и да ви приведа една малка аналогия. Като оставимъ решението на Народното събрание и погледнемъ на моралната страна на този въпросъ, че азъ съмъ билъ участвувалъ въ заседанието, въ което е рѣшенъ въ Министерския съветъ, азъ бихъ могълъ да се отнеса въ случая къмъ единъ другъ аналогиченъ случай. Министритѣ въ всички кабинети, и въ сегашния, лично съставляватъ своитѣ бюджети и прѣдвиждатъ заплатитѣ си въ тѣхъ. Министритѣ въ Министерския съветъ, заедно съ прѣдседателя на Министерския съветъ одобряватъ тѣзи бюджети, одобряватъ собственитѣ си заплати, одобряватъ и прѣдставителнитѣ пари на министър-прѣдседателя, като министър-прѣдседателъ. По аналогия, ако сѣдимъ, излиза, че изпитателната комисиия трѣбваше единъ денъ да подведе и тѣзи, които стоятъ тукъ насрѣща ни, които заематъ нашето мѣсто, което нѣкога ние сме заемали, и да имъ каже, че тѣ сж направили прѣстѣпление затуй, защото сж участвували въ Министерския съветъ, къдѣто лично сж били заинтересовани и сж получавали възнаграждение за труда, който тѣ сж употребявали въ качеството си на министри. (Смѣхъ)

К. Сидеровъ: Хубава аналогия!

Р. Петровъ: Ще ми позволите да ви повтора още единъ пѣтъ: най-важното въ случая е, че азъ лично не съмъ участвувалъ въ заседанието не, но при решението на този въпросъ въ Министерския съветъ азъ имахъ достатъчно съзнание на своитѣ задължения къмъ обществото и къмъ държавата, да излъза, и когато излъзохъ, азъ заявихъ на моитѣ колеги, че тѣ могатъ да рѣшаватъ каквото щатъ.

мене не ме интересува тѣхното решение, азъ съмъ твърдѣ малко заинтересованъ въ тая работа. Но едно нѣщо искахъ отъ тѣхъ: въ това решение, ако си позволяятъ да дадатъ каквото и да бѣде обезщетение, лихви нѣма да прѣдвиждатъ. И това мое искане бѣше турено въ постановлението на Министерския съветъ, макаръ да не фигурира въ прѣдложението, което бѣше направено отъ тогавашния министъръ на общественитѣ сгради.

Минавамъ, г-да, къмъ третия прочутъ пунктъ на обвинението; то е аферата „Шарлъ и Жанъ“. Съ какво самодоволство е написано заглавието на този отдѣлъ 39 отъ обвинението, които се хвърлятъ върху мене! Тая шантажна афера, скроена на врѣмето отъ противницитѣ на министерството, на което азъ имахъ честта да бѣда прѣдседателъ — съ цѣль като ме компрометиратъ, да ми наложатъ излизането изъ кабинета, който, прѣдполагали сж, съ това отслабва и подлежи на скоро падане, и съ съдѣйствието на нѣкои правителствени, но недоволни отъ мене партизани, които сж искали да освободятъ партията си отъ единъ министър-прѣдседателъ, който тогава отъ мнозина е билъ смѣтанъ за наложенъ на партията — още на врѣмето бѣше разгледана въ съдилищата и хвърленитѣ върху ми обвинения бѣха признати за клеветнически. Види се, обаче, въ слѣдствие на инерцията отъ тогава или въ слѣдствие на отмъщение или на други нѣкакви побуждения, и сега пакъ да се повдига и, вѣроятно, пакъ отъ сжщитѣ хора, мои политически противници, които не държатъ смѣтка за нравствената стойностъ на дѣйствиата си и за послѣдствията отъ тежки, но невѣрни обвинения върху едно лице, прѣстѣпленията на което, види се, споредъ тѣхъ, се заключаватъ само въ това, че по пачисте или нещастие нему се е паднало да служи съ всичкитѣ си сили и способности на страната си и да има заслуги прѣдъ отечеството си. И дѣйствително, слѣдъ изслѣждането хода на доставкитѣ на патрони въ Военното министерство прѣзъ втората половина на 1903 г. и първитѣ мѣсеци на 1904 г. и като не е могла да открие ни най-малки данни за нѣкаква моя лична намѣска въ тия доставки и не е имала никакви конкретни доказателства или поне начало отъ доказателства за извършено отъ мене и приписвано ми по чл. 155 отъ конституцията прѣстѣпление, комисиията прибѣгва до непростителни срдѣства, само и само да ме посрами и похули, защото по разни причини и съображения азъ съмъ ѝ неприятенъ и омразенъ. Изпитателната комисиия, която е имала на разположение не само всички данни по тая афера отъ сѣда, имала е достѣпъ и се е ровила въ архивитѣ на всички държавни и други учрѣждения, даже на частни лица и, слѣдователно, могла е да събира отвсѣкъдѣ всевъзможни данни, за да ѝ послужатъ като улики противъ мене, тя сигурно не щѣше да прѣнебрѣгне такивато, ако сж ществуваха, а щѣше съ особено удоволствие да ги отбѣлжи въ доклада си, за да не прибѣгва къмъ казуистически похвати, за да може по единъ или другъ начинъ да ме компрометира, като все съмнѣние въ чистотата и непричастността ми къмъ тая афера и се помъчи голословно да ме уличи въ нѣкаква фаворизация къмъ доставчицитѣ на патрони. Закрита задъ постановлението на конституцията за безотговорността на изказанитѣ отъ народнитѣ прѣдставители мнѣния, изпитателната комисиия, макаръ че не може да прѣдстави никакви допълнителни аргументи въ полза на твърдението си за нѣкаква фаворизация, продължава, подъ формата на съпоставяне ужъ съвпадающитѣ обстоятелства и извъртания, да разпространява заключения едно отъ друго по-клеветнически, едно отъ друго по-абсурдни, по-хулителни. За да се добере, по каквото и да е начинъ, до възможността да очерни и най-ясното, най-категоричното дѣйствие на Министерския съветъ — и моето, разбира се —

изпитателната комисия умишлено прѣдставлява документи, изважда наявѣ обстоятелства, които не само не способствуват да уяснят известни обстоятелства, но, напротивъ, ги затъмняватъ; и ако тия обстоятелства не бѣха вече минали, не бѣха станали известни на цѣль свѣтъ, сигурно твърдѣнията на изпитателната комисия щѣха да бѣдатъ възприети и обвиненията ѝ оправдани. За щастие, обаче, прѣдъ насъ, прѣдъ нашитѣ очи сѣ протекли тия събития, и ако въпросътъ е съ документи на ржцѣ да освѣтимъ всестранно известно политическо положение на работитѣ, което е наложило известни мѣрки, нека ми бѣде позволено да се спра тукъ накратко да промѣдя миналитѣ събития и да освѣтя документи, които много по-скоро оправдаватъ дѣйствиата на българското правителство за периода врѣме, за който се касаятъ инсинуациитѣ на изпитателната комисия, че известни рѣшения били взети за фаворизиране на кого и да било съ користна цѣль.

Макаръ въ едно тайно засѣдание на първата сессия отъ XIII-то Народно събрание, отъ законодателния му периодъ прѣзъ моето министруване, и да бѣха дадени обстоятелствени и обширни обяснения за причинитѣ, които накараха българското правителство, безъ да чака рѣшението на Народното събрание, да отпусне на Военното министерство грамидни извънредни кредити и да се пристъпи къмъ разходването на тия кредити, макаръ, казвамъ, това обстоятелство да ме освобождава отъ нуждата тукъ прѣдъ васъ наново да давамъ тия пояснения, но понеже мнозина отъ васъ не сѣ засѣдавали въ това врѣме тукъ, ще ми позволите въ кратки черти да ви повтора нѣкоя отъ тия обяснения, за да ви дамъ възможност да видите, доколко изпитателната комисия, въ състава на която има членове отъ тогавашното Народно събрание, макаръ и да е била достатъчно освѣдомена, като-че-ли нарочно, умишлено, неправилно освѣщава и документираща известнитѣ събития, при които намъ се падна да поемемъ управлението на страната и при които азъ и Министерскиятъ свѣтъ сме дѣйствували.

Министерството, което азъ съставихъ прѣзъ м. май 1903 г., встъпи въ управлението на страната при обстоятелства твърдѣ ненормални, при очакване на сътресения съ непрѣдвидѣни, но повече или по-малко печални, послѣдствия: забѣлѣзваше се енергично организиране на буйни, страстни, неспокойни елементи между българското население въ съседната намъ еднородна Македония, за противопоставяне на извънредно тежкото иго на турското управление — организиране, готово при всѣки удобенъ или неудобенъ случай да избухне въ въоръженъ протестъ противъ това варварско управление и една широка революция можеше да се прѣдвижда. всѣка минута да обхвае тоя многострадаленъ български край. Вече симптоми за едно силно кърваво движение се появиха и прѣди това: помѣчиха се да хвърлятъ на въздуха „Гвадалкивиръ“, произведоха се атентати съ бомби посрѣдъ бѣль денъ въ Солунъ. Азъ нѣма да говоря за другитѣ случаи, които бѣха като симптоми, като прѣдвѣстници на онуй, което се яви по-нататкъ. Нѣма нужда да ви обяснявамъ, че едно значително съчувствие, едно тежжение, една взаимностъ между българитѣ отъ княжеството тогава, отъ царството сега, и между ония въ Турско, по различни причини съществуваше тогава, съществува сега, ще съществува и въ бъдеще: българинътъ отсамъ Рила не дѣли съдбинитѣ си, щастieto и нещастieto си отъ българина отъ европейска Турция. Въ слѣдствие на това българското правителство е бивало всѣкога обвинявано за съчувствието му къмъ еднороднитѣ си и понеже на Турция е било най-лесно и удобно вината за движениата у себе си да хвърля върху агитации и побуждения отъ вънъ, за да оправдава собственитѣ си неокачествими дѣствия, още

съ дохождането ни на властъ, продължи съ постоянни оплаквания отъ дѣйствиата на чети и агитатори, ужъ изпращани изъ България, за да смущаватъ мирното население, което инакъ било много доволно отъ бащинското управление на султана — да държи отговорно българското правителство за произшествията у себе си. Азъ се отказвамъ да търся тукъ да знаа, доколко оплакванията на Турция можаха да иматъ основание и смисълъ и доколко въ подготвяването революционното движение въ Македония е могло да има намѣса прѣдшествуващото намъ министерство, доколко това министерство е могло да знае и да участвува въ създаването на едно революционно движение, както и доколко то трѣбваше да носи отговорностъ за произшествията вънъ отъ прѣдѣлитѣ на княжеството, които фатално щѣха да се отразятъ върху нашето вътрѣшно и външно политическо положение, да бѣдемъ обвинявани ние, които едва поехме управлението и да се хвърля върху насъ отговорността би било абсурдъ; естествено бѣше, слѣдователно, натякванията на великитѣ сили и на Турция спрѣмо България, по отношение на участието ѝ, дѣйствително или мнимо, въ размирнитѣ произшествия въ Турско и въ организираната на революцията въ Македония, да се отнасятъ не къмъ насъ, а къмъ нашитѣ прѣдшественици, начело на които бѣше г. д-ръ Даневъ. И г. д-ръ Даневъ, членъ отъ изпитателната комисия, най-малко право би ималъ да подписва доклада ѝ, безъ резерви, ако съ подписването е искалъ искрено и добросъвестно да се присѣдини къмъ твърдѣнията ѝ за че политическото положение въ България и отношенията ни спрѣмо Турция изобщо и спрѣмо Македония въ частностъ, сѣ били нормални въ първата половина на 1903 г. при напушането на министерството отъ кабинета на прогресивно-либералната партия, на който г. Даневъ бѣше прѣдседателъ. Не да обвинявамъ или натяквамъ нѣкому за създаване известно политическо положение, е моята цѣль тукъ. И ако азъ се обръщамъ къмъ г. Данева, това е само да обърна вниманието ви върху неправилнитѣ сжидения, а слѣдователно и заключения на изпитателната комисия, по отношение на събитията, въ слѣдствие на които сме проявили дѣятелностъ въ известно направление. Съ това азъ искамъ да се освободя отъ изявления, които колкото и да сѣ искрени, колкото и да сѣ известни всѣкому поотдѣлно, сѣ пакъ изказани публично въ официално мѣсто, даже прѣдъ тия, които ги знаятъ, по рода си, могатъ да иматъ като послѣдствие да докаратъ значителни злини за отечеството.

Едва бѣ миналъ мѣсецъ отъ поемане отъ насъ управлението, начинътъ на дѣйствиата на турското управление дотолкова се бѣше ожесточилъ, прѣслѣдванията на българитѣ въ Турско бѣха станали тѣй значителни, изтезанията тѣй безчеловѣчни и безчислени, че българското правителство се видѣ принудено да се обърне къмъ европейскитѣ велики сили — защото Турция не желяше да слуша — съ единъ мемоаръ, чрѣзъ който, като се постаряхме да заинтересуваме тия сили, да можемъ да докараме чрѣзъ тѣхно застъпничество и съдѣйствие едно сносно положение за нашитѣ еднородци, и като се вразуми Турция, да можемъ да прѣдотвратимъ събития, грознитѣ послѣдствия отъ които не можеха нито да се прѣдвидятъ, нито да се изяснятъ. На тоя мемоаръ е именно отговоръ депешата на г. Делкасе отъ 11 юлий 1903 г. до дипломатическия агентъ на Франция въ София, напечатана въ приложение къмъ доклада на изпитателната комисия, на който г. Краевъ се силаетъ да докаже, че политическото положение и въ България, и въ съседнитѣ страни е било абсолютно нормално. Нашиятъ мемоаръ нѣмаше за цѣль да прѣдупрѣди Европа, че ние ще воюваме — ако ние бихме мислили да воюваме, сигурно щѣхме да направимъ възмож-

ното, това ни намърение да остане тайна — ние само като указвахме на извършени злодеяния, прѣдупрѣждавахме, че отчаянието е лошъ съвѣтникъ и че неосносното положение въ Македония, ако продължава, тѣ сами могат да прѣдвидятъ нещастнитѣ събития, които ще настѣпятъ и прѣдъ които българското правителство едва-ли ще бѣде оставено да гледа хладнокрѣвно на изтрѣблението въ Турско на едноплеменицитѣ си.

Вие виждате, ако изпитателната комисия бѣ турила малко по-добра воля въ дѣйствиата си, тя не щѣше само да цитира писмото на г. Делкасе, по което се вижда, като-че-ли българското правителство е немирникътъ, който прави всичко, за да наруши европейския миръ, а щѣше да го съпроводи съ прѣдшествуващата го и нослѣдващата го кореспонденция.

Нѣщо повече. Ако безпристрастното и благото желание да се разкрие истината, бѣха напълно ржководили изпитателната комисия, тя щѣше да-се справи въ Министерството на външнитѣ работи — архивата на което е била на разположението ѝ — въ рапорта на нашия дипломатически прѣдставителъ въ Петербургъ, и тамъ щѣше да види, въ що се заключава подновяването на прѣдупрѣжденията на графа Ламсдорфъ спрѣмо мене, отправени по-рано до прѣдшественика ми г. д-ръ Даневъ. Тия прѣдупрѣждения не произтичатъ отъ опасенията на графа Ламсдорфъ отъ нѣкакво наше желание за обявяване война или смущаване спокойствието на Европа, а сж слѣдствие на обстоятелството, че сме били нарушили чрѣзъ мемоара нѣкакви съглашения, сключени прѣзъ декемврий — прѣдшествуващата година — между д-ръ Даневъ и графъ Ламсдорфъ и които тогава ние не можехме да знаемъ, защото не заварихме отъ тѣхъ слѣди въ министерството, а и да бѣхме ги заварили, ние не бихме могли да ги считаме задължителни за насъ, понеже сж сключени отъ г. Данева безъ пълномощие отъ никого, и още повече, че ние не можехме да допусхаме мисълта, че могат да бѣдатъ сключвани съглашения, които не сж отъ естество да успокоятъ българина въ надеждитѣ му и вѣрата му да достигне въ бѣдѣще националнитѣ цѣли, къмъ които той твърдѣ естествено се стреми и ще се стреми.

Развитието на събитията въ Македония не закъснѣ да потвърди нашето схващане на политическото положение и прѣдвижданията ни, и толкова бързо, че само енергически, да не кажа героически, мѣрки можеха да ни дойдатъ на помощъ. Ние рискувахме и рѣшихме при страха прѣдъ една значителна отговорност да извършимъ онова, което законитѣ не прѣдвиждатъ и не можеха да прѣдвиждатъ за изключителни обстоятелства и условия, но което бѣше наложено отъ тия изключителни обстоятелства и политическо положение. Ние изпълнихме дълга си. Ако личниятъ съставъ на въоръженитѣ сили е първостепенниятъ елементъ въ проявяването силата и могѣществото имъ, материалното обезпечение, условията за сѣществуване и функциониране на тия сили е не по-малко значителенъ факторъ. Гръцко-турската война, която едва бѣше свършена, ни даваше прѣсенъ нагледенъ урокъ въ това отношение; нашата война съ Сърбия, въ която прѣди 25 години азъ имахъ щастieto да бѣда началникъ щаба на нашата армия и да ржководя операциитѣ ѝ, съ които има да се гордѣмъ, и отечеството, и азъ, по отношение на въоръжение, облѣкло, снаряжение, доставка припаси, бѣ великъ урокъ, извънредно скѣпата цѣна на който случайно бѣ твърдѣ щастливо избѣгната, благодарение на причини, които не зависѣха отъ насъ. Тия уроци, въ свръзка съ ржководящата идея: България да се уповава на собственитѣ си сили и срѣдства, да бѣде самостоятелна, независима, суверенна, сама за себе си и дома и вънъ — ржководяща идея, която всѣки български гражданинъ трѣбва да изповѣдва и култивира у себе си — опрѣдѣли поведението ни.

Въ Министерския съвѣтъ нито за минута можеше да има колѣбанне върху мѣрkitѣ, които трѣбваше да вземемъ и които трѣбваше да се заключаватъ въ даването, на първо мѣсто, възможностъ да се развиятъ въ даденъ случай въоръженитѣ ни сили въ най-широкия възможенъ размѣръ и по тоя начинъ да обезпечимъ на отечеството самостоятелностъ въ дѣйствиата му.

Нито за мигъ ние не допуснахме, че българското отечество можеше да бѣде подложено подъ покровителството на когото и да е, че човѣшкото достойнство на българскитѣ синове можеше да допусне защитата на отечеството другиму; ние смѣтахме, че свещениятъ дългъ на българина му заповѣдаше властно, за да бѣде господаръ у себе си, да носи тежестта на защитата на собственото отечество. За насъ бѣше непостижима мисълта, че въ случай на опасностъ за отечеството можеше да очакваме други отвѣтъ да дойдатъ да ни защищаватъ, да се жертватъ за насъ; защото, ако даже допуснѣхме, че въ слѣдствие на съглашение, напр., ние бихме си обезпечили безопасностъ и самостоятелно сѣществуване, ние сѣ пакъ съ това не достигвахме свободно развитие и не бихме имали развързани рѣцѣтъ си за дѣйствие, слѣдователно, не бихме разполагали съ сѣдбинитѣ си, както това ние би искали. Нѣщо повече. Ами ако при неочаквано стечение на обстоятелствата изпълнението на съглашенията, противъ волята на съглашившитѣ се, не можеше да се достигне и при всичката добра воля на обезпечителя, обезпечението не би могло да се достави и би се обърнало въ фикция?

Нѣкой отъ тамъ, когато говорѣше г. Краевъ, извика, че нашитѣ складове били пълни. Е добръ, г-да! Ние заварихме една армия невъоръжена, гола, безъ припаси и снаряжения, безъ коне и топове; ние заварихме хора — гърла, които можеха да ядатъ, но които не бѣха въ състояние да дѣйствуватъ. И вината за това не бѣше наша. А обстоятелствата едно слѣдъ друго почнаха да се низжатъ едно отъ друго по-грозни; на 20 юлий избухна възстанието въ Македония, а заедно съ това се посипаха на главата на българина тамъ най-невѣроятнитѣ жестокости и изтезания, които вече вземаха размѣри на изтрѣбление на българския елементъ въ Македония. Какво трѣбваше да прави българското правителство, за да се спре това изтрѣбление? И като се рѣши да се застъпи докрай за еднородцитѣ си въ Турско, не водѣше ли това рѣшение фатално даже до една война при перспективата на неблагоприятенъ край? Но даже, ако България желаше да остане спокойна зрителка на нещастията на българитѣ въ Турско, щѣше ли тя да бѣде оставена въ съзерцателно състояние отъ Турция? — За да оправдае дѣйствиата си и да хвърли вината върху другитѣ, на първо мѣсто, Турция обвини българското правителство, че възстанието се дължало на чети и агитатори, изпратени изъ България и се обърна къмъ великитѣ сили за въздѣйствие върху България, която била виновната, а въ сѣщото врѣме усили войскитѣ си въ европейската частъ и начена подъ формата на охранение границата си отъ чети, да стѣга войскитѣ къмъ границитѣ си съ България, вѣроятно съ цѣль, въ даденъ моментъ, като ни знае неготови да дадемъ отпоръ, да използва, при едно случайно ужъ стѣлкновение съ насъ, което може всѣкога много лесно да се оправдае, всички прѣимущества на въоръжение и бойна готовностъ, на значително прѣвѣзходни спрѣмо нашитѣ, по количество въоръжени сили, каквито Турция държи въ мирно врѣме.

Si vis pacem para bellum. Тоя принципъ не само не си е отживѣлъ вѣка, но въ сегашнитѣ врѣмена е основното условие за избѣгването войната и запазването мира. Само обстоятелството, че българското правителство даде да се разбере, че е готово да отиде

докрай и даже до война и начена да се готви и въоръжава, докара, щото България не само да не бъде нападната, но и Турция да спре вилнения си. Ако на 11 юлий г. Делкасе можеше да твърди, че Турция е дала всичките увърнения, че не ще нападне България, един мѣсец по-късно нито г. Делкасе, нито графъ Ламсдорфъ можеха да гарантиратъ запазенето спокойно политическото положение на Балканския полуостровъ. Въ донесенията на двама наши дипломатически прѣдставители при двѣ чуждестранни правителства, бѣше ми потвърдено, че България трѣбва да бъде извънредно внимателна, защото мнѣнието на правителството на една велика сила, постоянно внушавано на Турция било, че Турция имала право въ качеството си на суверенка на навлѣзе безъ обявяване война, въ територията на своя васалъ, за да го накаже и осмири. Подобно положение не само несъздадено отъ насъ, но изпъкнало противъ нашитѣ желанія, налагаше колкото е възможно побързо да се пристъпи къмъ въоръжението и снабдяването съ необходимото ѝ и да се взематъ нѣкои военни прѣдварителни мѣрки за обезпечаване отъ неочакваности.

Ето, г-да, подбужденията и условията, при които ние разрѣшихме кредити, допуснахме да се правятъ поръчки и доставки. Тукъ, обаче, правителството не можеше да се не натъкне на прѣпятствия много или малко по-значителни; на първо мѣсто, доставката на почти всички военни материяли трѣбваше да става въ странство, откъдѣто, както за изнасяне, така и за транзитъ, се правѣха много спънки, даже слѣдъ получаване официално разрѣшеніе; на второ мѣсто, и най-главното, доставките отъ странство, въ по-големата си частъ трѣбваше да се плащатъ въ наличностъ, а нашитѣ финансови ресурси изчерпани и кредитътъ ни неблѣстящъ. Чудно ли е слѣдъ това да наблюдавате, че правителството не единъ пътъ се е останавливало прѣдъ дилемата: да разрѣши изхарчването — пари нѣма; да откаже — поема на себе си най-неограничена морална отговорностъ съ това, че исканото, като отъ първа необходимостъ за функцията или за съществуването на армията, необходимо — парализира армията. Оттукъ и колѣбанията, отлагането за утвърждаване исканитѣ суми и доставки, старанието по възможностъ да се съобразяваме съ колѣбанията на политическата обстановка.

Така че значителнитѣ колѣбания въ политическия барометръ не можеха да се не отразятъ върху мѣрките на Военното министерство и рѣшенията на Министерския съвѣтъ. Който въ то врѣме е участвалъ малко-много въ или е ималъ съприкосновение съ държавнитѣ работи, както и оня, който внимателно, безпристрастно би изучилъ и положението на работитѣ въ онова врѣме, ни най-малко не би помислилъ и не би отдалъ това колѣбание на нѣкакви стремления съ прѣстѣпенъ характеръ, каквото може да бъде, напр., съ желанието умишлено да се фаворизиратъ съ своекористни цѣли доставчицитѣ на материяли за военни или каквито и да е други държавни нужди и каквито изпитателната комисия иска да припише на министръ-прѣдседателя. Подобно нѣщо е и невъзможно по хода на работитѣ въ Министерския съвѣтъ. За ония, които сѣ били и сѣ министри или които сѣ участвували въ засѣданията на Министерския съвѣтъ, както и за ония, които се занимаватъ съ парламентарни и конституционни въпроси, е твърдъ добръ извѣстно, че внесенитѣ отъ компетентнитѣ министри въпроси въ Министерския съвѣтъ се поставятъ на дневенъ редъ по искането пакъ на сѣщитѣ министри, и рѣшенията се постановяватъ не по вишегласие, а едногласно, солидарно. Въ тия рѣшения мнѣнието на министръ-прѣдседателя не може да прѣодоува, а солидарността отива дотамъ, че много често се приема мнѣнието на единъ само министръ, противно на всички други. Ако единъ министръ не е съгласенъ

съ мнѣнието на другитѣ и настоя на това, той не може да остане на особено мнѣние — той или напушта министерството, или остава солидаренъ съ другитѣ. Такъвъ е редътъ, такъвъ е билъ прѣди, такъвъ е сега и така е въ всички парламентарни страни, дѣто има кабинетно управление, каквото е нашето. Това не е могла да не проучи и узнае изпитателната комисия, за да не обвинява напразно като презумира върху данни и факти, несъгласни съ положението на работитѣ при дадени обстоятелства, непроизтичащи отъ обстановка, която съпровожда произлѣзлитѣ факти.

Най-послѣ изпитателната комисия, като признава сама, че не е намѣрила по тая афера никакви доказателства за прѣстѣпление по чл. 155 отъ конституцията и като не може да се силава на прѣцѣненитѣ вече, произлѣзли отъ Киселова, косвени ужъ, но отхвърлени отъ сѣдилищата улики, съвѣтва тая афера да се прѣдадѣла на държавния съдъ, та дано той бъде по-щастливъ да открие доказателства за нанасяне врѣда на държавата за лична полза.

Не считамъ за нужно да се установявамъ върху тая нова своеобразна, противорѣчаща на здравия разумъ теория на изпитателната комисия, която не говори въ полза на правницитѣ, отъ които състои по-големата ѝ частъ. Но азъ сѣ не мога да не се попитамъ: ако рѣшенията на нашитѣ сѣдилища, по думитѣ на изпитателната комисия, не сѣ въ състояние, нѣматъ силата да възстановятъ поруганата честъ на единъ гражданинъ, па билъ той даже министръ; ако наказанието, наложено на единъ клеветникъ, не е достатъчно да заличи петното и оскръблението, хвърлено върху единъ невиненъ; ако въпрѣки такова едно рѣшение на сѣдилищата, опозоряването, оклеветяването си остава и всѣкой има право и може да продължава да хули еднѣжъ охуления, то коя ще бъде оная власт, която ще защити несправедливо наклеветения, ще очисти злоумишлено хвърленото петно? Какви срѣдства ще останатъ, тогава, на разположение на българскитѣ граждани за защита на честта имъ? Богъ ѝ саморазправата ли? А когато е министръ, държавниятъ съдъ ли?

Азъ нѣма да се впускамъ тукъ по-нататкъ въ разискването на този въпросъ и върху заключенията на изпитателната комисия по презумция и подозрѣния. Азъ считамъ, че свършвамъ този въпросъ, а съ него заедно азъ свършвамъ обясненията, които имахъ да дамъ по отношение прѣстѣпленията, въ които азъ се обвинявамъ.

Ето, г-да, доколко обвиненията въ прѣстѣпления противъ конституцията, толкова шумно оповѣстени, сѣ дѣйствителни: основани на недостатъчно проучени или измислени факти, на противорѣчие въ схващанията или на заблуждение, тѣ сѣ ефимерни, по-ефимерни отъ сапуненитѣ мехурчета, що изчезватъ, прѣди да видятъ бѣлъ свѣтъ. Тѣ не издържатъ никаква критика.

И когато гледамъ тоя ядовитъ езикъ въ доклада, тая страстностъ въ обвиненията, това пристрастие въ заключенията, азъ дохождамъ до убѣждението, че изпитателната комисия не само не се е отнесла достатъчно обективно къмъ възложената ѝ задача, не само че е внесла много личенъ елементъ въ изслѣдванията си, но е дала широкъ просторъ на личнитѣ си чувства и отношения, като е допуснала да се хвърлятъ незаслужено хули и позоръ върху обществени дѣятели, единственото прѣгрѣшение на които е, че сѣ приели да служатъ на отечеството си, като сѣ станали министри. И когато търси човѣкъ интимнитѣ побуждения, които сѣ накарали изпитателната комисия, да се отнесе така некоректно, става му тажко, г-да! Като чувствувамъ и угадавамъ, че между изпитателната комисия е имало хора, които въ увлѣчението на партизанската борба, водими отъ таена съ години жажда за отмъщение, заслѣпени отъ бѣсното тичане подиръ властѣта, достигатъ до делириумъ въ злостъта си и сѣ готови дори до прѣстѣпление,

само и само да отстраняват прѣпятствията, които имъ се изпрѣчватъ въ лицето на единъ омразенъ тѣмъ Рачо Петровъ, който въ течение на почти 30-годишна политическа и военна дѣятелностъ се е борилъ, градилъ и отстоявалъ независимостта и самостоятелността на България, въ военния и политическия активъ на когото има свѣтли страници, съ които може да се гордѣе и той, и българското отечество, но които будятъ въ сърцата на противникитѣ му жестока омраза, защото сж живъ укоръ на миналото имъ, а може-би, кой знае, и угроза за бъдещото имъ!

Ирония или сарказъмъ ли е, г. Краевъ, или пъкъ дѣйствително сърдечностъ се съдържа въ обръщението Ви къмъ моята похвална, споредъ Васъ, дѣятелностъ въ течение на 30 години!

Прѣдседателъ: Давамъ 15 минути почивка.

(Слѣдъ отиди)

Прѣдседателъ: (Звъни) Засѣданието продължава.

Има думата бившиятъ министъръ г. генералъ Михаилъ Савовъ.

М. Савовъ: Г. г. народни прѣдставители! Рѣшихъ и азъ да се възползувамъ отъ правото, което ми дава законътъ да се прѣдставя прѣдъ почитаемото Народно събрание, за да дамъ своитѣ обяснения, не толкова да оправдавамъ себе си, защото отъ онова, което има да изложа по-долу, вие ще видите, че никакви нарушения на законоположенията, които регулиратъ тържната частъ въ военното вѣдомство, въ мое врѣме не сж ставали, ще видите още, че никакви грѣби, съ изключение само на единъ случай, въ мое врѣме не сж били невземени отъ подрядчицитѣ. Ще се установи още, по-нататкъ, че досѣжно материалната частъ, нейното качество, анкетната комисиия е вѣзшла въ погрѣшка — тя е смѣсила понятията за отговорностъ — не е взела нито военнитѣ закони, които регулиратъ службата въ войската, нито основнитѣ положения, върху които почива и се регулира службата на централното военно управление, съгласно съ закона за въоръженитѣ сили. И благодарение на това обстоятелство, тя е направила едностранични заключения. Всичко онова, което засѣга техническата частъ въ войската, което опрѣдѣля качеството на материалитѣ било въ инженерно, било въ артилерийско отношение, било по морската частъ, е стоварила на гърба на военния министъръ, безъ да обръща внимание, да-ли прѣкото участие на министра въ тия въпроси е съществувало или не. Когато му дойде врѣмето и мѣстото, азъ ще изложа въ подробности тѣзи нѣща, а засега ще ви кажа, че една отъ главнитѣ причини, която ме накара да се явя прѣдъ васъ, то е да възстановя накрънената мощъ на нашата държавна отбрана, да възстановя служебната репутация на маса офицери, които съвмѣстно съ мене при онѣзи трудни за отечеството врѣмена сж работили, сж наблюдавали и контролирали получаването, както и самата фабрикация, на материалитѣ, които сж били поржчани за военното вѣдомство. Военната сила на една армия, г-да, зависи отъ двѣ основни условия: отъ качеството на нейния личенъ съставъ, и отъ качеството на материалитѣ. Почитаемото народно прѣдставителство, което е било винаги шедро въ отпушане на кредити за войската, безспорно, твърдѣ справедливо е поискало да упражни своето върховно право, да види, да-ли правилно сж били разходвани тѣзи кредити, да-ли качеството на материалитѣ, които сж били купувани срѣщу тѣхъ, отговарятъ на назначението си, и да-ли, слѣдователно, въ зависимостъ отъ това, държавната отбрана е поставена на твърди основи.

Но, г. г. народни прѣдставители, наедно съ това трѣбва да имате прѣдъ видъ, че военната сила на една войска, бойната ѣ мощъ зависи още отъ други двѣ основни условия. Армия съ подкопана вѣра въ своитѣ началници, съ подкопана вѣра въ своята материална частъ е армия наполовина унищожена, за-благоврѣменно изгубена. По мнѣнието на всички пълководци, такава една армия още до началото на войната, до влизането ѣ въ боя е наполовина разбита. Ето защо, когато засѣгаме въпроса за качеството на материалната частъ на войската, трѣбва да бждемъ избѣредно прѣдпазливи и внимателни и да изнасяме само онова, което е дѣйствително вѣрно. Като човекъ, който е служилъ въ тая войска 30 години, отъ които 10 години съмъ стоялъ начало на военното управление, азъ съмъ въ положение да ви кажа, че у насъ има много противорѣчиви интереси, много противорѣчиви страсти, и благодарение на това, въ зависимостъ отъ туй, кждѣ ще попаднатъ анкетборитѣ, ще получатъ едни или други свѣдѣния. Азъ нѣма да се простирамъ по-нататкъ по този въпросъ, ще говоря повече, когато му дойде мѣстото, но, благодарение именно на това обстоятелство, трѣбва, както казахъ, да се обръне сериозно внимание. За забѣлжаване е, че почитаемата анкетна комисиия въ туй отношение е прѣдставила резултати невѣрни. Почитаемата анкетна комисиия, неизвѣстно по какви съображения и причини — било поради това, че между г. г. анкетборитѣ не е имало специалисти, било поради това, че не е имала достатъчно врѣме, за да проучи въпроситѣ, било поради това, че не се е обръщала къмъ никого отъ централното военно управление, за да я упжтятъ, поне когато сж се прѣглеждали дѣлата по разнитѣ поржчки, по контрола на фабрикацията — е попаднала въ грѣшка, вѣзвела се е въ заблуждение, въ слѣдствие на което рискува да въведе въ заблуждение и почитаемото Народно събрание, а чрѣзъ това и българския народъ, и да го накара да изгуби вѣра въ своята военна мощъ. Дългъ, високъ отечественъ дългъ, ми се налага да възстановя истината прѣдъ васъ, г. г. народни прѣдставители, макаръ, да си призная откровенно, да разбиямъ отъ техника, отъ механика толкова, колкото разбирате и вие. Слѣдователно, онова, което азъ ще говоря, когато дойда до техническата частъ, ще се основава само на ония данни, които имамъ отъ самитѣ дѣла.

Дѣйността, г-да, на единъ воененъ министъръ се измѣрва съ двѣ основни условия: военнополитическия условия, въ които той развива своята дѣйностъ, и състоянието на армията въ материално отношение, въ тактично, военно и административно отношение къмъ датата, когато той е получилъ управлението на армията. Въ зависимостъ само отъ тѣзи двѣ условия може да се опрѣдѣли, доколко мѣрkitѣ, които той е взелъ, сж цѣлестобразни, доколко тѣ сж били съобразни съ закона и да-ли не е имало обстоятелства, които да сж влияли, за да се допуснатъ нѣкои нарушения, даже ако такива има нѣждѣ, и да-ли тѣзи обстоятелства сж били именно отъ тоя родъ, който самъ вносителъ на прѣдложението посочи. Въ туй отношение почитаемата анкетна комисиия е погледнала, така да се каже, едностранчиво на въпроса. Тя е абстрахираа военно-политическата обстановка, тя е абстрахираа състоянието на армията къмъ мѣсецитѣ априлий и май 1903 г., за което има вѣдомостъ, съставена отъ специално назначена за това комисиия, вѣдомостъ, отъ която може да се види, въ какво положение сж били тогава нашитѣ складове, колко пушки сме имали, по колко патрона сме имали на пушка, по колко снаряди на оръдие и пр., и оттамъ да се заключи, да-ли армията е била способна да изпълни своето назначение или не. И когато тѣзи двѣ условия се опрѣдѣлятъ, безспорно е, може да се види, доколко мѣропритията на министра сж били цѣлестобразни или не, и да се извадятъ по-спра-

ведливи заключения. Въ всеки друг случай ние рискуваме да попаднемъ въ грѣшки, ние рискуваме да попаднемъ въ едностранчивъ пѣтъ, както е направила и почитаемота анкетна комисия. Безъ да се взематъ въ съображение тѣзи двѣ условия, които съставлятъ основата на моята военна политика отъ 1903 г., съставило се е единъ идеал, че за всичко не се е гледало нищо друго, освѣнъ да има грабежи, злоупотрѣбления, както самъ се изрази г. вносителъ на предложението — чакало се е за офери, само и само да може да има грабежъ. А между тѣмъ, г. вносителъ на предложението по установи, при какви обстоятелства сж извършени тѣзи поръчки, не установи, да-ли въ това врѣме не е имало обстоятелства такива, за които той говорѣше по-напрѣдъ, и не знае, че въ него врѣме ние не само сме чакали да постѣпватъ офери, но и прадахме хора да дирятъ такива. Тайнитѣ прѣговори, които съмъ водилъ тукъ съ военното аташе на една отъ прѣдставенитѣ тукъ чужди държави, ще свидѣлствуватъ, че, прѣди да се чака да постѣпватъ офери, азъ съмъ дирилъ по другъ начинъ да набавя онова необходимо, което не е достигало въ войската. Така че, по тѣзи два въпроса, г-да, азъ нѣма сега да се простирамъ, а ще направа, както е направила почитаемота анкетна комисия. За минута ще оставя военно-политическата обстановка, ще оставя, какво е било положението на армията тогава, ще взема на една страна поръчките, както е направила почитаемота анкетна комисия, на друга страна законитѣ и ще се постарая на първа рѣка да видя, на и вие да видите, доколко съществуватъ въ дѣйствителностъ ония обвинения, които се възвеждатъ върху военния министръ по нарушението на законитѣ, и слѣдъ това вече ще пристѣпимъ да разгледаме, каква е била военно-политическата обстановка, какво е било състоянието на армията, и ще прѣдоставя вамъ да извадите заключение, доколко мѣрките, които съмъ взелъ, сж цѣлесъобразни.

Като вземете, г-да, доклада, вишките добръ въ него и изучите основателно онова, което засѣга военното вѣдомство, вие ще намѣрите, че военниятъ министръ се обвинява по три основни точки: първо, въ нарушение на законитѣ, въ това, че не е вземалъ глоби, когато е трѣбвало да се взематъ, второ, въ това, че не е имало нужда отъ доставки, и трето, въ това, че не е доставилъ на войската въ нѣкои случаи добротачествени материали.

Прѣди да пристѣпимъ да разгледаме дѣлата така, както сж изложени тѣ въ доклада, ще направа една обща бѣлѣжка по тѣзи три точки, и най-напрѣдъ по нарушението на законитѣ. Нека погледнемъ, г. г. народни прѣдставители, кои закони въ него врѣме сж били въ сила, по които военниятъ министръ е трѣбвало да се ръководи въ своето дѣйствие по отношение на контракта. Билъ е въ сила законътъ отъ 1894 г. за отчетността на бюджета, билъ е въ сила законътъ за снабдяване войската съ разни прѣдмети и пр., билъ е въ сила правилникътъ и допълнението къмъ този правилникъ за оправданието на разходите по военното вѣдомство, приложенъ къмъ закона за отчетността по бюджета отъ 1894 г., билъ е още въ сила циркулярътъ на министра на финанситѣ отъ 1893 г., който обяснява, какъ трѣбва да се прилага законътъ за снабдяване войската съ разни прѣдмети и пр., и най-послѣ е билъ въ сила правилникътъ за прилагане закона за снабдяване войската съ прѣдмети и пр.

Въ какво се обвинява военниятъ министръ по нарушението на законитѣ? Въ това, че е нарушилъ чл. 75 пунктъ 2 отъ закона за отчетността по бюджета. Какво иска този членъ? За всички поръчки, за всички доставки, които ставатъ по стопански начинъ, да има височайши указъ върху рѣшението на Министерския съвѣтъ. Чл. 76 иска тържни комисии за поръчките, които ставатъ по доброволно съгласие,

а чл. 77 иска височайши указъ за всички поръчки, които ставатъ тайно. Казва се, че съмъ нарушилъ чл. чл. 3, 4, 5 и 8 отъ закона за снабдяване войската съ разни прѣдмети и пр. Какво иска този законъ? Чл. 3 регулира, какъ трѣбва да ставатъ поръчките по военното вѣдомство, опрѣдѣля правата на военния министръ и казва, че за всички поръчки, които достигатъ до 10.000 л., министрътъ може самостоятелно да разрѣшава да ставатъ по доброволно съгласие; поръчките, които достигатъ до 5.000 л., могатъ да се сключватъ по рѣшение на министра по стопански начинъ; за доставки на по-голѣми суми отъ тѣзи двѣ, военниятъ министръ трѣбва да иска разрѣшение отъ Министерския съвѣтъ. Чл. 4 иска за всички поръчки, били по доброволно съгласие или по стопански начинъ, да има тържни комисии. Чл. 5 регулира състава на комиситѣ, като казва, че той трѣбва да бѣде отъ военни и граждански лица. Чл. 8 регулира функциитѣ на комиситѣ; какво правятъ тѣ — съставятъ поемни условия, подписватъ контракти и пр. Тѣзи сж основнитѣ точки отъ тѣзи два закона, върху които почитаемота анкетна комисия строи обвиненията си противъ военния министръ.

Но почитаемота анкетна комисия не е вземала въ съображение правилника и допълненията къмъ правилника за оправдаване на държавнитѣ разходи по военното вѣдомство, чл. 36 отъ който изрично казва, че орджията и разнитѣ огнестрѣлни припаси се доставятъ по начинъ, който военниятъ министръ би намѣрилъ за най-удобенъ, слѣдъ като предложението му се одобри отъ Министерския съвѣтъ и се утвърди отъ Негово Височество, сега Негово Величество. Условиата и цѣнитѣ, по които ще се доставятъ материалитѣ, се утвърждаватъ прѣдварително отъ Министерския съвѣтъ. Прѣгледайте, г-да, контрактитѣ и ще видите че условията, които чл. 36 изисква, сж спазени. Едно само не е спазено — че нѣма височайши указъ. Защо нѣма височайши указъ? Ще го обяснимъ сега отъ циркуляра на министра на финанситѣ до държавнитѣ ковчежници подъ № 14.008 отъ 31 мартъ 1893 г.: (Чете)

„Въ слѣдствие отношението на Военното министерство отъ 17 того подъ № 1.700, съобщавамъ на г. г. държавнитѣ ковчежници, че съ издаванетоъ закона за снабдяване на войската съ прѣдмети и пр. чл. чл. 73, 75 пунктъ 2, 76 и 77 отъ закона за отчетността по бюджета се отмѣняватъ само за доставки по военното вѣдомство. Всички търгове въ войската се произвеждатъ и оформяватъ съгласно чл. 3 отъ закона за снабдяване войската съ прѣдмети за въоръжение и пр. Въ слѣдствие на това, поканвамъ г. г. държавнитѣ ковчежници, при проверката на оправдателнитѣ документи отъ военнитѣ части, да се водятъ отъ прѣдписанието на поменатия законъ за снабдяване войската съ прѣдмети за въоръжение и пр. Споредъ буквата и духа на тоя послѣдния законъ за разрѣшение на извѣстенъ търгъ или доставка за войската не се изисква височайши указъ, а е достатъчно само постановление на Министерския съвѣтъ“.

А. Стамболийски: Кой е билъ министръ?

М. Савовъ: Подписалъ е министръ Иванъ Саллабашевъ, 31 мартъ 1893 г., № 14.008.

По-нататѣтъ, г. г. народни прѣдставители, какво говори забѣлѣжката къмъ чл. 13 отъ правилника за прилагане закона за снабдяване войската съ разни прѣдмети? (Чете) „Извършванетоъ на покупките, доставките, постройките или ремонтитѣ по стопански начинъ става непосредствено отъ комиситѣ само въ случаетъ, когато доставляемитѣ прѣдмети се приобретатъ на мѣстото и разходите за тѣхъ надминуватъ (2.000) двѣ хиляди лева. Въ всички други случаи, т. е. ако доставляемитѣ прѣдмети не се намиратъ на

мѣстото, а се приобретаватъ отъ вѣнъ, ако разходите не надминуватъ 2.000 л., както е въ вѣнъ на прѣдвижение и маневри — покупките се извършватъ на право отъ продавачитѣ безъ посредството на комисиитѣ, съгласно правилника за способа на произвеждането държавнитѣ разходи и документи, които трѣбва да ги оправдаватъ, както и допълнението къмъ този правилникъ — разходи по военното вѣдомство.

Тѣзи сж, г-да, тритѣ основни положения, върху които почиватъ поржките по военното вѣдомство досѣжно оржжието, доставено по стопански начинъ отъ странство. Законътъ така се е разбиралъ, така се е прилагалъ не само въ мое вѣре, а и въ вѣремето на моитѣ прѣдшественици, когато г. Теодоръ Теодоровъ, който е подписалъ доклада на анкетната комисия — като е зналъ това, поне трѣбваше съ резерва да го подпише въ тази посока — е билъ финансовъ министъръ, когато и г. д-ръ Даневъ, който сжко е подписалъ доклада на анкетната комисиия, е билъ министъръ-прѣседателъ. Ето, за удостовѣрение, азъ ще ви прочета нѣкои свѣдѣния, почерпани отъ Военното министерство. По доставката на 15-сантиметровитѣ гаубици въ 1897 г. отъ кѣщата Шнайдеръ имало ли е тържна комисиия за контракта? Не, контрактътъ е сключенъ между военния министъръ и кѣщата Шнайдеръ направо. По доставката на 30.000 манлихерови карабини имало ли е тържна комисиия? Не е имало; размѣнени сж само писма между министерството и прѣдставителя на фабриката, г. Киселовъ. Имало ли е поемни условия? Споредъ чл. 7 отъ контракта, въ сила сж австрийскитѣ поемни условия, а копие отъ тѣхъ нѣма. За чия смѣтка е било изпитването на карабинитѣ и пр., за това ще говоря послѣ. По доставката на 20.000 минлихерови пушки моделъ 1895 г. прѣзъ 1898 и 1899 г. имало ли е тържна комисиия? Отъ дѣлото не се вижда да е имало такава, прѣговоритѣ сж се водѣли направо между дѣтѣ страни. Имало ли е поемни условия? Пакъ австрийскитѣ поемни условия сж били въ сила.

И. Хаджиевъ: Кой е билъ воененъ министъръ?

М. Савовъ: Въ първия случай генералъ Ивановъ, а въ втория — генералъ Паприковъ. — По натагъкъ по доставката на бездименъ барутъ, купенъ въ 1900 г., сезиранъ ли е билъ артилерийскитѣ комитетъ, имало ли е тържна комисиия, контролъ на фабрикуването му? Въ дѣлото нѣма документи, отъ които да се вижда, че е билъ сезиранъ артилерийскитѣ комитетъ, че е имало поемни условия, нито контролъ при фабрикуването; имало е само приемна комисиия, която е приемала само по количество, а не и по качество. Така е билъ купенъ, г. г. народни прѣдставители, и военниятъ параходъ „Надежда“. Ето удостовѣрението на Военното министерство: (Чете)

„Министерството на войната удостовѣрява, че отъ направената справка въ дѣлата на министерството по доставката на парахода „Надежда“ се вижда слѣдующето:

„1. Прѣговоритѣ по покупката на парахода „Надежда“ съ фирмата „La Gironde“ сж водени въз основа на постановлението на Министерския съвѣтъ отъ 29 мартъ 1897 г., протоколъ № 19.

„2. Контрактътъ, сключенъ между г. военния министъръ и фирмата „La Gironde“ по доставката на въпросния параходъ, е утвърденъ съ IV-то постановление на Министерския съвѣтъ отъ 24 май 1897 г., протоколъ № 26.

„3. Особена комисиия за покупката на този параходъ не е имало.

„4. Особени поемни условия по доставката на парахода не е имало, обаче отдѣлни програми за условията, на които параходътъ трѣбва да отговаря сж

били изпратени на три фирми, които се занимаватъ съ строене на военни параходи въ Франция (справка докладъ до Министерския съвѣтъ № 42 отъ 29 мартъ 1897 г.)

„5. Оферти сж получени отъ двѣ фирми, а именно: „La Méditerranée“ и „La Gironde“.

„6. Контролтътъ по постройката на парахода е билъ възложенъ върху парижкото дружество „Bureau veritas“ (справка XVIII-то постановление на Министерския съвѣтъ отъ 13 юний 1897 г., протоколъ № 31)“.

Като изтъквамъ, г-да, тия факти, далечъ е отъ мене мисълта да обвинявамъ нѣкого или пъкъ да се защищавамъ съ това, че, защото другитѣ сж го вършили, та и азъ да го правя. Азъ стоя на точката, че нарушение на закона нѣма, че ние сме вървѣли точно по правилницитѣ, които сж учили какъ трѣбва да се прилага законътъ, и че моитѣ прѣдшественици сж вървѣли по този пъкъ, и ви заявявамъ, че отъ доня, откакъ е формирана българската армия до 1906 г., т. е. когато влѣзе въ сила новиятъ законъ за отчетността по бюджета и законътъ по държавнитѣ прѣдприятия, нѣма да намѣрите никога никѣдъ никаква порѣчка досѣжно оржжиата, експлозивитѣ и въобще материалната частъ на войската, която да е сключена отъ тържна комисиия при участието на граждански лица. Комисии даже е нѣмало, комисии ще намѣрите само въ мое вѣре, и то съмъ ги назначавалъ, като съмъ изхождалъ отъ принципа да бѣда, тѣй да се каже, коректенъ, а не затова, че законътъ ме е задължавалъ. И самиятъ фактъ, че, откакъ сжществувала войската до 1906 г., всички разходи, произвеждани по този начинъ, сж признати за редовни и законни отъ Върховната смѣтна палата, показва, че пъкътъ, който държи Военното министерство въ туй отношение, е билъ правъ, защото никога Върховната смѣтна палата не е възражавала, не се е противопоставяла. Моитѣ порѣчки сж станали прѣзъ 1903 и 1904 г., и оправданието имъ върви и до днесъ. Не може да се прѣдполага, че е имало каквито и да било посторонни влияния върху Смѣтната палата, за да вземе тя да признава за правилно онова, което почитаемота анкетна комисиия е намѣрила тукъ за неправилно. Едновременно съ поржките, които сж ставали по материалната артилерийска частъ, ще видите, че сж ставали порѣчки и по облѣклото, и по снаряжението на войската. Тамъ, паралелно съ тѣзи порѣчки, казвамъ, ще намѣрите, че има и тържни комисии съ участието на граждански лица — това установява и самиятъ докладъ. Слѣдователно, като направите едно сравнение и размислите върху този въпросъ, ще видите, че не може да се допусне, какво единъ министъръ систематически ще нарушава законитѣ въ една посока, а въ друга посока ще се придържа къмъ тѣхъ; че, ако държавнитѣ правилници прѣдвиздатъ поржките да ставатъ по този начинъ, то щомъ за въоръжението тѣ сж ставали безъ участието на комисии или, както се изразява почитаемота анкетна комисиия, безъ участието на законни комисии, сжщото щѣше да се допусне и за нѣкои други доставки, поне за ония по облѣклото. Не съмъ въ положение да зная, отъ какво се е ръководилъ покойниятъ Каравеловъ, като министъръ на финанситѣ, когато е издалъ този правилникъ, въ който сж изложени принципитѣ и началата за доставкитѣ по военното вѣдомство; но сигуренъ съмъ, че единствената мисълъ, която го е ръководѣла, е била тая; че за работи технически, специални, дѣто често трѣбва да се пазятъ тайна не само по количеството, но още и по качеството, не трѣбва да се дава възможностъ на лица, които не сж дали клетва и които не сж подсъдени прѣдъ военнитѣ закони, да знаятъ тѣзи работи. Сигурно тази е била идеята му.

Съ това, г-да, по принципъ азъ свършвамъ въпроса за нарушението на законитѣ и вадя заклю-

чение, че чл. 75 пункт 2 и чл. чл. 76 и 77 отъ закона за отчетността по бюджета отъ мене не сж нарушавани, защото тѣ сж били суспендирани съ горния циркуляръ. Чл. чл. 3, 4, 5 и 8 отъ закона за снабдяване войската и пр. сжщо не сж били нарушавани отъ мене, защото азъ съмъ дѣйствувалъ по силата на чл. 36 отъ правилника за оправдаване държавнитѣ разходи по военното вѣдство и допълнението къмъ него, както и по забѣлжката къмъ чл. 13 отъ правилника за приспособление на закона за снабдяване на войската и пр.

Ще прѣмина къмъ втората частъ отъ изложението си, слѣдъ което ще пристѣпя да разгледамъ, засѣдно съ васъ, всѣка една порѣчка поотдѣлно; ще прѣмина къмъ глобитѣ.

Като се изучи докладътъ, ще се види, че почитаемата анкетна комисија посочва четири случая, дѣто азъ не съмъ упражнилъ правото, което ми дава контрактътъ, да одържи глоби, които трѣбвало да се наложатъ на извѣстни прѣдприемачи. За това ще говоря подробно, когато дойда да се спра на всѣка порѣчка поотдѣлно, а сега ще ви кажа, че, доколкото си спомнямъ, това засѣга глобата, която е трѣбвало да се наложи по контракта отъ 1903 г. за порѣжката при Шнайдера на стойностъ отъ 1.700.000 л. Когато му дойде мѣстото, азъ ще установя, че прѣдѣлката на почитаемата анкетна комисија въ този случай е неправилна. Тя е изчислила, че торпеднитѣ гранати не сж доставени наврѣме, и е попаднала въ една грѣшка, като не е взела въ съображение срока, когато е трѣбвало да се доставятъ, а е взела въ съображение срока, когато тѣ сж се приели, и оттамъ е изчислила, че трѣбвало да се плати 100.000 л. глоба; тя не е взела въ съображение чл. 15 отъ този контрактъ, който казва, че Шнайдеръ има право да реализира закъсняването съ надпрѣварване, и ако има закъснѣние въ края на терма, когато ще дойде да се реализира цѣлата порѣчка, тогава ще се одържи глоба, и обратно. Цѣлата доставка е трѣбвало да се извърши къмъ 5 януарий 1905 г.; по рапорта на нашия контролоръ, който рапортъ стои въ дѣлото и чийто номеръ ще ви посоча послѣ, порѣжката е била прѣдставена на 3 януарий, но комисията, по независащи отъ нея причини, е пристѣпила къмъ приемането на материяла на 29 сѣкций мѣсець, въ слѣдствие на което почитаемата анкетна комисија, като не е взела въ съображение датата на прѣдставянето, а е взела въ съображение датата, когато приемната комисија е почнала да приема, е изпаднала въ грѣшка и съвсѣмъ погрѣшно е изчислила глобата — не се е слѣдвала никаква глоба, защото всичко е компенсирано.

По-нататкъ има една просрочка отъ Рота, за 6 дена е изчислена една глоба отъ 16.000 л. Тази глоба е справедлива — тамъ нѣма надпрѣварване; но тя произлиза въ слѣдствие на туй, че, вмѣсто патронитѣ да се прѣнесатъ прѣзъ Царибродъ, да кажемъ, минали сж прѣзъ Дунава, за което ми се натяква отъ почитаемата анкетна комисија, безъ тя да вземе въ съображение, че тия патрони сж били прѣдзначени за източна България, че тѣ трѣбваше да се прѣнесатъ именно прѣзъ Дунава, макаръ, когато сж се съставили поемнитѣ условия, това да не се е догледало. Освѣнъ това, явили се бури по Дунава, движението се спрѣло, за което имаше надлежно заявление отъ фирмата съ удовоствѣние отъ паракходното дружество. Това азъ прѣдоставихъ на усмотрѣнието на Министерския съвѣтъ, който намѣри, че прѣдставенитѣ причини съставляватъ форсе маѣеуре, и въ слѣдствие на туй опрости тая глоба. Доколкото си спомнямъ, и днесъ съ доставката на митралюзитѣ има сжщата работа въ почитаемото министерство — има закъснѣния, но намиратъ се причини, поради които глоба не може да се наложи.

Послѣ има изчислена глоба по доставката на шинели и тамъ ми се вмѣнява въ вина, че имало за-

къснѣния, а азъ не съмъ одържалъ глоба. По първия контрактъ за доставка на шинели никакви закъснѣния не е имало, г. г. народни прѣдставители. Всичко, което е посочено въ доклада, е невѣрно изчислено, и азъ ще докажа това, когато му дойде мѣстото. Почитаемата анкетна комисија е направила и тукъ сжщата грѣшка: взела е въ съображение датата на приемкитѣ, безъ да вземе въ съображение, че въ сжщитѣ протоколи се говори, че комисията, като се събра днесъ, да кажемъ, 25 декемврий 1905 г., за да прѣгледа материяла отъ еди-коя си фирма, пристѣпила къмъ тѣхното приемане на 20 януарий 1906 г.; никога датата на прѣдставянцията не съвпада съ тази на приемкитѣ, защото често пакти се случаватъ приемната комисија да е заета, приемкитѣ да продължаватъ 4—5 дена, въ слѣдствие на което, разбира се, не може да се оцѣтѣва прѣдприемачътъ. По първия контрактъ за доставка на шинели съ Петра Павловъ има нѣкои закъснѣния, но по този контрактъ ние нѣмаме право да налагаме глоба. И най-подирѣ, трѣбва да ви прѣдупрѣди въ туй отношение, че законитѣ, които бѣха тогава въ сила, не ни задължаваха да я налагаме. Азъ самостоятелно поставихъ въ контрактитѣ такива строги клаузи, само и само да се осигури, че порѣжкитѣ ще се доставятъ наврѣме, и слѣдъ това то се взе за норма.

Обвиняватъ ме още, че по доставката отъ 1904 г. за 81 батареи при Шнайдера имало закъснѣние и трѣбвало да се наложи нѣкаква голѣма глоба, а пъкъ азъ не съмъ я наложилъ. Въ мое врѣме контрактътъ не се реализира напълно; той се реализира при почитаемия мой наследникъ. Отъ дѣлата ще се види, че въ мое врѣме е имало най-строго наблюдение — всички закъснѣния сж установени тамъ и протоколи сж били съставени за това — въобще азъ съмъ наблюдавалъ за това много строго, както ще се установи отъ разпорежданията, които съмъ давалъ. Комисията е пропуснала нѣкои отъ телеграмитѣ, но не е изгубила изъ прѣдъ видъ писмата, които съмъ писалъ. Обаче, по силата на сжщия контрактъ Шнайдеръ имаше право на прѣварване, слѣдователно, да реализира прѣварване и, ако на крайния термъ се виждаше, че има направено извѣстно закъснѣние, слѣдъ като е здалъ всички материяли, е закъснѣлъ съ извѣстно количество батареи, то по числото на тѣзи батареи, по числото на тая материална частъ трѣбваше да се изчисли, каква глоба трѣбва да се наложи. Когато азъ прѣдавахъ Военното министерство, контрактътъ още не бѣше окончателно реализиранъ. Слѣдователно, азъ оставихъ въпроса само съ единъ протоколи по закъснѣния, които трѣбваше да се подведатъ въ послѣдствие. Какво е станало съ тѣхъ, наложени ли сж глобитѣ, не сж ли, имало ли е право на глоба или не е имало, азъ не зная: това засѣга моя почитаемъ наследникъ.

Остава, г-да, още третата частъ — техническата частъ; тя е качеството на материялитѣ. Много се писа по тѣзи въпроси едно врѣме, па и днесъ се пише и сега се вдига много шумъ. Когато дойда да развивамъ порѣжкитѣ, азъ ще установя онова, което е дѣйствително така, както е то въ дѣлата. Азъ сега ще ви кажа, че именно тукъ почитаемата анкетна комисија е смѣсила понятията за отговорностъ; не е опрѣдѣлила точно, додѣ се простира отговорността на министра въ тѣзи въпроси. Извѣстно е, че единъ министъръ на войната не може да бѣде едновременно и воененъ министъръ, да бѣде и докторъ, да бѣде и инженеръ, да бѣде и техникъ, да бѣде още и морякъ, пъкъ ако щете, още и ветеринаренъ лѣкаръ. Министерътъ дава директиви отгорѣ, затова сжществуватъ отдѣлни органи, които трѣбва да привеждатъ въ изпълнение неговитѣ разпореждания, неговитѣ директиви. Всички въпроси, които засѣгатъ специалната, техническата частъ, това е работа на специалнитѣ органи. Министерътъ опрѣдѣля, колко орѣжия да се купятъ, но какви трѣбва да се купятъ

— това го рѣшава артилерийският комитетъ. Правилно рѣшение ли е взелъ или криво, министърътъ не е въ състояние да знае, защото не е по-компетентенъ отъ тѣхъ. И какво щѣше да е положението на този министъръ, който, даже-би, мислилъ противното — да отхвърли едно рѣшение на артилерийския комитетъ и да каже: „Вие ми прѣпоръчвате Шнайдерови оръдия, такива и такива, азъ искамъ Крупови оръдия“? Дѣ е тази отговорностъ? После, кой министъръ може да направи това? Следователно, въ случая почитаемата анкетна комисиия трѣбваше строго да раздѣли тѣзи два въпроса.

Вие видѣхте, че има анкета въ Франция по морската частъ; не пипаха министра, но отидоха да търсятъ отдѣлнитѣ комитети и анкетната комисиия отиде на мѣстото; тя не събра свѣдѣния отъ улицата и частнитѣ лица. Сжщото стана и въ Бѣлградъ въ послѣдно врѣме, пакъ по сжщата фирма, пакъ по материялната частъ. Какво направи тамъ парламентътъ? Назначи анкета, и анкетата отиде да търси приемната комисиия, да търси артилерийската инспекция. И само въ този случай министърътъ може да бѣде привлеченъ подъ отговорностъ, ако той нѣкъдѣ се е намѣсилъ, заподѣдалъ, резолиралъ, въпрѣки рѣшенията на подвѣдомственитѣ му органи, за което трѣбва да поеме отговорността. Между тѣмъ, когато човѣкъ чете доклада въ туй отношение на почитаемата анкетна комисиия, не може да не забѣлжи абсолютна пристрастностъ. Нѣма никаква връзка между съдържанието на главитѣ, на отдѣлитѣ и заключенията. Ако инспекторътъ на артилерията е заповѣдалъ това и това, отдѣ накѣдѣ военниятъ министъръ да е отговоренъ? Има ли докладъ отъ инспектора на артилерията, въ който да е казано: „Азъ намирамъ, че тази материялна частъ е лоша“, а азъ да съмъ турилъ резолюция: „Да се приеме“? Нѣма. Въ дѣлата нѣма да намѣрите подобно нѣщо — отдѣ, тогава азъ да отговарямъ? По-нататѣкъ. Нѣма да намѣрите така сжщо вмѣшательство на министра въ работитѣ по съставянето на поемнитѣ условия. Тѣ сж специални работи — отдѣ азъ му разбирамъ нему, какво давление трѣбва да издържа едно оръдие или на каква начална скоростъ трѣбва да удовлетворява при изпитването на снаряда и т. н., за да давамъ право на гласъ въ рѣшенията на артилерийския комитетъ. Тѣ стоятъ по-високо отъ менъ въ това отношение, и азъ съмъ длъженъ да се подчиня на тѣхното рѣшение, макаръ моята задача да е, както ви казахъ, да кажа тѣмъ, колко оръдия трѣбватъ, да имъ кажа, че трѣбватъ толкова снаряди. Какви? Тѣ ще опрѣдѣлятъ, съ какво трѣбва да се пълнятъ — тѣ ще опрѣдѣлятъ, какъвъ експлозивъ трѣбва да се употреби — това е тѣхна работа, не е работа на военния министъръ. Като наблѣгамъ, г-да, на тази точка, не искамъ съ туй да свалямъ нѣкаква отговорностъ отъ себе си, защото не ме е страхъ. Никаква лоша материялна частъ въ българската армия нѣма. Вѣрно е, нѣкъдѣ има да сж станали грѣшки, но съ този младъ персоналъ, за пръвъ пѣтъ поставенъ на свои крака да работи, възможно е да е допусната грѣшка нѣкъдѣ. Трѣбва да знаете, че до 1903 г. никога българското Военно министерство, при поржкитѣ по артилерийската частъ, не си е служило съ свои поемни условия, не е упражнявало свой контролъ, всичко е подписвало, каквото сж поднасяли отъ фабрицитѣ. Ако почитаемата анкетна комисиия бѣше сравнила, прѣгледала дѣлата на военното вѣдомство по тая частъ, щѣше да намѣри, че моитѣ думи сж прави, и ако за пръвъ пѣтъ нашата доблестна артилерия излѣзе на свои крака въ такъвъ сложенъ и важенъ въпросъ, какъвто е скорострѣлната артилерия, да я набави въ такова изправено състояние, въ каквото я набави, малкото грѣшки, ако има — нѣма нѣкако прѣстѣпление — се прощаватъ, и не заслужава укоръ, а заслужава похвала.

Та искамъ да ви кажа, че не искамъ да свалямъ отговорността отъ себе си, и охотно, ако щете, ще я понеса по началническия принципъ — отъ принципа на корпоративния духъ въ офицерството, но я подчертахъ, за да покажа, че нѣма законно основание да се повдигатъ обвинения срѣщу военния министъръ, когато се засѣга въпросътъ за качеството на материялната частъ, освѣнъ въ случаетѣ, ако военниятъ министъръ се е намѣсилъ въ работитѣ на подолжитѣ инстанции.

М. Златановъ: Г. генерале! Обяснете Валпата декларация прѣдъ военния сѣдъ.

М. Савовъ: Моля, не ме прѣкъсвайте.

Прѣдседателъ: Моля, г-да!

М. Савовъ: Г-да! Следъ тѣзи общи обяснения, които дадохъ по тритѣ точки за обвиненията, които се хвърлятъ върху военния министъръ, азъ ще пристѣпя заедно съ васъ сега да разгледамъ всѣка една поржчка отдѣлно и да вида, да-ли е имало нарушение, дѣ е нѣмало, и когато дойде въпросъ до техническата материялна частъ, да дамъ обяснение толкозъ, колкото моитѣ сили позволяватъ. Дѣлата сж повече отъ четири кола. Законътъ ми дава право три дена да ги прѣгледамъ. Да не мислите, че моята глава може да бѣде нѣщо извънредно, та да мога да помня всичко и главно онова, което нито съмъ подписвалъ, нито ми е било докладвано нѣкога, нито съмъ го знаалъ, а за да мога да ви го доложамъ, трѣбва да го прочета. И защо е това? Изпуснахъ си мисълта, прѣкъснахъ ме. Искахъ да подчертая, че военниятъ министъръ не е нарушилъ закона въ туй отношение, не е допусналъ лоша материялна частъ. И ако почитаемата анкетна комисиия бѣше обърнала внимание на военнитѣ закони, на положенята, които регулиратъ, съгласно закона за въоръженитѣ сили, функциитѣ на централното военно управление, тамъ щѣше да види, че военниятъ министъръ разрѣшава само онѣзи въпроси, които не сж разрѣшени отъ закона, обяснява, какъ трѣбва въ известни случаи да се прилага законътъ; за всичко останало отдѣлитѣ работятъ самостоятелно; контролтъ на фабрикацията на оръдията, приемката на коне, патрони, никога не се докладва на военния министъръ. Само въ единъ случай, ако нѣкъдѣ се окаже, че приемката не е станала по контракта, излѣзатъ недоразумѣния между приемателната комисиия и подрядчика, тогава министърътъ трѣбва да разрѣши въпроса; иначе, началнитѣ на отдѣлитѣ дѣйствуватъ самостоятелно. Още единъжъ подчертавамъ, че азъ не смѣтамъ, какво моитѣ началници на отдѣли сж работили лошо, напротивъ, азъ знамъ, че тѣ сж работили добросъвѣстно, че и приемнитѣ комисиии и контролоритѣ сж работили добросъвѣстно. Но при грамадността на работата, при бързината, съ която тя ставаше, при тази неопитностъ на персонала, възможно е нѣкъдѣ да сж станали грѣшки. Азъ не знамъ, казвамъ, възможно е, защото въ мое врѣме, докато азъ бѣхъ министъръ, никога не ми се докладва отъ нѣкоя комисиия да е приела лоши материяли. Въ дѣлата нѣма да намѣрите протоколъ отъ нѣкоя комисиия, който да установява, че е приетъ лошъ материялъ. Още по-малко ще намѣрите въ дѣлата на Военното министерство протоколъ отъ нѣкоя комисиия, че е приела лошъ материялъ, върху който да съмъ турилъ резолюция: да се приеме. Само въ този случай азъ нося отговорностъ. Следъ тѣзи общи бѣлѣжки, г-да, да пристѣпимъ сега да разгледаме поотдѣлно всѣка една поржчка.

Доставка на манлихерови пушки отъ унгарската оръжейна фабрика, къмъ доклада № 46. По

тази доставка се обвинявамъ въ доклада на анкетната комисия въ немарливостъ, защото не съмъ приелъ офертата на будапешенската фабрика „Валфентъ, ундъ машиненъ фабриктъ“ за 10.000 манлихерови пушки по 47 л. едната. Прѣзъ февруарий, сѣщата 1903 г., азъ контрахтувахъ съ фабриката Щаеръ 63.000 пушки по 78 л. едната. По-рано тѣзи пушки сѣ поръчвани още по-скѣпо, дори до 85 л.; въ по-първо врѣме, въ врѣмето на генералъ Иванова до 80 л. и т. н. При тия условия, явява се при мене прѣдставителъ на будапешенската оръжейна фабрика съ оферта да достави 10.000 пушки по 47 л. едната, като въ заявлението си е казалъ, че за прѣстрѣлване на всѣка пушка, за изпитване на мѣткостъ, за всѣко едно правилно поставяне на пушката се иска още 3-20 л., т. е., всѣчко за една пушка 50-20 л. Така щото, цѣната и въ дѣйствителностъ е 50-20 л. Въ доклада, като че се натяква, защо веднага не съмъ се съгласилъ да купя тия толкова евтини пушки. Министерскиятъ съвѣтъ ми разрѣши да влѣза въ прѣговори за доставка на 10.000 пушки и прѣди да сключи контракта, азъ трѣбваше да се убѣдя, какви сѣ тѣзи пушки. Низката имъ цѣна ме навеждаше на мисль, да не би да сѣ нѣкои бракувани или употребявани пушки, толкозъ повече, че 15 дена, или единъ мѣсець прѣди това, получилъхъ заявление отъ една парижка къща и отъ друга една германска къща за подобни пушки. Изпратихъ офицеръ на мѣстото да провѣри, да проконтролира, и ми донесе, че това е единъ хламъ, единъ материалъ, който не заслужава никакво внимание. Като се бояхъ, и тия пушки, които ми прѣдлага тази фабрика, да не сѣ прѣминали по единъ начинъ отъ Хамбургъ или Парижъ въ Буда-Пеща, защото търговцитъ сѣ съгласяватъ по тия работи, азъ дѣйствително се усъмнихъ, и затуй, прѣди да изуча въпроса, прѣди да прати офицеръ, който да види на мѣстото, какви сѣ пушките, азъ не можахъ да взема едно рѣшение, толкозъ повече, че на тая мисль ме наведе допълнителното заявление, което даде прѣдставителъ на фабриката, въ което казва: ако до единъ-два дена вис не рѣшите този въпросъ, ще повиша цѣнитъ. Мислѣхъ, че умишлено ме заплашва съ повишение на цѣнитъ, за да ме накара, безъ да знамъ, какви сѣ пушките, да сключи контрактъ. Това е явно, г. г. народни прѣдставители, защото въ дватри дена не може да се рѣши въпросътъ; трѣбваше да ми се даде врѣме да проуча въпроса, и азъ изпратихъ подполковникъ Бѣлова съ цѣла комисия, която да провѣри на мѣстото и, когато ми донесе основателно, че пушките сѣ добри, тогава влѣзохъ въ прѣговори за цѣнитъ имъ. И дѣйствително, пушките сѣ купиха по-скѣпо. Но защо той повиши цѣнитъ? Защото видъ, че разносикитъ за прѣстрѣлването, за строгото изпитване на пушките ще бждатъ по-скѣпи, отколкото той прѣдполагаше; и въ слѣдствие на туй, повиши цѣната отъ 47 л. на 50 л., но прѣстрѣлката пакъ на негова смѣтка, т. е., пакъ онова, което азъ искахъ по-рано, макаръ да имахъ пълномощно отъ Министерския съвѣтъ да сключва контрактъ по 50 л. Правихъ, струвахъ, намалихъ по 1 л. За 10.000 л. пушки 10.000 л. — каква фаворизация ще покаже на фабриканта и защо? По-скоро това бѣше една прѣдпазливостъ, защото това е военно имущество и когато се касае за качеството на тая материална частъ, не е въпросътъ за единъ левъ, а трѣбваше по-напрѣдъ да се увѣримъ, какво купуваме за войската. Хората ще отидатъ съ тия пушки да се биятъ срѣщу врага; какво ще бжде положението на онзи войникъ, който ще попадне на пушка, която не работи?

По-нататкъ по тази поръчка се обвинявамъ, че не съмъ питалъ артилерийския комитетъ. За артилерийския комитетъ, г-да, съществува положение и, ако почитаемата анкетна комисия бѣше прочела това положение, щѣше да види, че въ тия случаи военниятъ министъръ не пита артилерийския комитетъ. Той

не е комитетъ, който да ми казва: купете толкова и толкова пушки; той е комитетъ, който рѣшава по принципъ въпроса и единъжъ завинаги. Трѣбва ли българската армия да се въоръжи съ манлихерови пушки — това е, което комитетътъ рѣшава. Когато е рѣшенъ въпросътъ, че трѣбва да купите манлихерови пушки 40, 20 или 30 хиляди, и ако слѣдъ това има нужда да купите още 10.000, както е въ случая, или 15 или 20 хиляди, нѣма нужда да питате артилерийския комитетъ, защото по принципъ въпросътъ е разрѣшенъ — манлихеровата пушка е приета вече на въоръжение у насъ.

Още се обвинява военниятъ министъръ, че е нарушилъ чл. 4 отъ закона за снабдяване войската, както и чл. 75 пунктъ 2 отъ закона за отчетността. Тази поръчка е направена отъ фабриканта, г-да; извършена съгласно чл. 36 отъ правилника и допълнението къмъ закона за отчетността по бюджета отъ 1884 г., за оправдаване на разходите, въ слѣдствие на което тукъ нѣма никакво нарушение на закона; нѣма и фаворизация на фабриката. А пъкъ останалитъ обвинения по отношение на туй, защо не съмъ питалъ артилерийския комитетъ, падатъ сами по себе си, защото това не влиза въ неговитъ работи.

Доставка на 63.000 пѣхотни и 2.000 карабини манлихерови пушки отъ Щаерската фабрика, стр. 349 отъ доклада. По тая поръчка се обвинява военниятъ министъръ, да е нарушилъ чл. чл. 4, 5, 8 и 9 отъ закона за снабдяване войската съ прѣдмети и пр.; чл. 75 пунктъ 2 отъ закона за отчетността, защото нѣмало указъ. Хвърля се още упрекъ на министра, че не билъ взелъ мнѣнието на артилерийския комитетъ; нѣмало още създадени поемни условия. Това твърдение на анкетната комисия не е право, защото чл. чл. 4, 5, 8 и 9 отъ закона за снабдяване войската съ прѣдмети не сѣ нарушени, понеже поръчката е станала съгласно съ забѣлжката къмъ чл. 13 отъ правилника — която забѣлжка имахъ честта да ви прочета — за прилагането на закона по снабдяването на войската съ прѣдмети, и чл. 36 отъ допълнението къмъ правилника за оправдаване държавнитъ разходи по бюджета. Не е нарушенъ чл. 75, пунктъ 2 отъ закона за отчетността по бюджета, защото съгласно циркуляра на Финансовото министерство отъ 1893 г., за който вече говорихъ, той членъ не бѣше въ сила за военнитъ доставки. Нѣмало е нужда да се пита артилерийскиятъ комитетъ, защото тия пушки бѣха вече на въоръжение въ войската и единъжъ завинаги комитетътъ се е произнесълъ за тѣхъ. Разбира се, за този случай сѣщо е нѣмало нужда да се съставятъ отдѣлно технически поемни условия; защото поемнитъ условия сѣ били съставени единъжъ завинаги, когато вече пушката е била въведена въ армията, както и онази, одобрена въ 1895 г., купена въ врѣмето на кабинета на г. Стоилова, и никакви нови измѣнения въ пушката не е имало. Съ сѣщитъ поемни условия и ние сме си полюснули.

Контрактътъ и поемнитъ условия по тая поръчка сѣ били разучвани въ артилерийската инспекция, както това става винаги, докладвани на мене, и само слѣдъ това сѣ прѣдставяни на утвърждение отъ Министерския съвѣтъ. По сѣщия начинъ, както ви посочихъ, сѣ купувани пушките и прѣди мене отъ моитъ прѣдшественици, отъ доня, когато сме ги въвели, до послѣдно врѣме.

По доставката на бойни припаси прѣзъ 1903 г. отъ Шнайдера — стр. 275 отъ доклада. По тая поръчка военниятъ министъръ се обвинява, че е нарушилъ чл. 75, пунктъ 2 отъ закона за отчетността по бюджета, и чл. 5, защото е нѣмало тържни комисии съ граждански лица, съгласно закона за снаб-

даване войската съ прѣдмети; че сж били прѣнебрѣгнати прѣпорѣчанитѣ отъ артилерийския комитетъ мѣрки и изпитвания при изработването на поемнитѣ условия; че е нарушилъ чл. 20 отъ инструкцията за приемане на порѣжкитѣ, като е назначилъ за приемчици лица, които не сж имали качеството на такива. Военниятъ министъръ е нарушилъ още обязаноститѣ си по службата, като не е заповѣдалъ своеврѣменно при пристигането въ България на припаситѣ, да се изпитатъ тѣ въ дѣйствителни стрѣлби и, ако се окажатъ неудовлетворителни, да одържи, съгласно чл. 16 отъ поемнитѣ условия, отъ цѣната на доставката нужнитѣ суми за отстранение на констатиранитѣ недостатѣци; че е извършилъ съзнателно опущение по службата, като е нарушилъ разпоредбата на закона за публичнитѣ търгове и чл. 15 отъ контракта, като не е разпоредилъ да се одържатъ отъ фирмата Шнайдеръ и С-ие глобитѣ за закъсѣние на доставката, достигающи най-малко 120.000 л., и че чрезъ тѣзи дѣйствия, министърътъ е съзнателно ошетилъ интереситѣ на армията съ негодни за цѣльта боеви припаси и сжщеврѣменно умишлено е ошетилъ интереситѣ на държавната хазна.

Тая порѣчка, г. г. народни прѣдставители, е изучавана и направена отъ специална комисия при артилерийската инспекция. Тая комисия, съвмѣстно съ инженера на фабриката Шнайдеръ, е изработила проекта на контракта и поемнитѣ условия. Послѣднитѣ се приематъ отъ артилерийския комитетъ съ протоколно рѣшение, и чакъ тогава контрактътъ се прѣдставя отъ мене въ Министерския съветъ, който съ четвърто постановление отъ 23 юний 1903 г., както е казано и въ доклада, го потвърди. Какво прѣстѣпно има въ това мое разпорѣждане? Контрактътъ, както ви обяснихъ, е сключенъ отъ комисиия, но комисиия безъ граждански лица, която съмъ назначилъ, макаръ да не ме е задѣлжавалъ законътъ и законоположението. Нѣма нарушение на прѣдписанията на законитѣ.

Вие виждате, че има тържна комисиия. По-нататѣкъ се казва, че поемнитѣ условия по този контрактъ не сж били пълни, че не съмъ включилъ въ поемнитѣ условия нѣкои рѣшения, които комитетътъ е взелъ, въ слѣдствие на което е произлѣзло, че сме получили лоши материяли. За да видимъ, доколко това е дѣйствително, ще дамъ нужнитѣ обяснения.

Прѣговоритѣ по контракта се водиха безрезультатно, понеже прѣдставителътъ на Шнайдеръ отказваше да приеме прѣдложенитѣ отъ комисиията условия, изложени въ протокола № 1, отъ 2 и 3 юний, и № 4, отъ 11, 12 и 13 юний. Въ писмото си отъ 15 юний до военния министъръ прѣдставителътъ на фабриката изложи ония условия, които той, слѣдъ дълго третиране на въпроса, пакъ не искаше по никой начинъ да приеме. На това писмо, отправено до мене, азъ съмъ сложилъ слѣдующата резолюция: „Да се съобщи на прѣдставителя на фабриката, че никакви отстъпки по цѣнитѣ, глобитѣ и сроковетѣ, приети по послѣдното рѣшение на комисиията, не може да ставатъ и че, ако фабриката до утрѣ, 4 ч. подиръ пладне, не приеме условията, прѣдложени отъ комисиията, то се сжсватъ всѣкакви по-нататѣшни прѣговори, понеже обстоятелствата, при които се водятъ прѣговоритѣ, не допушатъ повече губене на врѣме за такива“.

Т. Теодоровъ: Отъ коя дата?

М. Савовъ: 17 юний, старъ стилъ, 30 новъ стилъ.

Въ горнитѣ протоколи сж изложени прѣговоритѣ между комисиията и прѣдставителя на Шнайдеръ, чрезъ които се е дошло до едно окончателно споразумѣние, изразено въ сжщитѣ поемни условия, съ-

държащи въ себе си и техническитѣ условия, условията за приемането, за чертежитѣ. По сжщия начинъ се е дошло било до едно съгласие по условията на контракта. Мнѣнията на комисиията сж вземени въ внимание — това ще установя по-нататѣкъ — а фабриката е била принудена да подпише и изпълни нашитѣ условия, да приеме нашитѣ чертежи, налия контрактъ, както това се вижда отъ протоколъ № 13, отъ 11 и 12 юний 1903 г., на комисиията. Така че, г-да, неизчерпателни поемни условия, при сключването на този контрактъ, по отношение на всички материяли, за оная материялна частъ, която бѣше у насъ налице, която имаме на въоръжение въ войската и въ складовѣтѣ, не сж били съставени. Тамъ условията сж били пълни, имало е и чертежи. Безъ да се говори, че положението на нашитѣ артилериисти, при рѣшаването на този въпросъ, бѣше твърдѣ трудно и, ако почитаемота анкетна комисиия бѣше се заинтересувала да погледне въдомостта за състоянието на въоръжението на армията къмъ 1 априлий 1903 г., съставена отъ специално назначена отъ мене комисиия отъ висши офицери, щѣше да види, въ какво грозно положение е била нашата артилерия въ него врѣме, а между тѣмъ обстоятелствата на границата бѣха още по-грозни. Лоши, добри оръдия, лошо-добро, ние трѣбваше да стегнемъ всичко, което имаме подръжка, защото имаме краенъ недостатѣкъ въ артилерията. Принудихме се да вземемъ на въоръжение и онѣзи оръдия, които ни бѣха оставени отъ войната, които сж вече забравени навсѣкѣдъ и за които нѣмѣдѣ вече нѣма да се фабрикуватъ снаряди, и снаряди, които се дадоха намъ отъ Русия, за които нѣма никакви конструктивни чертежи, защото тѣ никога не сж фабрикувани у насъ, и въ единъ кратѣкъ бързъ срокъ, какъвто бѣше случалъ тѣхъ, артилерийскиятъ комитетъ и артилерийската инспекция трѣбваше да работятъ усилено, за да могатъ да подготвятъ поемнитѣ условия за всички този разнороденъ, подобенъ на едно вавилонско стѣлпотворение, материялъ. И въпрѣки туй, тя излѣзе съ честъ отъ него. Имаше нѣкои оръдия, които имаша снаряди, а нѣмаше запалки къмъ тѣхъ; имаше други оръдия, които пъкъ нѣмаша снаряди, а имаше запалки къмъ тѣхъ; имаше трети оръдия, за които пъкъ нѣмаше нищо, а всичко това, по нашето бойно разврѣщане, трѣбваше да влѣзе въ състава на дѣйствующата армия, и трѣбваше да набавимъ материялната частъ и за него, т. е. да купимъ снаряди, запалки и барутъ, въ слѣдствие на което артилерийската инспекция се намѣри въ едно много трудно положение и се принуди дѣйствително за нѣкои отъ тѣзи оръдия, каквито сж у насъ английскитѣ, за които нѣмаше нито единъ снарядъ, за онова, което е останало нѣкѣдѣ въ складовѣтѣ като нѣщо за музей, да прати по тѣзи снаряди да се съставятъ конструктивнитѣ чертежи за фабриката. Отъ туй, слѣдователно, произхождатъ отчасти ония неизчерпателности, за които загатва почитаемота анкетна комисиия, и, вмѣсто да ти прѣдстави въ надлежната имъ форма, говори въ една обширна форма, че нѣмало съставени пълни поемни условия. Не е истина: онова, което бѣше у насъ на въоръжение, съ което сме работили дотогава, имаше поемни условия, макаръ че, по заведената дотогава практика, при отсъствието на компетентенъ персоналъ, никога артилерийската инспекция до 1903 г. не е излизала съ свои поемни условия, а е приемала такива отъ фабрикантитѣ; тѣ сж имъ давали конструктивнитѣ чертежи, нѣмаше ги у насъ, нѣма ги и до днесъ. За пръвъ пѣтъ тогава е излѣзла съ такива и, ако сж станали нѣкои грѣшки въ това отношение, прости телно е. Та нѣмаше поемни условия за единъ видъ гранати; то бѣше за торпеднитѣ гранати. Защо? Защото това бѣше единъ новъ снарядъ, който се пълнѣше съ единъ експлозивъ, неизвѣстенъ дотогава на нашата артилерийска инспекция, неизученъ, за

първ път се яви той у насъ на сцената, и нашитъ артилериисти мислѣха, че съ него ние ще спечелимъ голѣмо надмощие надъ съседнитъ намъ артилерии благодарение на неговото силно разрушително и експлозивно дѣйствиѣ. Ние можехме да слѣдваме стария пътъ — да приемемъ конструктивнитъ чертежи и чертежитъ на фабриктъ и тѣхнитъ поемни условия, както това сж правила нашитъ прѣдшественици, и ако бѣхме ги приели, нѣбѣхме да имаме за тѣхъ контрактъ и нѣмаше да се разправяме сега тукъ, че не сме дали конструктивенъ чертежъ. Ръководими отъ това желание да дадемъ на българската артилерия единъ снарядъ, за който да можемъ дѣйствиелно да вѣрваме, че е добъръ, понеже бѣше новъ, ние отхвърлихме условията на фабриката; поискахме да го изучимъ, че слѣдъ туй да го приемемъ или не, и се помѣсти за това клауза въ контракта. Обаче, и дотогава още двама висши щабо-офицери, техници, инженери, артилериисти, бѣха изпратени въ Крезю, правиха изпитвания, изучаваха въпроса и докладаха, че е добъръ. Прати се сѣтитъ специалистъ по експлозивитъ капитанъ Стоименовъ; той прѣдстави — и въ архивитъ на Военното министерство го има — единъ обширенъ рапортъ по въпроса за този експлозивъ, съ който се пълнѣха торпеднитъ гранати. Подъ влиянието на тѣзи условия азъ склонихъ да чуя нашитъ артилериисти, които искаха да се вземе този снарядъ — торпеднитъ гранати — но не оставихъ да се взематъ окончателни условия. Пискахъ да се изучи основателно въпросътъ, тѣй както ме събѣдваха и самитъ артилериисти, и затова възложихъ по-нататъшнитъ изпитвания на контролѣора при фабриката. Той прѣдстави обстоятелствени свѣдѣния едно слѣдъ друго. Тѣзи свѣдѣния ще могатъ да се видятъ въ протоколитъ на артилерийския комитетъ № № 4, 7 и 8, който е засѣдалъ редовно, изучавалъ е рапортитъ на контролѣора, и се е произнесълъ. И въ едно отъ послѣднитъ си засѣдания комитетътъ взема рѣшение: да се изпрати специална комисия, за да произведе догълнителни изпитвания, за да се увѣри, да-ли е вѣрно въ подробности всичко онова, което контролѣорътъ излага, да-ли той не е направилъ нѣкакви грѣшки въ изпитванията. Такава комисия, въ съставъ подполковникъ Загорски и двама други офицери, не знамъ кои, заедно съ този капитанъ, който е специалистъ по взривнитъ материяли, отиде на мѣстото, произведе изпитването, прѣдстави единъ обстоятелственъ рапортъ, заедно съ единъ протоколъ, въ който изрично казва, че взривниятъ материялъ удовлетворява на всички условия на единъ добъръ, отличенъ въ всѣко отношение и годенъ за назначението си експлозивъ и може да се приеме за пълнене на торпеднитъ гранати. Този протоколъ на тази комисия биде прѣпратенъ въ артилерийския комитетъ, който, слѣдъ като го изучи, единогласно, съ протоколъ № 12 отъ с. г., издаде рѣшение да се въведатъ торпеднитъ гранати и въобще да се приеме този експлозивъ. Въ доклада е казано, че военниятъ министъръ заповѣдалъ на артилерийския комитетъ да се приемѣлъ протоколътъ на комисията. Дѣ има такава резолюция отъ военния министъръ? Военниятъ министъръ е длъженъ да тури резолюция на всичкитъ протоколи, които му докладва инспекторътъ на артилерията за изпитателнитъ комисии; да се прати въ артилерийския комитетъ на изучаване. Но на този протоколъ нѣма резолюция отъ военния министъръ: да се прѣпрати на изучаване въ артилерийския комитетъ съ заповѣдъ да се приеме. Това не само че е осѣдително у насъ по принципитъ отъ юридическа точка зрѣние, както г. г. адвокатитъ и г. г. съставителитъ на обвиненията сѣриу мене гледатъ; но у насъ то е недопустимо още и отъ принципитъ на службата. Никога единъ началникъ отгорѣ, когато е прѣдоставилъ извѣстна автономия на извѣстно учрѣждение, на извѣстна частъ, не може да каже: „Заповѣдамъ да се приеме това тѣй“. Не мога азъ

да кажа на една комисия, която приема материяли: „Заповѣдамъ ти да приемешъ туй нѣщо“. Никога. Принципитъ на службата не допускатъ това. Значи, анкетната комисия е паднала въ грѣшка, като е казала, че военниятъ министъръ е заповѣдалъ. Азъ не съмъ заповѣдалъ такава нѣщо.

Сега, тукъ му е мѣстото, като говоря за протокола на тази изпитателна комисия, макаръ и да не е отъ моя компетентностъ, да дамъ обяснения по експлозива. Прѣдварително ви казвамъ, че не разбирамъ отъ тази работа, и не е отъ моя компетентностъ. Вижда се, че и анкетната комисия, която разбира отъ тази работа толкова, колкото и азъ, се е събѣщавала съ нѣкои артилериисти; въ всѣки случай, не е гледала въ дѣлата, защото ако бѣше гледала въ дѣлата, нѣмаше да дойде до тѣзи заключения. Анкетната комисия, като критикува протокола на изпитателната комисия по този експлозивъ, казва, че и той бѣлъ пристрастно изпитанъ, защото макаръ отъ нейния протоколъ да се вижда, че при изпитването нѣма пълненъ експлозивъ, пълно не детонирани снарядитъ въ извѣстни случаи, когато се е правила стрѣлбата, пакъ издала едно рѣшение да се приеме този експлозивъ като отличенъ, като отговарящъ на назначението си. Не е истина. Ако се вземе протоколътъ на комисията, прѣдставенъ при тѣзи изпитвания, ще се види, че грѣшката на анкетната комисия изхожда именно оттамъ, че като чела протокола, взела само първата му частъ, т. е., че отъ 11 гранати, които сж били пуснати при извѣстни стрѣлби, два не експлодирани, взема само тия два, които не експлодирани, и казва, че всичкитъ не експлодирани, когато другитъ деветъ сж експлодирани. Това може да се види отъ дѣлата, като се намѣри сжщиятъ този протоколъ, за който ще говоримъ по-нататъкъ, и ще се установи, че въ туй отношение заключенията на анкетната комисия по този специаленъ въпросъ не сж прави. Не може отъ двѣ да се прави заключение, защото всичкитъ изпитвания иматъ описи: ако отъ 11 пуснати снаряда, само два не сж дали пълна детонация, а деветѣтъ сж дали пълна, това е добъръ.

По-нататъкъ, казва се въ доклада на анкетната комисия, че посмнитъ условия по торпеднитъ гранати не били съставени отъ артилерийския комитетъ, ами артилерийскиятъ комитетъ прислѣ условията, които изпратилъ Шнайдеръ. И тукъ има една невѣрностъ, едно недоразумѣние. Ето какво се говори по това тукъ, въ доклада. На стр. 281, лѣвия стълбецъ, отъ доклада на анкетната комисия се казва: (Чете) „Артилерийскиятъ комитетъ, съ протоколъ № 7 отъ 7 априлий 1904 г., разгледалъ тия поемни условия, прѣдложени отъ фабриката, и ония, които били прѣдставени съ рапорта № 38 на полковникъ Кърджиева отъ 20 мартъ 1904 г. (окончателнитъ), и възприслѣ поемнитъ условия на фабриката Шнайдеръ и С-ие, . . .“ Значи, били прѣдставени два вида поемни условия: едни отъ нашата комисия и едни отъ фабриката и артилерийскиятъ комитетъ отхвърлил ония на нашата комисия, а прислѣ ония на Шнайдера. Така излиза споредъ доклада на почетаемата анкетна комисия, а въ дѣйствителностъ работата не е тѣй. Съ прѣдписане № 414 отъ 12 мартъ 1904 г. Военното министерство е заповѣдало на нашата комисия, съвмѣстно съ фабриката, да изработятъ поемни условия възъ основа на всички досегашни изпитвания, изучавания и третирания. Прѣдседателътъ на нашата комисия, съ рапортъ № 38 отъ 20 мартъ сжщата година, е донесълъ дословно слѣдующето: (Чете) „Въ изпълнение на тайното Ви прѣдписане подъ отсѣрѣния нумеръ, донасямъ Ви, г. генералъ“ — на инспектора на артилерията — „че азъ образувахъ комисия заедно съ капитанъ Ангелова и съвмѣстно съ прѣдставителя отъ фабриката изработихме проектъ за поемнитъ условия и оконча-

телните чертежи за всичко, което се касае до контрола и приемането на торпедните гранати.

„Този проект на поемни условия, който е въ три екземпляра, заедно съ чертежите, ще ви бъде въ скоро време представен от фабриката...“ Тия два документа се намират на стр. 258—261, дѣло техническо, № 19. Значи, артилерийският комитет е разгледал и утвърдил едни единствени поемни условия, а не два вида, изработени от нашата комисия съвмѣстно съ фабриката.

По-нататък, въ обвиненията се казва, че артилерийският комитет, слѣд като е изработил условията, прѣдвидѣл да има нѣкакви стрѣлби, пъкъ азъ съмъ ги изхвърлил, като съмъ сключвал анекса по торпедните гранати. Най-напрѣдъ, г. г. народни прѣдставители, за да може почитаемата анкетна комисиия да твърди подобно нѣщо, трѣбва да посочи доклада или протокола на артилерийския комитетъ, върху който да има сложена резолюция отъ мене, въ която да се казва: това условие на артилерийския комитетъ, за стрѣлби, да се изхвърли отъ поемните условия. Почитаемата анкетна комисиия не сочи това нѣщо и твърди голословно, още повече, че това е и невѣрно. Всички стрѣлби, които комитетътъ е прѣдвидѣл, сж прѣдвидѣни въ поемните условия, и се е стрѣляло. Но понеже анкетната комисиия не е чела всичко, ами оттукъ-оттамъ видѣла рапорта на полковникъ Кърджиева по този прѣдметъ, прави заключение по него и пише обвинения, а това не е правилно. Значи, сложена резолюция отъ мене нѣма, такова нѣщо не съществува. Но, отъ друга страна, не е виноватъ по това нито артилерийският комитетъ, нито артилерийската инспекция, защото стрѣлби се произвеждоха. Ето какво се говори на стр. 278 отъ доклада на парламентарната анкетна комисиия, дѣсенъ стълбецъ: (Чете) „Едно отъ важните изисквания на артилерийския комитетъ въ случая е било условието, щото за изпитване съ стрѣлба на торпедните гранати да се прѣдвиди изстрѣлването най-малко $\frac{1}{2}\%$ торпедни гранати, което, обаче, не е било въ дѣйствителностъ помѣстено въ поемните условия и което опущение, може да се каже, е най-главната причина за получаване негодни торпедни гранати отъ Шнайдеръ и С-не“. И възъ основа именно на този пунктъ, на това невѣрно твърдѣние на почитаемата анкетна комисиия, мене ме обвиняватъ въ това, че азъ съмъ нарушилъ обязаноститѣ по службата си. Обаче, не е така. Ето какво има по този въпросъ. Въ чл. 47 отъ поемните условия, подъ заглавие „изпитване съ стрѣлби“, е казано: (Чете) „Серията, които изпълнятъ условията на първите изпитвания, се подвергватъ на изпитване съ стрѣлба. За тая цѣль отъ всѣка серия се избираатъ $\frac{1}{2}\%$, или на 1.000 снаряда — петъ снаряда“. Чл. чл. 48 и 49 отъ контракта регулиратъ тая стрѣлба. За да попадне анкетната комисиия въ тази грѣшка, дало е поводъ — независимо отъ рапорта на полковникъ Кърджиева, който е билъ погрѣшенъ, защото той е правилъ първата приемка по тия гранати — още и това, че почитаемата анкетна комисиия не е прочела анекса къмъ контракта, който трактува въпроса за торпедните гранати. Въ този анексъ е казано: (Чете) „Всички членове отъ контракта“ — за който сега говоримъ, който е сключенъ въ 1903 г. — „за останалата материална частъ, безъ торпедните гранати, които съ настоящето уреждане не се анулиратъ, оставатъ въ сила“. Слѣдователно, анекстъ не анулира членоветѣ, които регулиратъ въпроса за стрѣлбитѣ. Затова анкетната комисиия е направила грѣшка, затова и полковникъ Кърджиевъ е направилъ грѣшка, защото той е гледалъ анекса и е мислѣлъ, че трѣбва да се произведе специално не стрѣлба, а изпитване отдѣлно на корпуса на снаряда, отдѣлно на запалката, безъ въ послѣдствие да се обърне това въ патронъ, за да се произведе стрѣлба, като е мислил, че съ това

приемката е окончателна. Ето защо, и по този въпросъ обвинението, което се повдига срѣщу мене, е неправо и почитаемата анкетна комисиия не е проучила основателно въпроса. Па даже и ако съществувае едно подобно нарушение, че артилерийската инспекция, като е приподписвала поемните условия, не е включила вътрѣ онова, което е прѣдвидѣл артилерийският комитетъ за $\frac{1}{2}\%$ стрѣлба, азъ можехъ да нося отговорността само тогава, ако има резолюция отъ мене на доклада отъ началника на артилерията или на протокола на артилерийския комитетъ, въ който да съмъ казалъ: опитътъ съ стрѣлба на торпедните гранати да се изхвърли — само тогава азъ можехъ да нося отговорността, но това не съществува. Че е било прѣдвидѣно това въ поемните условия и че комисиитѣ така сж приели торпедните гранати, ще се види отъ долунзложеното. На основание на цитиранитѣ членове отъ поемните условия, приемателната комисиия е правила изпитвания съ стрѣлба, което се вижда въ приемателните протоколи, помѣстени въ техническо дѣло № 19. Не остава, освѣнъ да се прѣгледатъ приемателните протоколи, за да се види това; това е изложено тамъ подробно. Ето какво се говори по въпроса въ приемателните протоколи, на стр. 289 отъ дѣло техническо № 19: (Чете) „Слѣд като направихме първите изпитвания“ — т. е. да прѣгледатъ отдѣлно снаряжитѣ и отдѣлно запалкитѣ — „комисиията произведе стрѣлба съ по петъ гранати отъ всѣки лотъ, прѣдвидѣна въ чл. чл. 47, 48 и 49 отъ поемните условия“. Единъ лотъ, както казахъ, е 1.000 гранати, а петъ гранати правятъ $\frac{1}{2}\%$. Това е прѣдвидѣно въ поемните условия и това се е направило. По-нататъкъ на стр. 292 отъ същото дѣло приемателната комисиия пише: (Чете) „Понеже, при всички указани по-горѣ изпитвания и провѣрки, поменатитѣ бойни припаси напълно удовлетвориха общитѣ и специални трѣбвания, то комисиията ги прие.“ Този протоколъ на мене даже не се прѣдставя. Той се прѣдставя на инспектора на артилерията, но даже ако искате да възложите това обвинение върху мене, азъ мога да се сила на това, че комисиията е приела тѣзи торпедни гранати. Слѣдователно, г. г. народни прѣдставители, нѣма нарушени поемни условия, нѣма и приети гранати съ нарушени поемни условия, съ непълни и неправилни поемни условия.

Т. Теодоровъ: Стрѣляно ли е съ тия гранати или сж подпалвани?

М. Савовъ: Стрѣляно е тамъ на мѣстото съ $\frac{1}{2}\%$. Тукъ има протоколи.

Т. Теодоровъ: Какво казватъ?

М. Савовъ: Че сж станали изпитвания.

Прѣдседателътъ: Моля, не дѣйте се разправя частно.

М. Савовъ: Азъ съмъ доста уморенъ, г. прѣдседателю. Ако е възможно, да се даде почивка, или да се остави за утрѣ да довърша.

Прѣдседателътъ: Колко време имате още да говорите?

М. Савовъ: Има да говоря още два часа.

Прѣдседателътъ: Частътъ е осемъ. Моля Събра нието да рѣши, да-ли да се продължи засѣданието или да се отложи за утрѣ.

Обаждатъ се: За утрѣ да се отложи.

Прѣдседательтъ: Има думата г. министъръ-прѣдседательтъ.

Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ: Азъ моля г. г. народнитѣ прѣдставители да рѣшатъ да се вдигне засѣданието и да имаме засѣдание утрѣ въ 2 ч. подиръ обѣдъ съ сжщия дневенъ редъ.

Прѣдседательтъ: Моля ония г. г. народни прѣдставители, които приематъ прѣдложението на г. министъръ-прѣдседателя, да си вдигнатъ ржката. (Мнозинство) Събранието приема.
Засѣданието се вдига.

(Вдигнато въ 8 ч. 10 м. вечерята)

Прѣдседатель: Д-ръ П. Ораховацъ.

Секретаръ: Д. Митовъ.

Началникъ на Стежографското бюро: Т. Гължбовъ.